

İsa Həbibbəyli

Çingiz Aytmatov

haqqında söz

СЛОВО О ЧИНГИЗЕ АЙТМАТОВЕ

About Chingiz Aitmatov

İsa HƏBİBBƏYLİ

ÇİNGİZ AYTMA TOV HAQQINDA

SÖZ

Az. f. 313.828

Azərbaycan milli
kitabxanası

**“Elm və təhsil”
Bakı–2018**

İsa HƏBİBBƏYLİ. Çingiz Aytmatov haqqında söz. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 232 səh.

Rəyçi

Ramazan Qorxmaz – filologiya üzrə elmlər doktoru, professor (Türkiyə)

Məsul redaktoru

Mehman Həsənli – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rus dilinə tərcümə edəni

Sara Osmanlı – filologiya üzrə elmlər doktoru

İngilis dilinə tərcümə edəni

Fialə Abdullayeva – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Kitab akademik İsa Həbibbəylinin görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun (1928-2008) həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş ədəbi-tarixi və elmi-nəzəri araşdırmalarından ibarətdir.

Müəllif Çingiz Aytmatovun dünya ədəbi-ictimai proseslərində və qırğız ədəbiyyatındakı yerini və mövqeyini təhlil edib elmi cəhətdən dəyərləndirir.

Bu kitabdən Çingiz Aytmatovun Azərbaycanla əlaqələri haqqında zəruri məlumatları da əldə etmək olar.

Üz qabığındakı rəsm əsərinin müəllifi Azərbaycanın Xalq rəssamı Toğrul Nərimanbəyovdur.

BÖYÜK ÖMRÜN İLLƏRİ VƏ ƏSƏRLƏRİ

Dünya şöhrəti qazanmış görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatov XX əsr bədii düşüncəsinin və ümumiyyətlə, ədəbiyyatın ən qüdrətli ustadlarından biri kimi qəbul olunur. Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında yeni nəsrin əbədiyaşar yaradıcıları sırasına daxil olmuşdur. Bu böyük sənətkarın adı XIX-XX əsrlər dünya ədəbiyyatının Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevski, Ernest Heminqvey, Qabriel Qarsia Markes, Uilyam Folkner, Aleksandr Soljenitsın, Elis Munro və onlarca başqaları kimi dünyada əsərləri ən çox oxunan yazıçıların sırasında dayanır. XX əsrin ikinci yarısında böyük ədəbiyyatda yeni tipli insan obrazının formalaşdırılmasında və təşəkkülündə Çingiz Aytmatovun əvəzsiz xidmətləri vardır.

Çingiz Aytmatov əsərlərində planetar miqyasda cəmiyyətin sabit və tarazlı inkişafına, insanlığın ideya-mənəvi təkamülünə xidmət edən global problemləri əks etdirən qüdrətli və uzaqgörən sənətkardır.

Görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun zəngin və mənalı tərcümeyi-halı insanlıq və yeni nəsillər üçün mü-kəmməl örnekdir.

1928, 12 dekabr – Qırğızıstanda, Talas vilayətinin Şəkər kəndində anadan olmuşdur.

1946-1948 – Cambul Zoobaytarlıq Texnikumunda oxumuş, oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

1948-1953 – Bişkekdə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda təhsil almış və ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə başa vurmuşdur.

1951, 11 noyabr – “Leninçil yaş” (“Gənc leninçi”) qəzetində çıxan “Rusca-qırğızca sözlük haqqında sözümlər” adlı ilk yazısı ilə ədəbi mühitə qədəm qoymuşdur.

1952 – “Qəzetçi Dzüyo” adlı ilk hekayəsini yazmışdır. Bunun ardınca “Aşım”, “Biz irəli gedirik” hekayələri işıq üzü görmüşdür (1953).

1953-1956 – Çon-Arık sovxozunda zootexnik işləmişdir.

1956 – SSRİ Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul olunmuşdur.

1956-1958 – Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ali Ədəbiyyat kursunda oxumuşdur.

1957 – “Üz-üzə” adlı ilk povesti “Alatoo” jurnalında dərc olunmuşdur.

1958 – “Cəmilə” (“Noviy mir”, Moskva), “Üz-üzə”, (“Oktyabr”, Moskva) povestləri və “Rəqiblər” hekayəsi (“Drujba narodov”, Moskva) çap olunmuşdur.

1958-1960 – “Literaturniy Kirqizistan” jurnalının baş redaktoru işləmişdir.

1960-1965 – “Pravda” qəzetinin Qırğızıstan üzrə xüsusi müxbiri vəzifəsində çalışmışdır.

1961 – “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” (“Drujba narodov”), “Köşək gözü” (“Noviy mir”) povestləri çapdan çıxmışdır.

1963 – “İlk müəllim”, “Ana tarla” povestləri çap olunmuş, “Dağların və səhraların povestləri” kitabına görə Lenin Mükafatına layiq görülmüşdür.

İlk dəfə Azərbaycana səfər etmişdir. (7iyul)

1960-1986 – Qırğızıstan Kinematografçılar Birliyinin sədri vəzifəsində işləmişdir.

1966 – “Əlvida, Gülsarı” povesti çapdan çıxmışdır.

1967 – Cəlil Məmmədquluzadənin 100 illik yubileyində Moskvada (27 may) və Bakıda (iyun) çıxışlar etmişdir.

1968 – “Əlvida, Gülsarı” povesti SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. “Qırğızıstanın Xalq yazıçısı” adı verilmişdir.

1970 – “Ağ gəmi” povesti çapdan çıxmışdır. Ədəbiyyat üzrə Qırğızıstan Dövlət Mükafatı almışdır.

1973 – “Fudziyama” dramı Moskvada səhnələşdirilmişdir.

1974 – Qırğızıstan Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmişdir.

1975 – “Erkən gələn durnalar” povesti nəşr olunmuşdur.

1977 – “Ağ gəmi” filminə görə SSRİ Dövlət Mükafatı almışdır. “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povesti çapdan çıxmışdır.

1978 – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

1980 – “Əsrə bərabər gün” romanı çap olunmuşdur.

İtaliyanın “Etruriya” ədəbiyyat mükafatını almışdır. Avropa Elm və İncəsənət Akademiyasının akademiki seçilmişdir.

1983 – “Əsrə bərabər gün” romanı SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

1985 – Beynəlxalq Cəvahirələ Nehru Mükafatı almışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyi münasibətilə Bakıda olmuş və yubiley tədbirlərində iştirak etmişdir.

1986 – “Qiyamət” romanı çapdan çıxmışdır.

1986-1995 – SSRİ prezidentinin və Sov.İKP MK Baş katibinin müşaviri olmuşdur.

1986-1990 – Qırğızıstan Yazıçılar Birliyinin sədri işləmişdir.

1988-1990 – “İnostrannaya literatura” jurnalının baş redaktoru olmuşdur.

1990 – “Əsrə bərabər gün” romanında natamam qalmış Abutalıb Kuttubayevin taleyini romanın davamı kimi “Çingiz xanın ağ buludu” povestində yazıb çap etdirmişdir. (“Znamya” jurnalı, №8)

1990-1993 – SSRİ-nin Lüksemburqda səfiri olmuşdur.

1993 – “Ruhun böyüklüyü barədə Oda” (Dayseku İkeda ilə dialoq kitabı) çap edilmişdir.

1993 – Avropa Ədəbiyyat Mükafatı almışdır.

1994 – Qırğızıstanın Belçikada, Niderlandda və Lüksemburqda səfiri, Avropa Birliyində, “UNESKO”-da Qırğızıstanın səlahiyyətli nümayəndəsi olmuşdur.

1994 – Kaliforniya Beynəlxalq Elm, Təhsil, Sənaye və İncəsənət Akademiyasının akademiki seçilmişdir. (ABŞ)

1995 – Viktor Hüqo adına Beynəlxalq Mükafata layiq görülmüşdür. (Paris)

Mərkəzi Asiya Xalqları Mədəniyyət Assambleyasının prezidenti seçilmişdir.

1996 – Türkiyənin Ali Ədəbiyyat Mükafatına layiq görülmüşdür. “Kassandra damğası” romanını yazmışdır.

1997 – Qırğızıstan Respublikasının Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

1998 – Dünya elmi, ədəbiyyatı və incəsənətində görkəmli xidmətlərinə görə Albert Eynşteyn adına Qızıl Medal layiq görülmüşdür.

1998-2008 – Avropa ölkələrində səfirlik missiyasını davam etdirmişdir.

1999 – Qırğızıstanın I dərəcəli Manas Ordeninə layiq görülmüşdür.

2006 – “Əbədi gəlin” və ya “Dağlar çökəndə” romanı çap olunmuşdur.

2007 – Türkdilli ölkələrin mədəniyyətinin inkişafına görə Türkiyənin yüksək Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

2008, 25 fevral – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev onu “Dostluq” ordeni ilə təltif etmişdir. Bakıda Çingiz Aytmatovun həftəsi keçirilmişdir (fevral).

2008 – 80 illiyi münasibəti ilə Qırğızıstan Prezidentinin fərmanı ilə Qırğızıstanda “Çingiz Aytmatov ili” elan olunmuşdur.

2008, 10 iyun – Almaniyanın Nürnberq xəstəxanasında vəfat etmişdir. Bişkek yaxınlığında, Ata-Beyit memorial kompleksində dəfn olunmuşdur.

Göründüyü kimi, Çingiz Aytmatov keşməkeşli, şərəfli ömür və sənət yolu keçmişdir. Onun mənalı tərcümeyi-halının böyük bir dövrü sovet hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. Sovet rejiminin sərt ideoloji tələblərinə baxmayaraq, Çingiz Aytmatov sadəcə əməli işi ilə deyil, mənəvi aləminin bütün zənginlikləri, qəribəlikləri ilə yeni olan sadə insanı ciddi bir ədəbiyyat hadisəsi səviyyəsində təbii şəkildə təqdim etmək vəzifəsini bacarıqla həyata keçirmişdir. Sovet dövründə Çingiz Aytmatovun milli mövqeyini, yeni insanı və bəşəri problemləri böyük ədəbiyyat miqyasında ifadə etməklə yanaşı, həm də əsərləri vasitəsilə nəşr etdirib dünyada yaya bilməsi sosializm dövrünün möcüzələrindən biri idi. Bəzi sovet yazıçıları kimi, Çingiz Aytmatov da öz əsərlərində

əks etdirdiyi ictimai-mənəvi problemləri bir qədər gərginləşdirərək Nobel Mükafatı alıb, ölkəni tərk etmək imkanını gerçəkləşdirə bilirdi. Lakin Çingiz Aytmatov sosializm cəmiyyətində yaşayıb, həm də sovet gerçəkliyinin sədlərini aşma bilən böyük ədəbiyyat yaratmağın təkrarsız nümunəsini göstərmişdir. Hətta bəzi Nobel mükafatı laureatları ilə müqayisədə Çingiz Aytmatovun əsərlərində dərin həyati proseslər, bəşəriyyəti sülhə çağırmaq amalı daha qüvvətlidir.

Çingiz Aytmatov Nobel Mükafatı səviyyəsində yazıb-yaradan və Sovetlər İttifaqında qalıb yaşamağı bacarmış qüdrətli dünya yazıçısı idi. Fikrimcə, bu mənada Nobel Mükafatı almamış Çingiz Aytmatovun xidmətləri bu böyük beynəlxalq mükafatın laureatlarından heç də az deyildir. Dünyanın digər görkəmli yazıçılarının yaradıcılığına və fəaliyyətinə kölgə salmadan, əksinə, onlardan hər birinin əsərlərinə obyektiv şəkildə yüksək qiymət verməklə, həm də bu qənaətdəyəm ki, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatının yeni standartı meydana çıxmışdır. Bəlkə də, nə vaxtsa, dünyanın bu tipli ədəbiyyatı üçün də bir beynəlxalq mükafat – Çingiz Aytmatov Mükafatı da təsis ediləcəkdir. Reallıqda isə Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında Nobelüstü yeni bir ədəbiyyat standartı yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Çingiz Aytmatov cəmiyyətdə və ədəbiyyatda sözün böyük gücə malik olduğuna dərin inam bəsləmiş görkəmli sənətkardır. O, bu fikirdə idi ki, “söz əbədi bir qüdrətdir”.¹ Fikrimizcə, Çingiz Aytmatovun bədii sözü ictimai-siyasi proseslərdə də, ədəbiyyatda da “əbədi qüdrətin” nümunəsidir. Öz sözləri ilə desək, “Yer üzünün Dörd bir yanının yiyəsi” olan Çingiz xan haqqında “Çingiz xanın ağ buludu”

¹ Çingiz Aytmatov. Çingiz xanın ağ buludu. Bakı, “Kitab klubu”, 2017, səh.49.

adlı sanballı bir bədii əsər yaradan Çingiz Aytmatov da dünyada söz mülkünün əsas hökmranlarından biri olmaq şərəfini qazanmışdır.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığını aşağıdakı mərhələlərə ayırmaq olar:

1. Lirik-psixoloji nəsr mərhələsi (1950-1960-cı illər).

2. Keçid dövrü (1970-ci illər).

3. Roman epoxası (1980-ci illər).

4. Bəşəri problemlərin bədii ifadəsi mərhələsi (1990-cı ildən sonrakı dövr).

Birinci mərhələdə Çingiz Aytmatov Sovet ideologiyasının əleyhinə çıxmadan, sadə insanı və onun dərin mənəviyyatını ədəbiyyata gətirmişdir. Bu dövrdə o, Sovetlər İttifaqı miqyasında lirik-psixoloji nəsrin böyük yaradıcılarından biri kimi qəbul olunmuşdur. Çingiz Aytmatov həmin mərhələdə “Qəzetçi Dzyüyo” (1952), “Aşım” (1953), “Baydantal çayında” (1954), “Ağ yağış” (1954), “Rəqiblər” (1955), “Üz-üzə” (1957), “Cəmilə” (1958), “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” (1961), “Köşək gözü” (1960), “İlk müəllim”, “Ana tarla” (1963), “Əlvida Gülsarı” (1966), povest və hekayələrini yazmışdır. Əsərlərini rus dilində yazması və povestlərinin dünyada yayılan “Noviy mir”, “Drujba narodov” jurnallarında çap olunması Çingiz Aytmatovu dünyada tanıtmışdır. “Əlvida Gülsarı” povestinə görə 1968-ci ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülməsi yaradıcılığının birinci mərhələsinin mühüm bir yekunudur.

XX əsrin yetmişinci illəri Çingiz Aytmatov üçün yeni axtarış dövrü hesab oluna bilər. Çingiz Aytmatovun bu mərhələdə yazılmış əsərlərində lirik-psixoloji ovqatı və üslubu cəmiyyət hadisələri ilə əlaqədar ciddi ictimai motivlər əvəz etmişdir. “Ağ gəmi” (1970), “Dəniz kənarıyla qaçan

Alabaş” (1977) povestlərində və “Fudziyama” dramında (1973) yazıldığı dövrün mühüm problemləri öz əksini tapmışdır. XX əsrin yetmişinci illəri Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında povestdən roman janrına doğru keçid mərhələsidir, lirik-psixoloji nəsrəndən ictimai məzmunu daha qabarıq olan əsərlərə üstünlük verilməsi baxımından da həmin mərhələ keçid dövrüdür. Bu mərhələni Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında roman janrı üçün hazırlıq dövrü də adlandırmaq olar. “Ağ gəmi” povestinin senarisi əsasında çəkilmiş bədii filmə görə 1977-ci ildə ikinci dəfə SSRİ Dövlət Mükafatı alması onun ölkədə və dünyada böyük ədəbiyyatın əsas yaradıcıları sırasında olmasının etirafı demək idi. Nəhayət, 1978-ci ildə keçmiş Sovetlər İttifaqının ən ali təltifi olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülməsi bütövlükdə Çingiz Aytmatov fenomeninin təkcə ədəbiyyat sahəsində deyil, cəmiyyətin bütün dairələrində yüksək səviyyədə qəbul edilməsinin ifadəsi idi. Bəlkə də Sovet İttifaqının ən yüksək ali mükafatları ilə təltif edildiyinə görə, Qərb ədəbi-ictimai mühiti Çingiz Aytmatovu qüdrətli yazıçı kimi de-fakto qəbul etsə də, ona Nobel mükafatı verməkdən yan keçməli olmuşdur.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının pik nöqtəsi «Əsrə bərabər gün» romanıdır. Onun 1980-cı ildə yazdığı «Əsrə bərabər gün» romanı ilə sovet ədəbiyyatı nəinki Nobel Mükafatı səviyyəsində yazılan, hətta bir çox nobelçi yazıçıları üstələyən bədii əsərlər yaratmaq imkanlarını nümayiş etdirmişdir. «Əsrə bərabər gün» sovet ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatı ilə rəqabətdəki xüsusi çəkisini, hətta qələbəsini meydana qoymuşdur. Fikrimcə, yüksək ideya-bədii dəyərə malik ən müasir roman nümunəsi olan «Əsrə bərabər gün» romanına görə bu əsər 1983-cü ildə kitab halında nəşr olunan kimi, dərhal Çingiz Aytmatovun üçüncü dəfə SSRİ

Dövlət Mükafatına layiq görülməsi onun halal haqqı olmaqla bərabər, həm də sovet rejiminin görkəmli yazıçını növbəti dəfə Nobel Komitəsinin diqqətindən yayındırmağa da xidmət etmişdir.

Çingiz Aytmatov 1986-cı ildə çap etdirdiyi «Qiyamət» romanı ilə qüdrətli bir romançı olduğunu isbat etmişdir. Povestlərinin hər birində roman miqyası nümayiş etdirən Çingiz Aytmatov «Əsrə bərabər gün»dən sonra cəmiyyətin dərin qatlarına nüfuz edən «Qiyamət» romanı ilə reyting cədvəlində yeni epoxanın ən qüdrətli yazıçısı olmasını daha da möhkəmləndirmişdir. Ətrafında müəyyən mübahisələrin olmasına baxmayaraq, «Qiyamət» romanı dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilərək yayılmış, Çingiz Aytmatovun dünya şöhrəti imicini daha da qüvvələndirmişdir. Yazıçı «Çingiz xanın ağ buludu» povestini müstəqil povest kimi çap etdirməklə, «Əsrə bərabər gün» romanında qaldırdığı ideyaları tamamlamışdır.

Dünyanın yenidən qurulduğu doxsançı illərdən sonra Çingiz Aytmatovun həyatında da, yaradıcılığında da yeni mərhələ başlanmışdır. Bu mərhələdə Çingiz Aytmatov əsərlərində dünyanı düşündürən, planeti narahat edən, insanlığın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərdən söz açan qüdrətli sənətkar kimi çıxış edir. Başlanğıc mərhələdə və keçid dövründə görkəmli yazıçı kimi qəbul olunan, səksəninci illərdə həm də ictimai xadim kimi çıxış edən Çingiz Aytmatov doxsançı illərdən sonra dünya miqyaslı mütəfəkkir şəxsiyyət səviyyəsində yazıb-yaratmışdır. Bu yeni tarixi epoxanın məhsulu olan «Kassandra damğası» (1996) və «Əbədi gəlin» və ya «Dağlar çökəndə» (2006) romanları ilə Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatının zirvəsinə yüksəlmişdir. Bu ağırçəkili romanlarda milli düşüncə bəşəri təfəkkür səviyyəsinə qaldırılmışdır. Son romanlarında Çingiz Ayt-

matov dünyanın heç bir xalqı üçün xas olmayan anormal bir sonluğa doğru getməkdə olduğunu var gücü ilə insanlığa çatdırmaq, çıxış yolları haqqında düşündürmək vəzifələrini yüksək səviyyədə və layiqincə yerinə yetirmişdir. Genişlənməkdə olan qarşıdurmaların, silahlanmanın, müharibələrin, terrorun, mənəvi aşınmaların yer kürəsi üçün fəlakət gətirməsinin həyəcan təbilini çalan Çingiz Aytmatovun son romanlarının qəhrəmanları da artıq ana tarladan, yaxud Boranlı dəmir yol stansiyasından yox, kosmosdan, fəvqəltəbii mühitdən insanlığa xitab edərək ölkələri və xalqları dərindən düşündürməyə çağırırlar. «Əsrə bərabər gün»də Boranlı razyezdində qatarın «Stop-kran»ını dartmaqla mövcud cəmiyyətin getdiyi yolun davam edə bilməyəcəyini göstərən Çingiz Aytmatov «Kassandra damğası»nda artıq kosmik rahib vasitəsilə Yer planetinə həyatın sona yaxınlaşmaqda olduğunu xəbər verir. Bu, planetar təfəkkürə malik olan Çingiz Aytmatovun bəşəriyyət qarşısında cavabdehlik daşıyan dünya miqyaslı bir yazıçı olduğunun əyani göstəricisidir. XX əsrin doxsanıncı illərindən etibarən Çingiz Aytmatovun tərcümeyi-halında baş verən dəyişikliklər, xüsusən, Avropa ölkələrində Qırğızıstanı təmsil edərək rəsmi diplomatik vəzifələrdə qazandığı təcrübə onun yer kürəsində cərəyan edən hadisələrə qlobal yanaşmalarına təkan vermişdir. «Kassandra damğası» və «Əbədi gəlin» romanları ilə Çingiz Aytmatovun yaradıcılıq idealları tamamlanmışdır.

MİLLİLİK VƏ BƏŞƏRİLİK

Çingiz Aytmatovun əsərlərində və baxışlarında milliliklə bəşəriyyət vəhdət halındadır. Milliliklə bəşəriyyətin dahiyanə harmoniyası Çingiz Aytmatov sənətinin özünəməxsusluğudur.

susluğunu müəyyənləşdirir. Millilik və bəşəriyyətin dialektik əlaqəsi və üzvi sintezi Çingiz Aytmatovun ümumdünya tarazlığı modelinin əsas dayaqlarını təşkil edir. Çingiz Aytmatov ədəbiyyatda insanı milli varlığı və bəşəri dəyəri ilə vəhdətdə təqdim etməyi zəruri saymış və yaradıcılığını bu harmoniya üzərində tarazlamışdır. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında millilik amili, ümumtürk ruhundan, qırğız etnik düşüncəsindən doğan və qlobal dünyanın hadisəsi səviyyəsində ümumiləşdirilən yüksək və dərin insani keyfiyyətlər şəklində təzahür edir. Beləliklə, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında ayrılıqda götürülmüş bir obrazın və ya xalqın timsalında bütövlükdə bəşər övladı üçün əhəmiyyətli olan problemlərin ümumiləşdirilməsi kimi məsuliyyətli və şərəfli vəzifə özünün orijinal bədii həllini tapmışdır. Dünya ədəbiyyatında milli ilə bəşərinin vəhdətini əks etdirmək yeni hadisə olmasa da, bu sahədə Çingiz Aytmatov öz modelini yaratmışdır. Çingiz Aytmatov yaradıcılığında milli və bəşəri anlayışlarını geniş mənada insanlıq düşüncəsi ilə birləşdirir. Hətta Çingiz Aytmatov əsərlərində həm özünü, həm də millətini və dünyanı qavramış yazıçı mənəviyyatını da ifadə etmişdir. Tanınmış türk alimi, professor Ramazan Qorxmaz doğru olaraq yazmışdır ki, "Çingiz Aytmatov Simurq quşu kimi həm bütün insanlarda özünü, həm də özündə bütövlükdə insanlığı duymağa çalışır".¹

Beləliklə, zəngin və dərin yazıçı dünyası milli düşüncə ilə bəşəri qavrayışı özündə cəmləşdirir. Bu baxımdan Çingiz Aytmatov özü də geniş mənada əsərlərindəki milli və bəşəri düşüncələrin rəmzinə çevrilir.

Bundan başqa, Çingiz Aytmatovun ümumdünya tarazlığı modelinin daha bir özünəməxsusluğu da bu dahi sə-

¹ Ramazan Korkmaz. Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri. Ankara, Kesit yayınları, 2016, səh.137.

nətkarın dünyadakı problemləri qan tökmək, müharibələrə təkan vermək yolu ilə deyil, mədəniyyəti, ədəbiyyatı ön mövqeyə çəkmək üsulu ilə həll etməyə hesablanmış dahiyanə çağırışları idi. Çingiz Aytmatovun 20 il əvvəl meydana çıxmış "Müharibə kultunun yerinə mütləq mədəniyyət gəlməlidir", – çağırışı bu gün dünənkindən də aktual səslənir. Millilik və bəşəriyyətin Çingiz Aytmatov modeli insanlığa ədalət, sülh, birlik vəd edir.

Göründüyü kimi, Çingiz Aytmatov Asiya ağırlıqlı və Avropa meyilli yazıçıdır. Böyük sənətkarın yaradıcılığında milli varlığın ifadəsi ilə bəşəri meyarların vəhdəti Asiya və Avropa düşüncə miqyasları həddlərində öz həllini tapır. Qırğız həyatının timsalında-təqdim olunan Asiya gerçəkliyi və Avropa düşüncəsi əsasında ədəbi-bədii yanaşmalar onun yaradıcılığında üzvi sintez halında ifadə olunur. Çingiz Aytmatov öz əsərlərində milli dəyərlərlə bəşəri düşüncənin ideal balansını tapmışdır. O, bütün kökləri, nəbzi, qayəsi etibarilə ümumtürk təfəkküründən, qırğız ruhundan doğan dahiyanə bədii əsərlərində əsas ideyanı ifadə edərkən nümayiş etdirdiyi cəsarət, ümid bəslədiyi gələcək mənasında həm doğma xalqına, həm də ümumiyyətlə, insanlığa şərəflə xidmət etmişdir.

Çingiz Aytmatovun Asiya düşüncəsinin ana xətləri mənsub olduğu qırğız xalqının taleyinin və mənəvi dünyasının əsasında formalaşdırdığı dərin həyat fəlsəfəsində və ümumiləşdirmələrində əks-səda tapır. O, qırğız ellərinin və çöllərinin ruhunu bütün reallıqları və özünəməxsusluqları ilə böyük ədəbiyyatda canlandırmaqla, bütövlükdə Orta Asiya coğrafiyasının ümumiləşmiş obrazını yaratmışdır. Dünya xalqları Qırğızıstanı və Orta Asiyanı Çingiz Aytmatovun əsərləri vasitəsilə xəritədəkindən də yaxından tanımaq imkanı əldə etmişlər. Bu mənada ümumtürk təfəkkü-

rünün möhtəşəm daşıyıcısı olan Çingiz Aytmatov ilk növbədə qırğız ruhunun böyük ədəbiyyat heykəlidir. O, mənsub olduğu xalqı və ölkəni ana torpaq və insan haqqında bəşəri düşüncə səviyyəsində təqdim etmək istedadı ilə dünyaya ədəbiyyatı məkanına daxil olmuşdur.

Çingiz Aytmatov "Manas" dastanından doğulan, əsərləri ilə yeni tipli Manas fəlsəfəsi və müasir ədəbiyyat təfəkkürü yaradan böyük mütəfəkkirdir. Obrazlı şəkildə desək, insanlığa xidmət edən ölməz əsərləri ilə birlikdə Çingiz Aytmatov – dünyanın ən uca zirvələrindən biri olan Tyan-Şan dağlarında bədii sözün qüdrətinə, böyük ədəbiyyata ucaldılan möhtəşəm abidədir. Onun yüksək və təkrarsız istedadının məhsulu olan bədii əsərləri qitələri, ölkələri, xalqları yaxınlaşdıran və doğmalaşdıran böyük sənət körpüləridir. Çingiz Aytmatovun "Əsrə bərabər gün" əsəri ideyası və bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətləri etibarilə XX əsrin ən möhtəşəm epopeyasıdır. Çingiz Aytmatov – yeni epoxanın böyük ədəbiyyatının ən qüdrətli yaradıcılarından biridir.

Çingiz Aytmatovun düşüncəsində Avropa meyli onun əsərlərində siyasi və mənəvi əsarətin gərginliklərini, əzablarını, milli azadlığın çətin və əzablı yollarını böyük cəsarətlə ifadə etmək bacarığında öz əksini tapmışdır. O, millimənəvi özünüdərk hər bir xalqın, o cümlədən qırğız xalqının böyük borcu və amalı səviyyəsində təqdim etmişdir. Sovet imperiyasının sərt rejimi çərçivəsində bütövlükdə insan və ya konkret bir millət haqqında taleyüklü böyük idealları əks etdirmək Çingiz Aytmatovun qəhrəmanlığı idi.

Asiya gerçəkliyi haqqındakı böyük ədəbiyyata örnək olan, milli və bəşəri mövqenin sintezi əsasında yazılmış əsərləri ilə Çingiz Aytmatov geniş mənada Avropanı və ümumiyyətlə, dünyanı təəccübləndirməyi və düşündürməyi

bacarmışdır. Çingiz Aytmatov postsovet dövrü ədəbi-ictimai fikrinin axırncı böyük ədəbiyyat mögikanıdır.

Bütövlükdə Çingiz Aytmatovun əsərləri insan mənəviyyatının böyük ədəbiyyatıdır. Çingiz Aytmatovun kəşf etdiyi insan tipi kiçik adamın ədəbiyyatdakı böyük yerinin və mövqeyinin ucalığını əks etdirir. Dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun ölməz əsərləri müasir dünyanın ibrətamiz insanlıq dərsləridir.

Ədəbiyyatda millilik və bəşəriyyətin Çingiz Aytmatov modeli bədii fikirdə vətəndaşlıq və insanlıq etalonudur.

ROMAN MİQYASLI BƏDİİ YARADICILIQ

Janrından asılı olmayaraq, Çingiz Aytmatovun bütün əsərlərində roman miqyası vardır. Çingiz Aytmatov dünyanı roman miqyasında qavrayan və ifadə edən qüdrətli yazıçıdır. Görkəmli sənətkarın, həcminə görə povest kimi görünən əsərləri əhatə etdiyi problemlərə və maraqlı, keşməkeşli insan talelərini əks etdirməsinə görə, ciddi roman təəssüratları yaradır. "Üz-üzə", "Cəmilə", "Əlvida, Gülsarı", "Ana tarla", "İlk müəllim", "Ağ gəmi", "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş", "Erkən gələn durnalar", "Çingiz xanın ağ buludu" kimi povestlərin daşdığı böyük ideya-mənəvi yük cild-cild romanlarla müqayisədə ağır gəlir. Bu əsərlərlə dünya ədəbiyyatı yeni süjetlərlə və obrazlarla təzələnmiş və zənginləşmişdir. XX əsrin əllinci illərində, otuz yaşlı Çingiz Aytmatovun yaratdığı "Cəmilə" povesti təkcə sovet ədəbiyyatında deyil, bütövlükdə dünya ədəbiyyatında yeni hadisə səviyyəsində qarşılanmışdır. Təsədüfi deyildir ki, məşhur fransız yazıçısı Lui Araqon "Cəmilə" povestini "dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi" kimi dəyərləndirmişdir: "Bu əsər mənim üçün dünyanın ən gözəl eşq hekayəsidir... Hü-

qo ilə Volterin doğulduğu məkanda, Parisdə mən "Cəmilə"ni oxudum. Bax, o an Verter ilə Veronikanın, Antoni və Kleopatranın, ya da Manon Leskautun mənim gözümdə heç bir dəyəri qalmadı. Çünki, mən Daniyar və Cəmiləylə qarşılaşdım və onlarla bərabər İkinci Dünya savaşının üçüncü ilinə, ...gözəl bir gecəyə yenidən dönüb, orada Kurkureu çayına, əkin yüklü arabalara və digər ikisinin hekayəsini bizlərə nəql edən Seyid adında yeniyetmənin yanına getdim".¹

Qazax ədəbiyyatının görkəmli klassiki Muxtar Auezo-
vun 1958-ci ildə "Literaturnaya qazeta"da çap etdirdiyi
"Cəmilə" povesti haqqında təəssüratlarını əks etdirən "Yo-
lun açıq olsun" adlı məqaləsi Çingiz Aytmatovun böyük
ədəbiyyata ilk təqdimatı kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
Məqalədə deyilirdi: "Cəmilə" Çingiz Aytmatovun ilk əsəri
deyildir... Məncə, "Cəmilə" ilə özünəməxsus parlaq isteda-
dını nümayiş etdirən bu əsərində Aytmatovun təsvir etmək
gücünün yüksək bir nöqtəyə çatdığı qəti şəkildə görünür...
Doğrusu, Çingiz Aytmatovun qırğız ədəbiyyatına bir yeni-
lik kimi daxil olan ən mühüm özünəməxsusluğu insanın
duygularını və münasibətlərini yad bir şəxs kimi deyil, on-
ları tam mənası ilə anlayan bir gözle, son dərəcə təbii canlı
bir şəkildə verməsidir. Məncə, əsl lirik əsər bu cür olmalı-
dır".²

«Cəmilə» povesti ideya-məzmununa görə «ən gözəl eşq hekayəsi» kimi olmaqla bərabər, həm də özünəməxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə səciyyəolənən orijinal bədii

¹ Lui Araqon. "Dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi" Bax: "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı (Çingiz Aytmatova həsr olunmuş xüsusi buraxılış). Bakı, "Elm və təhsil", 2018, səh.34-35.

² Muxtar Auezov. Yolun açıq olsun. "Literaturnaya qazeta", 23 oktyabr 1958-ci il.

əsərdir. Müəllif İkinci Dünya müharibəsinin arxa cəbhədəki ovqatını «hər şey cəbhə üçün» motivindən çıxararaq, insanların mənəviyyatında gedən proseslərin işığında təsvir etməklə, bu ənənəvi mövzuya yeni yanaşma tərzini gətirmişdir. Çingiz Aytmatov «Cəmilə» povestində təsvir etdiyi obrazların yadda qalan fərqli portretlərini canlandırmışdır. «Cəmilə» povestinin əsas qəhrəmanının portretinin orijinal təqdimatı onun zahiri görkəmi ilə daxili aləminin fərdi cizgilərinin əsas konturlarını özündə birləşdirir. «Onun (Cəmilənin – İ.H.) xasiyyətində “kişilərə xas, bir tündlük, hətta bəzən kobudluq da hiss olunurdu. O, kişi kimi də möhkəm işləyirdi. Qonşu qadınlarla yola getməyi bacarırdı... Cəmilə qəşəng qız idi. Boy-buxunlu idi. Düz cod saçlarını iki sıx və ağır hörük şəklində hörmüşdü. Ağ ləçəyini məharətlə bağlayaraq, onu alnına tərəf azca endirirdi. Bu, ona çox yaraşırı. Hamar sifətinin qarşın dərisinə xüsusi gözəllik verirdi. Cəmilə güldüyü zaman onun göyümtül badamı gözləri gənclərə məxsus şıltaqlıq ilə parıldayırdı. Birdən-birə ədəbsiz ayıl (kənd – İ.H.) mahnıları oxunmağa başlananda isə onun yaraşığı gözlərində qadınlara xas bir parıltı görünürdü».¹

Əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Daniyarın portreti isə cəmi bir neçə cümlədə sanki rəssam məharəti ilə ifadə olunmuşdur: “Briqadir Orozmat sol ayağından axsayan hündürboylu donqar əsgəri bizim yanımıza gətirdi... Daniyarın hələ o vaxt tamam sağalmamış yaralı ayağı dizdən bükülmürdü... Daniyarın nazik dodaqları həmişə möhkəm bükülmüş olardı, gözləri sakit-sakit kədərlə baxardı”.²

“Cəmilə” povesti Çingiz Aytmatovun böyük sənət uğuru idi. Moskvada Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiy-

yatı İnstitutunda Ali Ədəbiyyat Kursunda təhsil alarkən yazdığı “Üz-üzə” povesti (1957) Çingiz Aytmatovun ədəbiyyatda özünəməxsus yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirməsində ciddi rol oynamışdır. Yazıçı əsərdə Səidə və İsmayıl obrazları ilə ədəbiyyatda cəmiyyət və fərd probleminə dair mühüm ictimai məsələlər qaldırmışdır. O, eyni zamanda müharibədən qaçan insanın obrazını böyük cəsarətlə bədiəvi ədəbiyyata gətirmiş, sosialist realizminin prinsipinə uyğun gəlmədiyi halda, Totoyun ailəsinin timsalında ilk dəfə olaraq bu qəbildən olan müharibə insanlarının acınacaqlı faciəsini təsvir etmişdir. Povestin 1991-ci il nəşrinə yazdığı ön sözdə Çingiz Aytmatov bu əsərin qayəsində duran mətləblərdən aşağıdakı kimi bəhs etmişdir: “Mən oxuculara ictimai mövqeyin, xalqın mənəviyyatının, vətəndaşlıq vəzifəsinin mahiyyətini izah etməyə çalışdım. Eyni zamanda, mən onun (Totoyun – İ.H.) və ailəsinin faciəsinin timsalında insanlar, şəxsiyyət və vəzifə arasında həllolunmaz mübahisədən qaçmağa çalışanları təsvir etməyə səy göstərdim”.¹

Çingiz Aytmatov “Üz-üzə” povestini həyatda baş vermiş real hadisələr əsasında qələmə almışdır. Həqiqətən də onun Qırğızıstanda böyüdüüyü kənddə müharibədən qaçmış İsmayıl adlı şəxs olmuşdur. İnaəti oğurlanan Totoyun ailəsinin simasında yazıçı müharibə dövründə kəndli ailəsinin başına gələn hadisələri təsvir edib ümumiləşdirmişdir. Sonradan alman müxbir Fredrik Hitzere uşaqlığı ilə bağlı verdiyi müsahibəsində də Çingiz Aytmatov əsərinin real qəhrəmanları haqqında bir daha söz açmışdır. Povestin qəhrəmanlarını yaxından tanıması böyük yazıçıya insan mənə-

¹ Çingiz Aytmatov. Cəmilə. Bakı, “Altun kitab”, 2018, səh.14-17.

² Yenə orada, səh.31-32.

¹ Çingiz Aytmatov. “Üz-üzə”. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, səh. 6.

viyyatını daha dərinədən, incəliklərinə qədər təqdim etməyə şərait yaratmışdır.

Çingiz Aytmatovun “Üz-üzə” povesti Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mehman Həsənlinin tərcüməsində orijinala layiq şəkildə Azərbaycan oxucusuna çatdırılmışdır. Mehman Həsənli yazıcının “Ağ yağış” hekayəsini, “Əkinçinin nəğməsi”, “İssık gölə həsrət” şeirlərini də Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

“Əsrə bərabər gün” romanı qırğız xalqının simasında sovet rejiminin gərginliklərini, ümumiyyətlə, eyni taleyə malik xalqların keşməkeşli həyatını və dərin mənəvi aləmini bütün reallıqları ilə əks etdirən dünya ədəbiyyatının şedevrlərindən biridir. Əsərdəki Boranlı Yedigey XX əsr dünya ədəbiyyatında yaranmış yeni tipli bədii obrazdır. Boranlı Yedigey bütün ruhu ilə əsl qırğız ruhunun daşıyıcısı olmaqla bərabər, həm də stalinizmin acı keşməkeşlərini yaşamış və siyasi-mənəvi əsarətdən xilas olmağa çalışan insanların ümumiləşmiş obrazıdır. Boranlı Yedigey əsərin müəllifi Çingiz Aytmatovla birgə geniş mənada Zamanın sözünü ifadə edən rezenyor obrazdır. Boranlı Yedigey Cəngəldin – əzabları və iradəsi ilə bütöv bir epoxanı, mənsub olduğu xalqın və məmləkətin taleyini bütün reallıqları ilə ümumiləşmiş şəkildə əks etdirir.

Roman içində roman adlandırılı biləcək Manqurt hekayətində də yazıcının mənsub olduğu xalqın timsalında milli kimliyin itirilməsi, soykökün məhv edilməsi ifadə olunmuşdur. Nayman Ana ədəbiyyatda milli kimliklərin unudurulması proseslərinin yaşandığı dünyada yenidən oyanaraq özünə «Mən kiməm» sualını verib, cavab axtaran insanlığın milli-mənəvi dərkinin tamam yeni bədii təcəssümüdür. «Əsrə bərabər gün» romanında öz kökündən, tarixi

yaddaşından məhrum edilməyin nəticəsində insanın manqurtlaşdırılmasının ifadəsi, Çingiz Aytmatovun dahiyənə kəşfidir. Bu, sovet ideologiyasının hakim olduğu dövrdə həmin rejimin millətləri əridib itirmək, mənəvi aşınmaya məruz qoymaq üçün formalaşdırdığı siyasi sistemə vurulmuş ən ağır zərbə idi. Manqurtluğun mahiyyəti və faciəsinin təbii detallarla inandırıcı surətdə təsvir edilməsi Çingiz Aytmatovun mövcud cəmiyyəti dərinədən dərk etməsinin və əks etdirməsinin göstəricisidir. «Əsrə bərabər gün» romanında təqdim edilən aşağıdakı dialoq manqurtluq fəlsəfəsinin nə demək olduğunu aydınlaşdırır:

“- Otur, danışaq, – deyər Nayman Ana dərinədən bir ah çəkdi... Nayman Ana soruşdu: - Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla “yox” – dedi.

- Bəs adın nədir?

- Manqurt.

- Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır?

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o adını yadına salmağa çalışır... Amma, görünür, oğlan qalın bir divara rast gəlmişdi, divarı keçə bilmirdi.

- Bəs atanın adı nədir? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Doğulduğun yeri, heç olmasa bilirsənmi?

Yox, heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

- İlahi, gör səni nə günə salıblar!

Heyhat, heç manqurtun tükü də tərپənməmişdi. Onda Nayman Ana qərara gəldi ki, onun kim olduğunu ona soruşmaqla yox, təlqinlə başa salsın.”¹

Əsərdə vilayət mərkəzindən atası Qazanqapın dəfn mərasiminə gəlmiş oğlu Sabitcanın dədə-baba Ana-Beyit qəbiristanlığının sökülüb yerində kosmik stansiya tikilməsi-

¹ Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2009, səh.141-142.

nə laqeyd yanaşması, hər hansı bir məsələ barəsində tutuquşu kimi qeyri-səmimi, radioda olan kimi rəsmi danışması, yalnız bu gün və özü haqqında düşünməsi manqurtluğun müasir forması kimi təqdim olunmuşdur. Çingiz Aytmatov Sabitcanın simasında yeni dövrün manqurtlaşmış insanının obrazını yaratmışdır. Yazıçı manqurtlaşmanın Sabitcan modelinin formalaşmasının səbəblərini aşağıdakı kimi izah etmişdir: “Boranlı Yedigey peşman idi ki, bu söhbəti niyə saldı... Məgər Sabitcan söz deməli, kömək ummalı adamdır?... Faydası nədi, neçə-neçə kurslarda, institutlarda oxuyub. Bəlkə də ona elə belə olmağı öyrədiblər? Kim bilir bəlkə də hardasa iblis kimi uzaqgörən bir adam var, Sabitcanın üstündə o qədər zəhmət çəkib ki, Sabitcan başqa cür yox, elə Sabitcan kimi olsun. Məgər Sabitcan deyildimi o radio ilə idarə olunan adamlar haqqındakı cəfəngiyyatı bəzəyib qoşan? Demirdimi ki, o vaxtlar gələcək! Bəlkə də o gözəgörünməz tam ixtiyar sahibi olan kəs artıq onu radio ilə idarə edir?”

- Manqurt ki, manqurt! Xalis manqurtsan.”¹

“Əsrə bərabər gün” romanındakı Sabitcan obrazı müasir manqurtlaşmanın anonsudur.

Çingiz Aytmatovun “Əsrə bərabər gün” romanı dünya ədəbiyyatının son bir əsrlik dövrünün möhtəşəm yekunu, yenidən soykəkə, milli-mənəvi özünüdərəkə qayıdışa və oyanışa çağıran müasir epoxanın ədəbiyyatının start nöqtəsidir. Keçmiş Sovetlər İttifaqında milli-mənəvi özünüdərəkə qayıdış hələ müttəfiq respublikalar müstəqillik qazanmışdan əvvəl “Əsrə bərabər gün” romanı ilə başlamışdır. Bu mənada “Əsrə bərabər gün” milli oyanışa və dövlət müstəqilliyinə çağırışın qüvvətli paroludur.

“Əsrə bərabər gün” əsrin ədəbiyyatına bərabər möhtəşəm bədii əsərdir. Nəhayət, “Əsrə bərabər gün” əsrin ədəbiyyatını yeni üfüqlərə çıxaran mükəmməl bədii ədəbiyyat faktıdır.

Çingiz Aytmatovun «Ana tarla» povesti, doğma yurda və torpağa sadıq olan adi insanlar haqqında nəgmə qədər təsirli bədii əsərdir. Yazıçı Tolqonay ana ilə Torpaq ananın dialoqunda müharibə dövrünün ağır və məşəqqətli həyat tərzini canlandırmışdır. Tolqonay müdrik xalqın ümumiləşmiş bədii obrazıdır. Torpaq isə onun müqəddəs sığınacaq yeridir: “Torpaq, sən bizim hamımızı öz sinəndə saxlayırsan; əgər sən bizə xoşbəxtlik bəxş etməyəcəksənsə, onda niyə torpaq olursan, biz isə niyə dünyaya gəlirik? Biz sənin övladlarımızı, torpaq, bizə xoşbəxtlik ver, bizi bəxtəvər el!”¹

«Ana tarla» – qırğız kövşəninin bənzərsiz ətrini və sadə əkinçisinin obrazını ədəbiyyata gətirmişdir.

Bu, lirik-psixoloji nəsrin orijinal nümunəsi olan kamil bədii əsərdir. Tolqonay ananın torpaqla söhbəti əsl vətənpərvərlik dərsləridir.

«İlk müəllim» povestində qırğız məmləkətinin uzaq dərinliklərində yaşayıb-ışləyən kənd ziyalısının dərin mənəviyyatı və böyük ümidləri istedadla təsvir edilib, örnək kimi ümumiləşdirilmişdir. Duşənin ucqar kənddə əzab-əziyyətlə qurduğu məktəbdə oxuyub akademikliyə qədər yüksələn Altınay zəhmətin, sədaqətin, halallığın və dürüstlüyün simvoludur.

«Əlvida, Gülsarı» povestində atın qırğız həyatındakı rolu və insana sədaqəti fonunda xalqın keşməkeşli taleyi mənalandırılmışdır. Tanabay can verən atının başı üzərində

¹ Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə II cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004, səh.12

yaşadığı illərdə qarşılaşdığı insanları öz vəfali atı Gülsarı ilə müqayisə edir. Atının daha sadıq, etibarlı olduğu qənaətinə gəlir.

«Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim» əsəri milli qürur və təmiz sevginin dastanıdır.

«Erkən gələn durnalar» povesti İkinci Dünya müharibəsi illərində ön cəbhədə, səngərlərdə döyüşən atalarını, böyük qardaşlarını əsl vətəndaş ləyaqəti ilə əvəz edən gəncələrin həyatından bəhs edilir. Onların vaxtından əvvəl kişiləşməsi və ya «itirilmiş uşaqlıq» müharibənin arxa cəbhədə törətdiyi fəlakət kimi təqdim olunur. Sultanmuradın öz həmyaşıdları ilə birgə qurduqları “Aksay desanti”nin taleyi uğurlu olmasa da, onların böyük ümidlərinin, mübarizəsinin mühüm göstəricisinə çevrilmişdir. Sultanmurad Çingiz Aytmatovun özünün müharibə dövrü həyatını, taleyini əks etdirən ən uğurlu obrazdır. Bu mənada Sultanmurad müəllifin proobrazı kimi də ciddi maraq doğurur.

“Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” bir nəslin timsalında ümumilikdə bəşəriyyətin gələcəyi uğrunda mübarizəni təcəssüm etdirir. Kiriskin sağ qalması üçün, qayıqdakıların canını fəda etməsi insan oğlunun qüdrətinin Çingiz Aytmatov qələmində ifadəsidir.

«Çingiz xanın ağ buludu» povesti Çingiz Aytmatovun keçmiş Sovet cəmiyyətindəki mürəkkəb ictimai-siyasi prosesləri tarixi aspekt vasitəsilə realist şəkildə əks etdirdiyi sanballı bədii əsərdir. Bu povest Çingiz Aytmatovun şah əsəri olan «Əsrə bərabər gün» romanının üzvi tərkib hissəsi, yaxud davamı olub, yazıcının dövlətçilik və şəxsiyyət məsələlərinə dair görüşlərini və müşahidələrini tamamlayır. «Çingiz xanın ağ buludu» povesti «Əsrə bərabər gün» romanının tərkib hissəsi kimi yazılsa da, müəllif əsərin üzərində yenidən işləyib, onu müstəqil bir bədii yaradıcılıq nü-

munəsinə çevirmişdir. Fikrimizcə, «Əsrə bərabər gün» Boranlı Yedigeyin və Qazanqapın romanı, «Çingiz xanın ağ buludu» isə Abutalıb Kuttubayevin tale kitabıdır. Abutalıb Kuttubayev obrazı Boranlı Yedigey xəttindən açılmamış qatların təzahürüdür. Çingiz Aytmatov İosif Stalinin vəfatından cəmi 1 ay əvvəl süni şəkildə uydurulmuş Abutalıb Kuttubayevin həbsi hadisəsi ətrafında həmin dövrdə yuxarı eşalonda rütbələrini artırmaq, daha yüksək vəzifə tutmaq üçün «Xalq düşməni» adı ilə, yaxud xarici ölkələrin kəşfiyyat xidmətləri ilə əlaqələrinə görə günahsız insanları həbs cəzasına məhkum etmək «yarışının» hansı ağır faciələrə gətirib çıxardığını bütün reallıqları ilə əks etdirmişdir. Bu mənada «Çingiz xanın ağ buludu» povesti stalinizmin hərbi-siyasi mahiyyətinin daha dərinə açılmasına xidmət edən əsərdir. Çingiz Aytmatovun Çingiz xan mövzusunda müraciət etməsi də klassik monqol imperiyasının təcrübəsi əsasında bolşeviklərin - stalinizmin yer kürəsində sosializm cəmiyyəti qurmaq siyasətinin utopik bir baxış olduğunu isbat etməkdən ibarətdir. Buna görə də əsərdən məşhur Böyük Monqol İmperatorluğunun qurucusu Çingiz xana münasibətdə Çingiz Aytmatovun ikili münasibətinin olduğu müşahidə edilir. İlk növbədə o, Çingiz xanı ölkələri «vahid dünya səltənəti yaratmaq» yollarında diz çökdürən «qanlı xaqan», «dünya fatehi» kimi təqdim edir. Bu məqamda Çingiz xanı fateh qismində göstərmək, onun hərbi yürüşlərindən alınmış hadisələri əks etdirmək yazıçıya Stalin diktaturasını ifşa etmək üçün lazım olmuşdur. Lakin povestdə Çingiz Aytmatovun qüdrətli sərkərdənin dövlətçilik məharətinə, qeyri-adi hərbi bacarıqlarına və yüksək qəhrəmanlıq ruhuna rəğbətlə yanaşdığı da nəzərə çarpır. Yazıcının povestin bir neçə yerində Çingiz xan haqqında işlətdiyi «ulu xaqan» kəlməsi həmin reallığın ifadəsidir. Bundan başqa,

«Çingiz xanın ağ buludu» əsərindən gətirdiyimiz aşağıdakı parça da müəllifin Çingiz xanın hökmdarlıq səltənəti və sərkərdəlik qüdrəti haqqındakı müsbət münasibətini ifadə edir: «At da, üstündəki adam (Çingiz xan – İ.H.) da bir-birinə yaraşırdı – qüvvə-qüvvəyə tən gəlirdi. Ona görə də atın üstündəki adamın duruşu zirvəyə qonmuş şahin duruşuna bənzəyirdi. Yəhərin üstündə sallama oturmuş enlikürək, tuncüzlü atlı ayaq pəncələrini üzəngiyə nümayişkarənə bir qürurla, inamla dirəmişdi. O, atın belində elə oturmuşdu ki, elə bil taxtda əyləşmişdir. Bədəninə şax, başını dik tutmuşdur. Almacıq sümükləri irəliyə çıxmış qıyıq gözlü sifətində bir daş sakitliyi var idi. Sətsiz-hesabsız qoşununu şərəf və zəfər arxasınca çəkib aparən ULU HÖKMDARIN nə qüdrətin, hansı iradənin sahibi olduğunu sifətinin ifadəsindən oxumaq olardı».¹

Bundan başqa, siyasi hakimiyyətin qüdrətini təmin etmək üçün «əvvəllər düşmənçilik etmiş tayfaların Çingiz xanın dövründə barışdırılması» və «böyük dövlətin vahid gümbəzi altında birləşdirilməsi» də Ulu xaqanın dövlətçilik məharətinin göstəricisi kimi təqdim olunur.

Çingiz Aytmatovun «Çingiz xanın ağ buludu» əsərində müstəntiq Tansıkbayevin dilindən səslənən bu fikirlər imperiya təfəkkürünün məğzini ifadə edir: “Dövlət elə bir sobadır ki, onun odunu da, kösəyi də yalnız insandır. Özgə cür olsa, bu soba öləziyib sönər. Və ona heç ehtiyac da qalmaz. Lakin adamların özləri üstlərində hakimiyyət olmasa, yaşaya bilməzlər. Özləri özlərinə odda qayaradrlar. Ocaqçınınsa peşəsi oddağa odun atmaqdır”.²

¹ Çingiz Aytmatov. Çingiz xanın ağ buludu. Bakı, “Kitab klubu”, 2017, səh.56-57.

² Yenə orada. Səh.77-78.

Çingiz Aytmatovun ideal dövlətçilik modeli hakimiyyəti gəlmiş-gedər ocaqçılardan qorumağa əsaslanan və insanlığa xidmət edən ali idarəçilik formasıdır. Bu, görkəmli yazıcının ümumdünya tarazlığı anlayışının ana xəttini müəyyən edir.

«Çingiz xanın ağ buludu» əsərində yenilməz monqol ordusunun yüzbaşısı Doğulanq ilə dövlətin ipək zəfər bayraqlarının üzərinə odnəfəsli əjdahanın təsvirini tikən qadın Ərdənənin sevgi macərəsinin sonu faciə ilə bitsə də, cəmiyyətdə insan mənəviyyətinin dərin ehtiyacını və qarşılıqlı insanı münasibətlər əsasında yaranan etibarın ucalığını təlqin edir.

«Çingiz xanın ağ buludu» povesti ilə Çingiz Aytmatovun kəşfi olan manqurtluq fəlsəfəsi haqqında təlim tamamlanır. Əsərdə Abutalıb Kuttubayovun sadə insanların dilindən yazıya köçürdüyü manqurt əfsanəsinin onun başına gətirilən müsibətlərə mühüm dəlillərdən biri kimi göstərilməsi, məntiqi mənada manqurtluğun müasir dövrdəki mahiyyətinə işıq salır. Bununla belə, «Çingiz xanın ağ buludu» povestində Çingiz Aytmatov manqurdun ümumiləşdirilmiş obrazını da canlandırmış və bu barədəki fikirlərinə yekun vurmuşdur: «Manqurt! Başı qırılmış, öz anasını qətlə yetirən manqurt».

«Çingiz xanın ağ buludu» Çingiz Aytmatovun manqurtluq düşüncəsinin finali, «iks insan» haqqında baxışlarının başlanğıcıdır.

Dərin ictimai məzmunu malik olan «Çingiz xanın ağ buludu» povesti geniş mənada Gündoğandan Günbatana qədər zəfər yürüşləri keçirən Çingiz xanın romanı, Abutalıb Kuttubayovun tale povesti, Yüzbaşı Doğulanq ilə monqol bayraqlarının üzərinə od püskürən əjdahanın şəklini nəqş edən tikməçi Ərdənənin sevgi macərəsinin hekayəsidir. Bu

qədər geniş mətləbləri, fərqli taleləri, biri digərini təkrar etməyən çoxşaxəli süjet xətlərini özündə birləşdirən kamil bir bədii əsər yazmaq Çingiz Aytmatovun qeyri-adi istedadının mühüm göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, əsərlərindəki əsas qəhrəmanlardan hər birinin taleyini dərindən və əsaslı şəkildə əks etdirməklə, Çingiz Aytmatov sanki roman içərisində povest və hekayələr şəbəkəsi yaratmağın bənzərsiz nümunəsini nümayiş etdirir. Bütün bunlar həyata, cəmiyyət hadisələrinə dərindən bələd olmaqla yanaşı, həm də yüksək yazıçılıq səriştəsi nümayiş etdirmək deməkdir.

“Ağ gəmi” – Adsız uşağın povestidir. Əsərdə nağıl kimi təqdim olunan “Ana maral” hekayəsi soykökü qorumağın zəruri olmasını göstərməyin bədii ifadəsidir. Povestdəki Mömin baba obrazı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında Boranlı Yedigeyə doğru gedən yolun başlanğıcıdır. Yazıçı bu obraz vasitəsilə fərdin xarakterinin açılması üzrə apardığı yaradıcılıq işini bir obrazın simasında mənsub olduğu xalqın taleyini ümumiləşdirmək istiqamətinə doğru yönləndirmişdir.

Əsərdəki “Ağ gəmi” nağılı böyük çətinliklər qarşısında ümidlə yaşamaq iradə göstərmək, idealı yaşatmaq düşüncəsini meydana qoyur.

“Qiyamət” – Çingiz Aytmatovun ümummilli məsələlərdən bəşəri problemlərə keçidinin orijinal bədii ifadəsi olan romandır. Bu, peyğəmbərin timsalında insanlığa xidmət etməyin, bütöv əqidənin çarmıxa çəkilmək ehtimalının gerçəklik ola biləcəyinə diqqəti cəlb edən həyəcan təbilidir. Bu əsər bəşəriyyəti edam kötüyündən xilas etməyə böyük bir çağırışdır. İlk variantdakı “Edam kötüyü” əsas diqqətin insanlığın edam kötüklərindən qorunmasına cəlb edilməsinə işarədir. Nəticə olaraq edam kötüklərinin mövcudluğu-

nun təsviri bəşəriyyətin qiyamətə doğru sürüklənməsi təhlükəsinin aradan qaldırılmasının vacibliyi mənasını diqtə edir.

Çingiz Aytmatovun “Qiyamət” romanında mövzunu dini-mifoloji süjetlər əsasında təqdim etməsi əsərin ideyasının, hər hansı bir xalqa və ya ölkəyə deyil, geniş mənada insanlığa, bəşəriyyətə aid olduğunu göstərməyə imkan yaradan düşünlmüş bədii vasitədir.

Çingiz Aytmatovun əsərləri dünyada yeni tipli ədəbiyyatın mükəmməl nümunəsi olduğu kimi, böyük sənətkarın yaratdığı sadə insan surətləri də dünya ədəbiyyatında fərqli və bənzərsiz obrazlardır.

Cəmilə, Daniyar, Toqunay, Aysel, Altınay, Baytemir, Toğulan, Yedigey, Qazanqap, Abutalıb Kuttubayev, Altın, Filofey, Robert Bork, Arsen Samançin və başqaları Çingiz Aytmatovun nadir istedadından və dərin müşahidələrindən doğulan yeni tipli bənzərsiz obrazlardır. Çingiz Aytmatovun sovet hakimiyyəti illərində yazdığı əsərlərində yaradılmış bədii obrazlar həmin dövrdə standart model kimi qəbul edilmiş müsbət qəhrəman və mənfi obraz tipinin hüdudlarını aşmış keçən, həmin ideoloji formatın qəliblərini dağıdan mühüm hadisə kimi meydana çıxmışdır. Yazıçı sovet adamını yox, bütün təbiiliyi və gərginlikləri, həyəcanları və ümidləri ilə birlikdə adi, sadə insanı təsvir etmişdir. Tanrı dağlarının ətəklərində, yovşanlı çöllərdə yaşayıb-çalışan bu adi insanların taleyində bütövlükdə insanlığın taleyi və düşüncələri öz əksini tapmışdır. XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatda meydana çıxmış kiçik insanı sonralar hər yazıçı öz ölkəsində, Çingiz Aytmatov isə dünya ədəbiyyatı miqyasında əsas obraza çevirmək vəzifəsini böyük uğurla həyata keçirmişdir.

Çingiz Aytmatov özü də həyatda roman miqyaslı şəxsiyyət idi. Çingiz Aytmatovun keşməkeşli və mənalı ömür və sənət yolu müasir qırğız ədəbiyyatının epopeyasıdır.

“KASSANDRA DAMĞASI”NİN ƏKS-SƏDASI

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında keşməkeşli taleyə malik sadə insanların timsalında ümumiyyətlə bəşəriyyətə və onun qlobal problemlərinə yeni baxış və dilindən, dinindən, yaşadığı məkandan, zamandan, dövlət quruluşundan asılı olmayaraq, geniş mənada İnsanın və Dünyanın problemlərinin sintezi və harmoniyasının bədii ifadəsi qabarıq şəkildə görünür. Belə ki, onun qırğız ruhunun, ümumtürk təfəkkürünün, milli-mənəviyyatın təqdimatına həsr olunmuş hər bir əsərində bütünlükdə bəşəriyyəti narahat edən, insanın taleyinə, onun gələcəyinə ünvanlanmış böyük problemlər qaldırılır. Bu cəhətdən 1980-ci ildə yazılmış “Əsrə bərabər gün” romanı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında xüsusi mərhələ kimi qəbul olunur. Bu, keçmiş sovet ədəbiyyatında Mixail Şoloxovun “Sakit Don”, Aleksandr Soljenitsinin “Qulaq-arkipelaq” əsərləri kimi geniş mənada dünya ədəbiyyatının istiqamətini dəyişdirən tam orijinal bir əsərdir.

Fikrimizcə, Çingiz Aytmatovun 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi “Kassandra damğası” romanı böyük qırğız yazıçısının ədəbiyyatda millilikdən bəşəriliyə doğru istiqamətdəki yeni kəşfi sayılmağa layiq olan mükəmməl bədii əsərdir. “Kassandra damğası” romanında Çingiz Aytmatov cəmiyyətdə gedən proseslərə daha qlobal məstəbda yanaşaraq, bəşəriyyətin taleyi ilə əlaqədar ən aktual məsələləri canlandırmağa müvəffəq olmuşdur. Bu mənada “Kassandra dam-

ğası” romanı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında yeni mərhələ təşkil edir.

Romanda Kosmosda yaşayan kosmik rahib Filofeyin Roma Papasına ünvanlayaraq “Tribun” qəzetinə göndərdiyi bir məktubun Amerikada və dünyanın müxtəlif qitələrindəki ölkələrdə doğurduğu böyük əks-sədanın təsviri ilə Çingiz Aytmatov bəşəriyyəti gözləyən böyük fəlakətləri nəzərə çarpdırmış və çıxış yolları haqqında qənaətlərini irəli sürmüşdür. Məktubdakı dünyada baş verən haqsızlıqlara, qlobal gərgin problemlərə etiraz əlaməti olaraq ana bətnində ikən embrionların dünyaya gəlməkdən imtina etmələrinə və bunun kosmosdan göndərilən şüalar vasitəsilə hamilə qadınların alnında qırmızı ləkə – “Kassandra damğası” vasitəsi ilə bəlli olmasına dair məlumatlar yer kürəsini silkələyən qeyri-adi hadisələrin təqdim olunmasına şərait yaradır. Bu baxımdan kosmik rahib Filofeyin Yer kürəsinə - Roma papasına məktubu Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətə xitabıdır. Bu, geniş mənada planet qarşısında yazıçı-vətəndaş kimi məsuliyyətini dərinlən hiss edən Çingiz Aytmatovun bədii əsər vasitəsilə ifadə etdiyi böyük həyəcan təbilidir. Əslində bu, dərin fəlsəfi mahiyyəti etibarilə görkəmli bir yazıçının bəşəriyyət qarşısındakı məsuliyyəti və öhdəliklərinin miqyasını aşaraq, geniş mənada böyük ədəbiyyatın insanlığı xilas etmək yollarındakı cavabdehliyini əks etdirən çağırışdır. Filofeyin məktubu Zamanın yer kürəsinin insanlarına ünvanlanmış monoloqudur. İctimai-siyasi əhəmiyyətinə, insanlığın oyanışı və dirçəlişinə xidmətə həsr olunmasına görə Filofeyin məktubunu Vilyam Şekspirin Hamletinin, Cəlil Məmmədquluzadənin Kefli İsgəndərinin monoloqları ilə müqayisə etmək olar. Nəhayət, Filofeyin məktubu Çingiz Aytmatovun kütlə psixologiyasına üsyanı, milli-mənəvi oyanış aktıdır. Həcm etibarilə 22 kitab səhifəsi qədər olan

bu məktub əslində müstəqil bir bədii əsər təsiri bağışlayır. Filofeyin kainatın uzaq bir yerindən, artıq üçüncü il yaşadığı kosmik elmi-tədqiqat stansiyasından yazıb Roma Papasına göndərdiyi məktubda müasir dövrdə bəşəriyyəti, insanlığı düşündürən və narahat edən bütün əsas problemlər öz əksini tapmışdır. Məktub-monoloqdakı aşağıdakı bəzi tezisləri nəzərə çatdırmaqla Çingiz Aytmatovun qaldırdığı problemlərin miqyasını və masştabını təsəvvür etmək olar: *“Sizin vasitənlə bəşəriyyəti xilas etməyə borcluyam, çünki insanlığa əvvəllər məlum olmayan bir bəla üz verib. Məlum olub ki, embrionlar bizə müraciət edir. ...Çox güman ki, bu, yalnızca bəla deyil, həm də ruhun növbəti sınağıdır. Bəşəriyyətin gələcək yolunu görə bilməyimiz üçün yuxarıdan bizə bəxşiş göndərilib. İçimizdə bizə bizdən danışan Kassandra-embriyonların səsinədən hara qaça bilərik? Həqiqətən, kənardə yaşaya biləcəyikmi?”*

Kassandra damğası – ana bətnində gərgin və ümitsiz halda dünyanın sonunu gözləyən embrional esxatın kadrarxası səsidir. Bu onda təbii həyat meylini, yaşamaq istəyini öldürür. Və məgər indi – bizim günlərdə, postindustrial cəmiyyət şərtlərində belə bir vəziyyəti dünyadan gizlətmək mümkündürmü? Təbii ki, yox!

... Biz şüurumuzda baş verəcək yeni sıçrayış ərafəsindəyik. ... Kassandra embrion bizim yer üzündəki alın yazımızdan üz döndərməyimizin təzahürü deyilmi?

Kassandra damğasının nə demək olduğunu bildikdən sonra biz nə edək? Bunu başa düşmək üçün, nəhayət ki, açıq şəkildə etiraf etmək lazımdır: subyekt tərəfindən reallaşdırılan pislik onun yer üzündəki yaşamının bitməsi ilə – yəni onunla birlikdə yox olmur. Genetika meşəsində varlığını istənilən an bürüzə verə biləcək qurulmuş mina kimi, labüd toxum kimi ehtimal edilən “iks” saatını gözləyir.

Bu, sovet qoşunlarının məhdud heyətlə Əfqanıstana atıldığı zaman baş vermişdi... Mən sadəcə əsgərlərin qurduğu “meyit tələləri”ndən danışmaq istəyirəm.

Sovet əsgərləri öldürdükləri düşmənlərin cəsədini onların yaşadığı kəndin yaxınlığına, haradasa yol kənarına, gözədəyən bir yerə atır, altına isə partlamağa hazır vəziyyətə gətirilmiş xüsusi minalar yerləşdirirdilər. Sonra “kontingentşiklər” kinokamera ilə pusquya yatırdılar ki, baş verəcəkləri-çəka bilsinlər. Adamların meyitə tərəf cummaları bəs edirdi ki, partlayış baş verir, gələnlər meyitlə birgə yerlərindəcə məhv olurdular. Bütün bunlar isə təfərrüatı ilə lentə həkk edilirdi.

Təsəvvür edin, əfqan qadını qaça-qaça ərinin meyitinə yaxınlaşır. Qonşular onu tutub saxlamağa çalışırlar, amma o, göz yaşları içərisində qışqıra-qışqıra cəsədin üstünə atılır və... Güclü partlayış... Onu da, yanındakıları da öz ağışuna alır.

İnsanlar göz önündəcə yox olurlar. Amma hər şey dəqiqliyi ilə lentə alınır.

... Yolçu... atın belindən düşür, əyilir, kim olduğunu anlamaq, üzünə baxmaq üçün meyitin çiyindən tutub çevirir və... Partlayış... Yenə də ölüm... Kəlləsi parçalanmış at səndələyə-səndələyə qaçaraq uzaqlaşır, sonra yerə yığılır, dartınır, xırıldayır... Bütün bunlar yenə də lentə alınır...

Bu yolla “meyit tələsi” əməliyyatlarının ən maraqlıları film kimi çəkilirdi. Bununla da qeydə alınmış hər partlayış yerinə yetirilmiş hərbi tapşırıq hesab edilirdi. Sonra da haradasa qərargahlarda müvafiq şəkildə qiymətləndirilirdi. Lentlərə tamaşa edən kimlərsə bu epizodlara yerinə yetirilmiş tapşırıq kimi baxırdılar.

... Axi haradadır o adamlar?

O adamlar ki, kökünü onlardan alan və məhv edilməsi mümkün olmayan genetik tullantılar davamlı olaraq içimizdə uyuyan cinayətkarlığı oymaqla məşğuldur?

... Qan və hakimiyyət – o şər toxumları hər zaman yalnız çürümüş peyin üzərində cücərə bilir... Şər həmişə öz toxumlarını başqa bir şər cücərsin deyərək torpağa səpərək dəfərlə yeni şərlərlə əvəzlənir.

... Bolşevizm olmadan faşizmin mövcudluğu mümkün idi? Stalinsiz Hitlerin olması mümkün idi? Ya da əksinə? Ayrı-ayrılıqda dünyaya gələn, amma Tanrı cəhənnəmində (karma!) birlikdə “xaç vuran” (bir atadan əmələ gələn, eyni xristianlıqdan olan) “stalinhitler” və “hitlerstalin” haqqında düşünəndə XX əsrdə yaşayanların damarlarında qan donur.

Və kim deyər ki, yer üzünə ya Hitler, ya da Stalin kimi doğulmaq qarşısında qalan kassandra-embrion, daha doğrusu, gələcək nekrofilin bu zavallı rüşeymi öz zamanında ətraf aləmi, bundan da əvvəl onu daşıyan ananı kassandra damğası vasitəsilə gələcəyi ilə bağlı qabaqcadan xəbərdar etməyə çalışmayıb? Kim deyər ki, o, instinktiv bir ürpəriş yaşamayıb, onu irəlidə gözləyən uğursuz tələdən boyun qaçırmaq istəyinə düşməyib?”¹

Beləliklə, Çingiz Aytmatovun yaratdığı Filofey ictimai-siyasi və mənəvi sarsıntılar içərisində formalaşmış insanın yaşadığı çətin və mürəkkəb həyati proseslərdən dərs çıxarıb, dünyanı xilas etmək cavabdehliyi daşıyan bəşəri varlıq səviyyəsinə çatmasını əks etdirən ümumiləşdirilmiş bədii obrazdır. Filofey – insanın manqurtlaşmaqdan, siyasi-mənəvi əsarətdən özünüdərketməyə qədərki taleyini, psixo-

logiyasını və ideallarını əks etdirib mənalandıran düşünülmüş surət kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

“Kassandra damğası” haqqında xəbəri elmi şəkildə duyanlardan və öz düşüncəsi etibarilə Filofeyin fikirlərini və kəşfini dəstəkləyənlərdən biri də futuroloq alim Robert Borkdur. Kataklizmin, fəlakətlərin insan övladını bəlalara apardığını, qarşı-qarşıya qoyduğunu dərk edən futuroloq alim Robert Bork ideyaca Filofeyi tamamlayan obrazdır. Daha doğrusu, Robert Borkun beynəlxalq konfransda çıxış etmək üçün yola düşdüyü zaman təyyarə ilə okeanın üzərindən keçərkən balinaların kütləvi şəkildə – sürü ilə intihara getdiyi bir mənzərəni seyr etməsi ilə Filofeyin kassandra embrionlarının yaşamaq istəməyib, ana bətnində intihar etməsi haqqındakı fikirləri bir-birini tamamlayır. Buna görə də Robert Borkun müşahidələri ilə Filofeyin kəşfi arasında maraqlı bir paralellik vardır. Çünki bəşəriyyətin gedişatını, sürükləndiyi qlobal ictimai-siyasi və ekoloji problemlərin hansı fəlakətlərə yol açma biləcəyini hiss etdikləri üçün balinalar kütləvi şəkildə intihara yol aldıkları kimi, Filofeyin kəşf etdiyi hadisə – hələ ana bətnində ikən dünyadakı talelərini, sonluqlarını görə bilən və doğulmaqdan imtina edən embrionların mövcudluğu da bəşəriyyətə ciddi bir həyəcan siqnalıdır. Robert Bork əqidəsi uğrunda ölməkdən çəkinməyən və bəşəriyyəti xilas etmək üçün hər cür düşündürücü addımı atmağın əhəmiyyətini dərk edən əsl fədakar elm adamının ən ali keyfiyyətlərini özündə səciyyələndirir. Görkəmli elm adamının kütlə “savaşında” öldürülməsinin təsviri Çingiz Aytmatovun cəmiyyət burulğanlarında kütlə psixologiyası əhvali-ruhiyyəsindən qorunmağa çağırışını ifadə edir.

Romanın Çingiz Aytmatovun qaldırdığı əsas problemlərdən biri gerçək ata-anası bəlli olmayan “iks nəsilərin”

¹ Çingiz Aytmatov. “Kassandra damğası”, Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, səh.27-50.

süni yolla yaradılması məsələsinə münasibətdir. Yazıçı göstərir ki, real valideynləri, şəcərəsi, kökü olmayan insanlar böyük super güclər üçün əhəmiyyətli olub, hakim ideologiyaların həyata keçirilməsinə xidmət edir, insanlığa zərbə vururlar. Bu, Çingiz Aytmatovun ilk dəfə «Əsrə bərabər gün» romanında böyük həyəcanla nəzərə çarpdığı «manqurtlaşdırma» faciəsinə yeni baxışın ifadəsidir. Görkəmli yazıçı «Əsrə bərabər gün» romanında ayrı-ayrı xalqların əridilib yox edilməsi kimi məna verdiyi manqurtlaşma proseslərinin daha fərqli və yeni təzahür forması kimi SSRİ-də süni insan yaradılması işinə qlobal miqyasda bəşəriyyət üçün mənəvi tarazlığın pozulması, insanlığın qarşısında cavabdehlik düşüncəsinin itirilməsi baxımından daha kəskin münasibət bəsləmişdir. Çünki Çingiz Aytmatovun fikrincə, soy-kökədən, qan yaddaşından, genetikadan məhrum olan, milli iftixar duyğusu itirilmiş insan cəmiyyət üçün daha dəhşətli bir fəlakətə çevrilə bilər.

Kassandra damğasını kəşf edən Filofeyin – Andrey Kriltsovun ata-anasını itirmiş, atılmış bir uşaq olması, onun formalaşmasında bir müddət mənəvi prinsiplərin arxa planında qaldığı robotsayağı həyat keçirməsi və nəticədə illər keçdikdən sonra bütün bunlardan dərs çıxarıb kosmosdan Roma Papasına məktub yazması planetin diqqətini manqurtlaşmaqdan, “iks insan”ların hazırlanmasından xilas olmağın zərurətinə çəkmək deməkdir. Bu mənada “Kassandra damğası” anlayışı qüdrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətə ünvanladığı xəbərdarlıqdır, yazıçı-vətəndaş narahatlığının ifadəsi olan çağırışdır. Bədii əsər kimi “Kassandra damğası” isə mövzusu və ideyasına görə Çingiz Aytmatovun yazdığı xilaskarlıq romanıdır.

Çingiz Aytmatov bəşəriyyət qarşısında mənəvi məsuliyyət daşıyan planetar miqyaslı görkəmli yazıçıdır. Sovet

hakimiyyəti illərində mənsub olduğu qırğız xalqının keşməkeşli taleyinin timsalında SSRİ-də yaşayan xalqların milli-mənəvi varlığını qorumaq, xilas etmək və inkişaf etdirmək uğrunda mübarizə aparan vətəndaş yazıçı müstəqillik dövründə bəşəriyyət qarşısında cavabdehlik borcu olan qüdrətli bir sənətkar kimi çıxış edir.

Sənətkarlıq baxımından da “Kassandra damğası” orijinal bədii əsərdir. Belə ki, romanı axıra qədər oxuyub başa çatandan sonra aydın olur ki, əsərin əsas qəhrəmanı Filofeyin-Andrey Kriltsovun həyatının əsas hissəsi epiloqda təsvir olunmuşdur. Bu, Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında, bəlkə də dünya ədəbiyyatında ən geniş həcmə malik olan epiloqdur. “Kassandra damğası”nda epiloq – Andrey Kriltsovun, əsas hissəsi isə Filofeyin romanıdır. Roman içində roman yaratmaq Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı üçün səciyyəvi olsa da, epiloqu roman səviyyəsinə qaldırmaq yazıçının əsərlərində birinci dəfədir ki, müşahidə olunur. Əsərdə roman-epiloq bu janrın yeni təzahür forması kimi meydana çıxmışdır. Filofeyin məşhur məktubu da müstəqil bədii əsər təsiri bağışlayır.

«Kassandra damğası» romanı – Çingiz Aytmatovun dünya ədəbiyyatının görkəmli yaradıcıları sırasında özünəməxsus sanballı yerini müəyyən edən mükəmməl və ciddi sənət damğasıdır.

«Kassandra damğası» – Çingiz Aytmatovun həyatı və yaradıcılığının müstəqillik dövrünə aid olan yeni mərhələsinin böyük sənət hadisəsidir.

«Kassandra damğası» – yer üzündəki xaos təhlükəsinə kosmosdan göndərilmiş xəbərdarlıqdır.

«Kassandra damğası» – XXI əsr dünya ədəbiyyatının nadir şedevrlərindən biridir.

Çingiz Aytmatov “Kassandra damğası” romanını öz yaradıcılığında yeni mərhələ kimi səciyyələndirmişdir: “Mənim bu romana qədər yazdıklarım bir, bu roman başqa bir hissədir. Hər gün ancaq 5-6 səhifə yazıram. Tamamile başqa bir dünyaya qərq olmuşam. Ola bilər mənim indi yazdığımı oxucu kütləsi çətin başa düşsünlər. Çox oxumaq lazımdır”.¹

Akademik Abdıldacan Əkmətəliyevin yazdığına görə XX əsr yapon mütəfəkkiri Daysaku İkeda Çingiz Aytmatovu ilk dəfə dünya ədəbiyyatında xüsusi mövzu olan “Kassandra-embriyon problemini” açan nadir istedad sahibi hesab etmişdir.² Çingiz Aytmatovun əsas tədqiqatçısı, görkəmli qırğız ədəbiyyatşünas alimi, akademik Abdıldacan Əkmətəliyev özü də “Kassandra damğası”nı gələcək haqqında roman kimi yüksək qiymətləndirmişdir.³

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nərgiz Cabbarlının böyük səriştə ilə Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi «Kassandra damğası» romanının 2018-ci ildə Bakıda kitab halında nəşr olunması Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 90 illik yubileyinə ölkəmizin qiymətli bir töhfəsidir.

Qüdrətli bir sənətkar olaraq Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı 2006-cı ildə yazılmış «Əbədi gəlin» romanı ilə başa çatır. Əsər həm də “Dağlar çökəndə” adı ilə təqdim olunur. Bu, təkcə görkəmli yazıçının vəfatından qabaq yazdığı sonuncu romanı mənasında deyil, bütün yaradıcılıq yolu boyu onu düşündürən problemlərin ümumiləşmiş bədii ifadəsi məsələsində Çingiz Aytmatov dühasını tamamlayan əsər

kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Əbədi gəlin” və ya “Dağlar çökəndə” romanı Çingiz Aytmatovun böyük sənət dünyasındakı əbədilik möhürüdür. Bu, Çingiz Aytmatovun «Kassandra damğası» romanında bəşəriyyətə etdiyi xəbərdarlıqdan sonra dünyanın gəlib çatacağı son dayanacağı təqdim edən möhtəşəm yekundur. Bu, Çingiz Aytmatovun simasında dünya ədəbiyyatının son yüz illik epoxasının çoxcildlik külliyyatında əks etdirilmiş qlobal ideyaların kulinasiya nöqtəsidir.

“Əbədi gəlin” və ya “Dağlar çökəndə” romanı Çingiz Aytmatovun ədəbiyyət manifesti, dünya ədəbiyyatının isə bir daha bəşəriyyəti xəbərdar edən daha qlobal xarakterə malik «Kassandra damğası»dır.

Göründüyü kimi, Çingiz Aytmatovun əsərləri, ideyaları və obrazları ilə müasir dünya da, dünya ədəbiyyatı da zənginləşmiş və yeniləşmişdir. Dəyişilməkdə olan dünyanın yeniləşmə proseslərinin çox mükəmməl ədəbiyyatını Çingiz Aytmatov yaratmışdır. Geniş mənada bütöv bir sistem halında Çingiz Aytmatovun əsərlərinin hamısı bir yerdə son yüzilliyin ən möhtəşəm ədəbi salnaməsidir. Bütövlükdə bəşəriyyət, xüsusən də, qırğız xalqı həmin çoxcildlik və dərin mənalara malik Çingiznamədə özünün dünənini tapdığı kimi, bu gününü də güzgüdə olduğu kimi görə, sabahına gedən yolları müəyyən edə bilər. Qırğızıstanla ərəzi etibarilə Qazaxıstanı qovuşduran və Orta Asiya ilə əlaqələndirən Talas vadisindən Yer kürəsinə baxan Çingiz Aytmatov XX əsrə gətirdiyi süjetlər, ideyalar və obrazlarla dünyada yeni ədəbiyyat təfəkkürü formalaşdırmışdır.

¹ Bax: Abdıldacan Əkmətəliyev. Çingiz Aytmatov: insan və kainat. Qırğızıstan, Bişkek, 2013, səh.548.

² Yenə orada, səh.549

³ Göstərilən mənbə, səh.550

QIRĞIZISTANDAN DÜNYAYA VƏ AZƏRBAYCANA

Böyük söz ustadı Çingiz Aytmatov qırğız xalqının dünyaya bəxş etdiyi qüdrətli yazıçıdır. "Manas" kimi möhtəşəm eposa malik olan qırğız xalqı Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı ilə bənzərsiz, yeni bir ədəbiyyat hadisəsi meydana çıxarmışdır. Çingiz Aytmatovun əsərləri geniş coğrafiyaya yayılmış türk xalqlarının ortaq taleyinin uğurlu əbədi təqdimatıdır. İnsanlığın, planetin problemlərini əks etdirmək və çıxış yolları göstərmək mənasında da Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı zəngin mənəvi xəzinədir. Kiçik qırğız aulundan dünyaya parlayan böyük ədəbiyyat günəşi olan Çingiz Aytmatov zəngin yaradıcılığı milli ədəbiyyatın möhtəşəm təqdimatı olmaqla yanaşı, dünya ədəbiyyatında da yeni bir zirvə yaratmışdır.

UNESCO-nun statistikasına əsasən Çingiz Aytmatovun əsərləri 170-dən çox xarici dilə tərcümə olunmuş və yüz milyonlarla tirajla nəşr edilmişdir. Bu rəsmi statistika yazıçının dünya ədəbiyyatındakı mövqeyini ifadə edən və onun planetin nəhəng ədəbi şəxsiyyətləri olan klassiklərlə eyni yüksək səviyyəni təmsil etdiyini göstərən ciddi faktır. Çingiz Aytmatovun xarici dillərə tərcümə edilərək nəşr edilmiş əsərlərinin Odisseyası dünya ədəbiyyatının ən rekord göstəricilərindən biridir. Böyük yazıçının Qırğızıstandan başlanan həyat və sənət yolu dünya ədəbiyyatının böyük magistrallarına qovuşmuş, ölkəsini və xalqını yer üzünə tanıtmışdır.

"Çingiz Aytmatov və Azərbaycan" özündə çoxcəhətli mətləbləri ifadə edən bir mövzudur. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin böyük ümumiləşdirmə əsasında deyilmiş

aşağıdakı fikirlərində Çingiz Aytmatov sənətinin yeri və mahiyyəti dahiyənə şəkildə ifadə olunmuşdur: «Dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə gözəl əsərlər bəxş etmiş Çingiz Aytmatov həm Qırğızıstanın, həm də bütün türk dünyasının fəxridir».¹

Eyni zamanda, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev haqqında Çingiz Aytmatovun mülahizələri də keşməkeşli epoxanın fonunda qüdrətli bir şəxsiyyət barəsində roman səviyyəsində ifadə olunan dərin mənəvi ümumiləşdirmələr kimi səslənir. "Heydər Əliyev həqiqətən də tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir. Bu, sovet dövründə də belə idi, bugünkü MDB məkanında, xeyli çətinləşmiş müasir dünya şəraitində də belədir. Heydər Əliyev hər zaman xalqının xidmətində olmuşdur.

Heydər Əliyev və onun yaşadlarının və hətta ondan cavan olan bir çox siyasi xadimin bacarmadığı xüsusiyyəti – müasir dövrün ən aktual çağırışlarına hazır olmağı nümayiş etdirə bilmişdir. Məhz Heydər Əliyevin zəngin təcrübəsinin və humanitar dünyagörüşünün genişliyi nəticəsində indi Azərbaycanda sabitlik, tolerantlıq, mədəniyyət, maarifçilik hökm sürməkdədir. Bütün bunlar isə Azərbaycan dövlətinin müasir inkişafını və tərəqqisini təmin edəcək əsas amillərdir!"²

XX əsrin beynəlxalq miqyasda qəbul olunmuş görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevlə bu epoxanın dünya şöhrətli yazıçısı Çingiz Aytmatovun siyasi və ədəbi qiymətləndirmələri tarixdə siyasi şəxsiyyətin və ədəbiyyatın rolu

¹ Dünya şöhrətli yazıçı, görkəmli ictimai xadim Çingiz Aytmatova təbrik məktubu. "Azərbaycan" qəzeti, 8 dekabr 1998-ci il.

² Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir. Azərtaca müsahibə. https://azertag.az/xeber/CHINGIZ_AYTMATOV_HEYDAR_ALIY_EV_TARIXI_HATTA_AFSANAVI_SAXSIYYATDIR-982163

və əhəmiyyəti haqqında etalon səviyyəsində irəli sürülmüş mükəmməl tezislərdir.

Çingiz Aytmatovun Prezident İlham Əliyev haqqında sözləri də görkəmli ədəbiyyat adamının dövlət başçısı haqqında obrazlı şəkildə ifadə olunmuş düsturu kimi səslənir: «İlham Əliyev qloballaşan dünyanın lider etalonudur».¹

Yeni epoxanın liderlərindən biri olan İlham Əliyev və məşhur yazıçı Çingiz Aytmatovun münasibətləri XXI əsrdə böyük siyasətlə böyük ədəbiyyatın dialoqunun dünyaya və xalqlara gətirəcəyi dəyərlərin, açılış imkanlarının geniş üfqlərinin yenidən istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci ildə dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovu "Dostluq" ordeni ilə təltif etməsi bütövlükdə bu böyük söz ustasına, onun ölməz sənətinə Azərbaycanda dövlət səviyyəsində verilmiş yüksək qiymətlə yanaşı, həm də bəslənilən ümumxalq ehtiramını əyani şəkildə ifadə edir. Prezident İlham Əliyevin 25 fevral 2008-ci il tarixdə Bakıda "Dostluq" ordeninin təqdim etmə mərasimindəki aşağıdakı fikirləri Çingiz Aytmatovun böyük sənətinin və Azərbaycana münasibətinin dərin mahiyyətini aydın surətdə mənalandırır: "Siz həmişə, bütün dövrlərdə Azərbaycanın dostu olmuşunuz. Bu, sovet dövründə də belə olub, ...müstəqillik dövründə də... Çətin anlarda siz həmişə ədalətin, sülhün, əməkdaşlığın tərəfdarı kimi öz qətiyyətli sözünüzü demisiniz".²

Dəfələrlə ölkəmizdə olmuş Çingiz Aytmatov Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında qiymətli fikir-

lər söyləmişdir. O, Azərbaycanın böyük demokrat yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını yeni nəsrin mühüm hadisəsi kimi dəyərləndirmişdir. Çingiz Aytmatovun qüdrətli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin dünya ədəbiyyatındakı yeri və yaradıcılığında novatorluq bərəsində 1967-ci ildə deyilmiş aşağıdakı fikirləri yazıçı təəssüratından çox, mütəfəkkir bir şəxsiyyətin dərin düşüncəsini aydın şəkildə ifadə edir: "Müasir dövrdə milli ədəbiyyatların, xüsusən də, bədii nəsrin inkişafında Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının əhəmiyyətini dəyərləndirməmək mümkün deyildir. O, türk xalqları ədəbiyyatında realist nəsr məktəbinin əsasını qoymuşdur. Böyük sənətkar həm də alovlu satirik, mükəmməl ruhlu yazıçı və sosioloq kimi də çıxış edir. O, bütün hallarda yeniləşməyə nail ola bilmişdir".¹

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində realist bədii nəsr sahəsində görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin göstərdiyi hünəri keçən yüzilliyin ikinci yarısından sonra özünəməxsus cəsarət və uzaqgörənliklə böyük qırğız ədibi Çingiz Aytmatov nümayiş etdirmişdir. Nəticə etibarilə Molla Nəsrəddin təxəllüsü ilə böyük şöhrət qazanmış Cəlil Məmmədquluzadə və Manasın böyük oğlu olaraq qəbul edilmiş Çingiz Aytmatov dünyada yeni nəsrin böyük qurucuları kimi dərin iz qoymuşlar. Çingiz Aytmatov "Şərqi böyük sənətkarı" məqaləsində yazırdı: "O, müasir realist yazı üslubunun, müasir nəsr formalarının banilərindən biridir. Heyrətli yıqcamlıq, sadəlik və qüvvət onun nəsrinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Bunu biz "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestində, bir silsilə gözəl hekayələrində, xüsusən, kamil formaya malik olan "Poçt

¹ Bax: Çingiz Aytmatov: Mən Manas oğluyam. Bakı: "Nurlan", 2009, səh.67-68.

² Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatovu qəbul etmişdir. "Azərbaycan" qəzeti, 26 fevral 2008-ci il.

¹ Çingiz Aytmatov. Müdrik söz ustası. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 4 iyun 1967-ci il.

qutusu”, “Kışmış oyunu” kimi hekayələrdə duyuruq. Bax, hekayəni bu cür yazarlar! Komediya, faciə və dram ünsürlərinin üzvi şəkildə birləşdiyi “Ölülər” pyesi nə qədər gözəl və cazibədarır”.¹

Cəlil Məmmədquluzadə – Çingiz Aytmatov paraleli ədəbiyyatda ümummilli və bəşəri idealların diqqət mərkəzində olması ənənəsinin başlanıb, yaradıcı şəkildə və uğurla davam etdirilərək yeni bir səviyyəyə çatdırılması deməkdir.

Cəlil Məmmədquluzadə – Çingiz Aytmatov miqyası kiçik adamın dərin mənəviyyatının və keşməkeşli taleyinin ədəbiyyatın böyük qəhrəmanı statusuna çatdırılmasından bədii obrazlar aləmində təsdiq olunmasına qədərki yolun mükəmməl başlanğıcı və kulminasiya nöqtəsinə uğurla yüksəldilməsi mənalarını ifadə edir.

Cəlil Məmmədquluzadənin «Ölülər» tragikomediyası Çingiz Aytmatovun manqurtlaşma fəlsəfəsinin möhkəm bünövrəsini təşkil edir. Cəlil Məmmədquluzadənin «Dəli yığıncağı» pyesi də, Çingiz Aytmatovun «Əsrə bərabər gün» romanı da mövcud cəmiyyətdəki ədalətsizlikləri, xaosu, çəşqinliyi dərin mahiyyəti ilə birlikdə əks etdirir. Cəlil Məmmədquluzadənin «Danabaş kəndinin əhvalatları» povestindəki ürəyin hökmü ilə yaşamaq uğrunda mübarizə apararı Zeynəb obrazı Çingiz Aytmatovun Cəmiləsinin böyük bacısı təsiri bağışlayır. Çingiz Aytmatovun əsərlərindəki «kiçik insanlar»ın hamısında Novruzəli saflığı, usta Zeynal ayıqlığı, Məhəmməd həsən əmi bütövlüyü vardır. Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında da və Çingiz Aytmatovun əsərlərində də kiçik adam geniş miqyasda xalq mənasını daşıyır. XX əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadənin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Çar Rusiyası rejimi, həmin

yüzdəliyin sonrakı mərhələlərində isə totalitar kommunist ideologiyası kiçik adamı cəmiyyətin böyük adamı səviyyəsinə yüksəlməyə imkan yaratmamışdır. Xalqların adı, sadə, qabiliyyətli, dərin mənəviyyata malik insanların yaşadıkları cəmiyyətin, mənsub olduğu xalqın, vətəndaş olduğu məmləkətin əsas təmsilçisi, qurucusu və rəhbəri olması uğrunda mübarizə aparmağı mənasında Cəlil Məmmədquluzadə və Çingiz Aytmatovun sənət idealları qoşa zirvələrdə qərar tutur. Bu böyük sənətkarlar öz xalqlarının həyatından alıb təsvir etdikləri bədii obrazları həmçinin digər xalqların eyni taleyə malik insanların həyatı və ümidlərinin ifadəsi səviyyəsinə qaldırmaq missiyasını uğurla həyata keçirmişlər. Ona görə də dərin realizm və geniş bədii ümumiləşdirmə hər iki sənətkarın – Cəlil Məmmədquluzadə və Çingiz Aytmatovun sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətləridir.

Çingiz Aytmatovun görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin 1967-ci ildə Bakıda və Moskvada keçirilmiş anadan olmasının yüz illik yubileyi münasibətilə tədbirlərdə iştirak və çıxışlar etməsi ədəbi-mədəni əlaqələrimizin yaddaqalan hadisəsidir.

Çingiz Aytmatovun Azərbaycan yazıçılarından Mirzə Fətəli Axundzadə, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar və başqalarının yaradıcılığına verdiyi yüksək qiymət Azərbaycan ədəbiyyatında gedən mühüm dəyişikliklərin fonunda yaranan böyük ədəbiyyatın obyektiv şəkildə dəyərləndirilməsi ilə yanaşı, həm də ədəbiyyatımızın geniş miqyasda təqdim olunmasına da xidmət etmişdir. Qüdrətli sənətkarın xalq yazıçısı İmran Qasımov, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, xalq yazıçısı Anar, Şahmar Əkbərzadə, Hidayət, Hüseynbala Mirələmov, Cəmil Əlibəyov və başqaları ilə dostluğu xalqlarımız arasındakı çoxəsrlik əlaqələrin yeni mərhələsini təşkil edir. Azərbaycanın xalq ya-

¹ Çingiz Aytmatov. Şərhin böyük sənətkarı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 31 iyun 1967-ci il.

zıçısı Anar çox haqlı olaraq yazır ki, Çingiz Aytmatovla "biz də qürur duyuruq".

Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin görkəmli simaları ilə Çingiz Aytmatovun şəxsi dostluq münasibətləri və yaradıcılıq əlaqələri olmuşdur. Çingiz Aytmatov dünya şöhrətli Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayevlə yaxından ünsiyyət saxlamış, onunla böyük sənət haqqında fikir mübadiləsi aparmışdır. O, Qara Qarayevi "dünyada baş verən qeyri-insani hərəkətlərə – müdafiəsiz insanların nahaq qanının axıdılmasına, onlara əzab və işgəncə verilməsinə heç zaman biganə qalmayan əsl sənətkar" kimi yüksək qiymət vermişdir.

Çingiz Aytmatovla Qara Qarayevin dostluğu sözün böyük mənasında insanın mənəvi zənginliyinə və azadlığına həsr olunmuş ölməz əsərlər müəllifi olan qüdrətli ədəbiyyat xadimi ilə «İldırım yollarla» baletini meydana qoyması ilə azadlıq uğrunda mübarizənin dramatik uvertürasını yaratmış dahi incəsənət ustadının münasibətləri kimi nəticə etibarilə böyük dünyəvi sənətin inkişafına təkan verən hadisədir. Çingiz Aytmatovun Qara Qarayevə yazdığı məktublarda ifadə olunan mətləblər görkəmli bəstəkarın əsərlərinə verilən yüksək qiymətlə bərabər, həm də ümumiyyətlə sənətin cəmiyyətdə ictimai-mənəvi proseslərdəki rolunun dərin idrak və zəka işığında dəyərləndirilməsi deməkdir.

Çingiz Aytmatovun İmran Qasimovla Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda birlikdə təhsil aldıkları dövrdən başlanan münasibətləri uzun dövr ərzində etibarlı surətdə davam etdirilərək sözün əsl mənasında məslək dostluğuna çevrilmişdir. Çingiz Aytmatov Moskvada və ya Qırğızıstanda onunla gündəlik sıx əlaqədə olan müasirlərindən çox uzaq məsafədə – Bakıda yaşayan, ara-sıra ümumittifaq tədbirlərində görüşdüyü, məktublaşdığı İmran

Qasimovla daha dərindən çox ciddi ictimai-mənəvi mətləbləri bölüşmüşdür. Çingiz Aytmatovun Bakıya İmran Qasimova göndərdiyi 4 yanvar 1964-cü il tarixli məktubda "dəhşətli tənhalıq dəqiqələrində" yaşadığı hissləri və düşüncələri onunla bölüşməyə ciddi ehtiyac duyduğunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Məktubdakı "səndən gizlədəsi heç nəyim yoxdur. Əksinə, çox şadam ki, öz düşüncələrimi sənənlə açıq bölüşə bilərəm. Hər adama ürəyini boşaltmaq olmaz" – sözləri Çingiz Aytmatov – İmran Qasimov dostluğunun böyük etibarın əsl nümunəsi olduğunu göstərir. Bundan 14 il sonra 1978-ci ildə Çingiz Aytmatovun İmran Qasimova ünvanladığı məktubdakı aşağıdakı fikirlər isə bu görkəmli yazıçıların münasibətlərinin daha da inkişaf edərək məslək və sənət dostluğuna çevrildiyini təsdiq edir: "Sənə əziz dostum" – deyə müraciət edərək düzü aralarda işlədikcə ucuzlaşan bu sözlərə görə daxilən narahatçılıq keçirirəm. Xüsusən, indiki zamanədə geniş təmaslar dövründə elə hər gələni "Əziz dost adlandırmaq ümumi qaydaya çevrilib. Sən isə mənimçün sözün əsl mənasında, həqiqətən dostsan! Əsl dostsan! Çünki bunun ciddi, zamanla təsdiqlənmiş əsası vardır.

Biz bir-birimizi neçə illərdir ki, tanıyırdıq. Bizi yaxınlaşdıran, sonra da möhkəm dostlaşdıran ümumi sənətimiz – ədəbiyyatdır... Bizim böyük qazancımız ürək-ürəklə doğmalaşanda... insanların mənəvi ünsiyyət ehtiyacına çevrilən qarşılıqlı münasibətlərin nəticəsidir. Belə təqdirdə dostluq qarşılıqlı bar-bəhrə verən bərekətdir ki, canlı həyatın daima dərk edilməsi üçün gərəklidir. Bu, zəkaların xüsusi səsleşməsi, dünya duyumunun üst-üstə düşməsidir... Belə dostluq insanda fərəh doğurur. Çünki dostla ünsiyyət azadlıq gətirir. Ürəyində olan, heç kəslə bölüşə bilmədiyin fikir isə bir növ sıxıntıdır... Məsləkcə yaxın insanların intellektual, ru-

hani, məfkurəvi baxımdan bir-birinə qaynayıb-qarışması mümkündür.

İmran, sənin müdrikliyin, heyretəmiz dostluq kultun sayəsində mən həqiqi dostluq haqqında bu qənaətə gəlmişəm”.

Böyük etibarın, qarşılıqlı dərin mənəvi ehtiyacın əsl nümunəsi olan Çingiz Aytmatov – İmran Qasimov dostluq münasibətlərini “Əsrə bərabər gün” romanındakı Boranlı Yedigeylə Qazanqapın dostluğu ilə müqayisə etmək olar.

Azərbaycandan Çingiz Aytmatovun yaxın dostluq etdiyi yaradıcı ziyalılar sırasında onun xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə münasibətləri də böyük maraq doğurur. Bu iki görkəmli sənətkarın dostluğunun təməlinə onların əsərlərindəki böyük vətəndaşlıq cəsarəti, millilik amili və bəşəriyyət meyarları dayanır. Çingiz Aytmatov – Bəxtiyar Vahabzadə münasibətləri Bakıda və Bışkekədə, Moskvada və Ankarada keçirilmiş çoxsaylı tədbirlərdə birgə iştirak, etibarlı şəxsi görüşlər, qarşılıqlı təbriknamələr əsasında bərkidilmişdir. Hətta bu dostluq o həddə gəlmişdir ki, Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin 2004-cü ildə nəşr olunmuş iki cildlik “Seçilmiş əsərləri”nə ön söz yazmışdır. Müqəddimədəki aşağıdakı mülahizələr Bəxtiyar Vahabzadənin ölməz sənətinə Çingiz Aytmatov səviyyəsində verilmiş yüksək qiymətdir! “Bəxtiyar Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir. Bu müstəsna dərəcədə zəruri haldır ki, sən övladı olduğun nitq hissəsində feil olmağı bacarasan, xalqın canlı dil memarlığına öz töhfəni verə biləsən. Bununla yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti daha üstün mahiyyət kəsb edir və millilikdən ümumbəşəri səviyyəyə qalxır... İndiki halda sən azərbaycanlı şairi oxuyanda dünyanı oxuyursan.

... Bəxtiyar Vahabzadə öz möhtəşəm poeziya məbədi ni ucaltmaqdadır. O qüdrətlidir. Bu məbədi ucaldan əllər mahir və qadir əllərdir.”¹

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə də müxtəlif vaxtlarda Çingiz Aytmatovun sənəti və şəxsiyyəti haqqında öz fikirlərini bildirmişdir. Çingiz Aytmatovun Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına verdiyi qiymətlə Bəxtiyar Vahabzadənin Çingiz Aytmatov haqqındakı fikirləri bir-birinə çox yaxındır. Bu, həmin sənətkarların ədəbiyyata baxışlarındakı ümumi cəhətlərdən çox, onların yaradıcılıqlarının ideya-sənətkarlıq, millilik və bəşəriyyət baxımından yaxınlıq və doğruluğu ilə əlaqədardır. Bəxtiyar Vahabzadənin “qan qardaşı” adlandırdığı Çingiz Aytmatov haqqındakı aşağıdakı fikirləri bunun əyani təsdiqidir. “Aytmatov hər şeydən öncə mənim qan qardaşıdır. O, qırğız torpağının əli qələm tutan Batır Manası olmaqla yanaşı, həm də böyük türk dünyasının üzünü ağ edən XX əsrin klassikidir... Aytmatov qələminin sehri, ecəzi dünya ədəbiyyatına misilsiz incilər bəxş edib... Çingiz Aytmatov mənim üçün yaş həddinə sığmayan, əsərləri ilə çoxdan ədəbiyyətə qovuşan sənət cəngavəridir.”²

Müşahidələr göstərir ki, Çingiz Aytmatovla Bəxtiyar Vahabzadə bir-birlərinin yaradıcılıqlarına dərinləndirən bələd olmuşlar. Hər iki sənətkarın bir-birinin sənəti haqqında danışıqlar konkret əsərlərdən söz açmaları, sitatlar gətirmələri bunu əyani surətdə göstərir. Bəxtiyar Vahabzadənin 1987-ci ildə “Dünya ədəbiyyatı” seriyasından çap olunmuş

¹ Çingiz Aytmatov. Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam. Bakı: Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild (müqəddimə). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, səh.6-7.

² Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri, 12 cildə, XII cild. Bakı, “Elm”, 2009, səh.725.

“Çingiz Aytmatov” cildinə yazdığı “Ön söz” böyük sənətkar haqqında şair sözündən çox mükəmməl bir elmi tədqiqat əsəridir. Burada Çingiz Aytmatov sənətinin möhtəşəmliyinə verilmiş obyektiv qiymətlə bərabər, həm də ciddi və dəqiq araşdırmalar əsasında formalaşdırılmış qənaətlər öz əksini tapmışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin “Əsrə bərabər gün” romanındakı manqurtlaşdırma siyasətinə dair mülahizələri həmin problem haqqında yazılmış və deyilmiş fikirləri təkrar etməyən fərqli qənaətlər kimi ciddi maraq doğurur: “Güclünün gücsüz üzərindəki hakimlik arzusu torpaq uğrunda müharibə və mübarizələrə səbəb olur... Güclü cismani gücünə, gücsüz isə mənəvi gücünə, yəni haqqına, ədalətinə güvənir. Güclü cismən nə qədər güclü olsa da, haqlı olmadığından onun cismani gücü mənəvi güc qarşısında kəsərdən düşür, tez-tez məğlubiyyətə uğrayır. Bu, zamanın və tarixin pozulmaz qanunudur. Bu qanunun hökmü ilə çox-çox imperiyalar dağılıb məhv olduğunu bildiyindən güclü, ilk növbədə, gücsüzün mənəvi silahını – onun düşünmə qabiliyyətini, zəkasını, beynini əlindən almağa çalışır. Yalan və uydurmalarla onun beynini yeyib, həqiqəti ondan gizlətməyə can atır. Bax, budur dünya ağalığı uğrunda mübarizə aparən hər cür imperializmin ən kəskin silahı! Bu fikir “Gün var əsrə bərabər” romanında əfsanə şəklində öz əksini tapmışdır.”¹

Bəxtiyar Vahabzadənin bütün milli-mənəvi dəyərlərini, tarixi yaddaşlığını, soykökünü unutmağa məhkum edilmiş manqurtu “ağası üçün təhlükəsiz nöker” adlandırması Çingiz Aytmatovun “Əsrə bərabər gün” romanındakı manqurtlaşma siyasətinin dəqiq təyinatı kimi böyük maraq doğurur.

¹ Bəxtiyar Vahabzadə. Ön söz. Bax: Çingiz Aytmatov. Bakı, “Yazıçı”, 1987, səh.7.

Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrının səhnəsində uğurlu tamaşaya qoyulmuş “Özümüzü kəsən qılınc” əsərinə baxmış, onu çox təsirləndirən bu tamaşaya yüksək qiymət vermişdir. Bəxtiyar Vahabzadə isə “Kassandra damğası” romanını oxuduqdan sonra məslək dostuna yazdığı məktubda əsərdə bəşəri problemlərin uğurlu bədii həllini əsl sənət uğuru kimi dəyərləndirmişdir.

Çingiz Aytmatov – Anar münasibətləri də böyük sənətin qarşılıqlı dialoqu kimi cəlbədicə və əhəmiyyətlidir. Xalq yazıçısı Anar qəti olaraq bu fikirdədir ki, “az yazıçı adı çəkmək olar ki, Aytmatov kimi yer üzündəki bütün canlı məxluqları bu qədər dərinə və dəqiq tanısan, insan iztirablarının bütün varlıqlarla sirli vəhdətini duya bilsin, kəhər Gülsarının, ya qara nərin taleyini bəşər övladının ömrüylə əlaqələndirməyi bacarsın”.¹ Anar, eyni zamanda, Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələsinə də aydınlıq gətirmişdir: “Bizim nəslin Azərbaycan yazıçıları milli ədəbiyyatın zəminində yetişdiyi Böyük Cəlil Məmmədquluzadənin mənəviyyat dərslərini mənimsədi, eyni zamanda, ölkə və dünya ədəbiyyatına da bələd oldu. İki müasir nasirin təcrübəsi bizimçün xüsusi əhəmiyyət kəsb elədi! Mən İsa Hüseynovu və Çingiz Aytmatovu nəzərdə tuturam.”²

Görkəmli qırğız yazıçısı ilə Sabir Rüstəmxanlının, Hidayətin, Hüseynbala Mirələmovun və başqalarının münasibətləri də Azərbaycan – qırğız ədəbi əlaqələrinin yadda qalan, əhəmiyyətli səhifələrinə çevrilən məqamlar çoxdur.

“Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı” mövzusu ədəbiyyatların və xalqların dostluğunun çox canlı bir nü-

¹ Anar. Onunla biz də fəxr edirik. Bax: Çingiz Aytmatov. Türk ruhunun qələbəsi. Bakı, “Nağıl evi”, 2013, səh.30

² Yenə orada, səh. 33

munəsidir. Dünya xalqları, xüsusən türk xalqlarından hər biri Çingiz Aytmatovu ilk növbədə öz xalqının doğma yazıçısı olaraq qəbul edir. Bununla belə, Çingiz Aytmatov dünyada oxşar taleləri yaşayan, insan, zaman, cəmiyyət və gələcək haqqında eyni və ya bənzər düşüncədə olan xalqların hamısının görkəmli yazıçısıdır.

Bir çox Azərbaycan yazıçı və şairləri Çingiz Aytmatovla onun vətəni Qırğızıstanda görüşmüş, onunla həmsöhbət olmuş, müsahibələr alıb Azərbaycan mətbuatında çap etdirmişlər. Yuxarıda adları çəkilən yazıçı və şairlərdən başqa, Şahmar Əkbərzadə, Vilayət Rüstəməzadə, Aydın Məmmədov, Əhməd Qəşəmoğlu, Adil Cəmil, Əli Mahmud da Çingiz Aytmatovla Bişkekədə görüşlərini Azərbaycan mətbuatı vasitəsilə oxuculara çatdırmışlar. Yazıçı Hüseynbala Mirələmovla Çingiz Aytmatovun yaxın münasibətlərinə bir çox nadir şəkillər və məktublar şahidlik edir. Hüseynbala Mirələmovla Viktor Andriyonikovun birlikdə «Görkəmli adamların həyatı» seriyasından nəşr etdirdikləri «Heydər Əliyev» kitabı haqqında Çingiz Aytmatovun Brüsseldən yazdığı məktub ədəbi-mədəni əlaqələrimizlə yanaşı, həm də Azərbaycan xalqının Ümummilli liderinə və bu böyük şəxsiyyət haqqında bədii-sənədli əsərlərin yazılmasının zəruriliyinə və əhəmiyyətinə göstərilən xüsusi diqqətə, verilmiş yüksək qiymətə görə son dərəcədə dəyərlidir:

«Əzizim Hüseynbala!

... Türk dünyasının böyük və qüdrətli oğlu, görkəmli dövlət xadimi, hamımızın ömür boyu həyat dərsi öyrənəcəyimiz dahinin (Heydər Əliyevin – İ.H.) adına ucaldığımız dəyərli ədəbi abidə qəlbimi iftixar hissi ilə doldurdu... Siz bizim, keçmiş SSRİ məkanında yaşamış bütün yazıçıların görməli olduğu, lakin indiyə kimi bacarmadığı şərəfli vəzifəni yerinə yetirmişsiniz. Bu missiyanın öhdəsindən layi-

qincə gəldiyinizə görə həm sənə, həm də rus yazıçısı Viktor Andriyonikova dərin minnətdarlığımı bildirirəm».¹

Orijinal yaradıcılıq üslubuna malik Azərbaycan rəssamı Cavad Mircavadovun Bakı şəhərindəki emalatxanasında olmuş Çingiz Aytmatov onun ənənəvi təsvir üsullarından fərqli olan qeyri-adi rəsm əsərlərinə böyük maraq göstərmişdir. Bundan sonra Çingiz Aytmatovun təşəbbüsü ilə rəssamın Moskvada fərdi yaradıcılıq sərgisi nümayiş olunmuşdur. Çingiz Aytmatov Cavad Mircavadovun tablosunu həmişəlik özünün Bişkekədəki iş otağından asmış, digər bir əsərini isə Nobel mükafatı laureatı Qabriel Qarsia Markesə göndərməklə Azərbaycan təsviri sənət ustasının geniş dairədə tanıtılmasına yaxından kömək göstərmişdir.

Çingiz Aytmatov Bakıda Akademik Milli Dram Teatrda Hüseynbala Mirələmovun “Xəcalət” əsərinin tamaşasına baxmış və əsər haqqında yüksək fikirlər söyləmişdir. Orijinal yaradıcılıq üslubuna malik Azərbaycan rəssamı Cavad Mircavadovun Bakı şəhərindəki emalatxanasında olmuş Çingiz Aytmatov onun ənənəvi təsvir üsullarından fərqli olan qeyri-adi rəsm əsərlərinə böyük maraq göstərmişdir. Bundan sonra Çingiz Aytmatovun təşəbbüsü ilə rəssamın Moskvada fərdi yaradıcılıq sərgisi nümayiş olunmuşdur. Çingiz Aytmatov Cavad Mircavadovun tablosunu həmişəlik özünün Bişkekədəki iş otağından asmış, digər bir əsərini isə Nobel Mükafatı laureatı Qabriel Qarsia Markesə göndərməklə Azərbaycan təsviri sənət ustasının geniş dairədə tanıtılmasına yaxından kömək göstərmişdir.

Azərbaycanda Çingiz Aytmatovun həyatı və yaradıcılığına elmi cəhətdən tədqiq olunub öyrənilməsi sahəsində

¹ Çingiz Aytmatov. Brüsseldən Hüseynbala Mirələmova məktub. Bax: “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” jurnalı. Xüsusi buraxılış. Bakı, 2018, səh.228-229.

də diqqətəlayiq işlər görülmüşdür. Elmi-tədqiqat əsərlərində görkəmli sənətkarın yaradıcılıq dünyasının özünəməxsusluqlarının araşdırılıb öyrənilməsinə və onun Azərbaycanla əlaqələrinin tədqiq olunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Filologiya elmləri doktoru Leyla Gərayzadənin “Rusdilli türk yazıçılarının yaradıcılığında etno-epik yaddaş problemi” mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyasında Çingiz Aytmatovun bədii yaradıcılığında roman janrının yeri və mövqeyi əsaslı şəkildə öyrənilərək təhlil edilmişdir. Ülviyyə Hüseynovanın “Çingiz Aytmatovun rusdilli əsərlərində türkiyəmlər” mövzusunda filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasında böyük yazıçının əsərlərinin dili və üslub xüsusiyyətləri elmi cəhətdən şərh olunmuşdur.

Çingiz Aytmatovun həyatı və yaradıcılığının tədqiq edilib öyrənilməsi sahəsində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin cavan nəslinin istedadlı nümayəndəsi Mehman Həsənlinin fəaliyyətini ayrıca qeyd etmək lazımdır. Mehman Həsəni ölkəmizdə və xaricdə keçirilən elmi konfranslarda, simpoziumlarda qüdrətli sənətkarın həyatı və yaradıcılığına həsr edilmiş elmi məruzələrlə çıxış etmişdir. Gənc tədqiqatçının Çingiz Aytmatovdan bəhs edən məqalələri Azərbaycandan başqa xarici ölkələrdə: Türkiyə, Rusiya, Qırğızıstan və Polşada da çap olunmuşdur. Haqqında ölkəmizdə kifayət qədər yazılmış araşdırmaların və məqalələrin olmasına baxmayaraq, ilk dəfə olaraq Mehman Həsəni 2017-ci ildə “Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı dissertasiya müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışdır. Aytmatovşünaslıqda yeni və əhəmiyyətli imza sahibi olan Mehman Həsənlinin elmi fəaliyyəti ilə birlikdə böyük ədibin əsərlərindən etdiyi tərcümələr də dövrü mətbuatda çap olunmuşdur. Azərbaycan oxucusu onun tərcüməsində

Çingiz Aytmatovun “Üz-üzə” povestini və «Əkinçinin nəğməsi» şeirini oxumaq imkanı əldə etmişdir. Bu mənada Mehman Həsəni Çingiz Aytmatovdan bəhs edənlərin sırasında tədqiqatçılıqla tərcüməçiliyi vəhdətdə ifadə edən fərqli və əhəmiyyətli bir yaradıcı missiyanı meydana qoyur.

Görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatovun əsərləri Azərbaycanda məşhurdur. Azərbaycan – Çingiz Aytmatovun əsərlərində əks etdirdiyi ideyaların, tarixi-mənəvi proseslərin tale ortağıdır. Dünya ədəbi-ictimai fikrinin qüdrətli nümayəndəsi, qırğız ədəbiyyatının görkəmli klassiki Çingiz Aytmatovun əsərləri Azərbaycanda ana dilində yazılmış bədii ədəbiyyatın ən qiymətli nümunələri səviyyəsində böyük maraqla oxunur. Çingiz Aytmatovun, demək olar ki, əksər əsərləri Azərbaycan xalqının qiymətli mənəvi sərvətinə çevrilmişdir. Görkəmli yazıçının ölməz əsərləri hələ keçən əsrin altmışıncı illərindən etibarən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və elmi-ədəbi mühitdə böyük maraqla qarşılanmış, ümumxalq marağı və məhəbbəti qazanmışdır. Çingiz Aytmatovun “Cəmilə” (1961) və “Köşək gözü” (1963) povestləri (tərcüməçi Qılman Musayev), “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” (1965) povesti, “Əsrə bərabər gün” (1983) romanı (İshaq İbrahimov), “İlk müəllim” (1965), “Ana tarla” (1966) və “Ağ gəmi” (1980) povestləri (Cəmil Əlibəyov), “Dəniz kənarıyla qaçan alabaş” povesti (Xeyrulla Əliyev, 1979), “Erkən gələn durnalar” (1990) povesti (Vilayət Rüstəzadə), “Qiyamət” romanı (Vaqif Əlixanlı, 1990), “Çingiz xanın ağ buludu” povesti (Məti Osmanoglu, 1992), “Oğulla görüş”, “Köçəri quşların göz yaşları”, “Balaca əsgər”, “Dəhnəçi”, “Qırmızı alma”, “Buynuzlu ana maral”, “Manqurt əfsanəsi”, “Öldürək-öldürməyək” hekayələri (İbrahim İlyaslı, 2014), “Üz-üzə” (Mehman Həsəni,

2016) povesti, “Kassandra damğası” romanı (Nərgiz Cabbarlı, 2018) Azərbaycan oxucusunun yaddaşında və mütaliəsində geniş yer tutur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamından sonra Çingiz Aytmatovun “Seçilmiş əsərləri” kitab halında ölkəmizdə dəfələrlə çap olunmuşdur.

Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 80 illiyi 2008-ci ildə Azərbaycanda böyük təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Sədabə Sərvinin tərtibi ilə 2009-cu ildə Azərbaycan Yazıçıları Birliyi tərəfindən nəşr edilən “Çingiz Aytmatov. Mən Manas oğluyam” kitabı Azərbaycan aytmatovşünaslığına əhəmiyyətli bir töhfədir. Üç hissədən ibarət olan kitabda Çingiz Aytmatovun Azərbaycan ölkəsi və azərbaycanlı qələm yoldaşları haqqında fikirləri, müsahibələri, məktubları, görkəmli yazıçı haqqında yazılmış məqalələr və nəhayət, vəfatı ilə bağlı ölkəmizdən göndərilən teleqramlar, məktublar və vida yazıları toplanmışdır.

“Çingiz Aytmatov. Mən Manas oğluyam” kitabı yazıçının 85 illik yubiley tədbirləri çərçivəsində Türkdilli Dövlətlərin Siyasətinə Dəstək Fondunun köməkliyi ilə qırğız dilində də çap olunmuşdur. Qırğız şair və tərcüməçisi Mukan Asanaliyev tərəfindən tərcümə olunan kitaba yazıçının qardaşı İlgiz Aytmatovun “Çingiz Aytmatov yaradıcılığı və müasir cəmiyyətdə ideoloji problemlər”, bacısı Roza Aytmatovanın “Aytmatov haqqında məqalə” və akademik Abdıldacan Akmataliyevin “Dostluq və birlik fikirləri” adlı məqalələri də əlavə edilmişdir.

Çingiz Aytmatovun 85 illik yubileyi münasibəti ilə 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən filologiya üzrə elmlər doktoru El-

narə Akimovanın çapa hazırladığı “Çingiz Aytmatov – Türk ruhunun qələbəsi” kitabı oxuculara çatdırılmışdır.

Kitabda Azərbaycan yazıçıları və alimləri ilə yanaşı, Rusiya, Ukrayna və Qırğızıstan elmi-ədəbi ictimaiyyətinin nümayəndələrinin məqalələri və müsahibələri toplanmışdır.

“Oğuz eli” qəzetinin “Yazıçı” adlı bülletenin 2013-cü ildə çıxan xüsusi buraxılışı bütünlüklə Çingiz Aytmatova həsr olunmuşdur.

Azərbaycanda Çingiz Aytmatovun anadan olmasının 90 illiyi münasibətilə geniş tədbirlər həyata keçirilir. Mərkəzi ofisi Bakı şəhərində yerləşən Türk Dövlətləri Parlament Assambleyası xətti ilə 15 may 2018-ci il tarixdə keçirilmiş xatirə gecəsi Çingiz Aytmatovun şəxsiyyətinə və ölməz sənətinə böyük ehtiramın ifadəsinə çevrilmişdir. Türk PA-nın rəhbəri Altınbek Mamayusupov, Azərbaycanın xalq yazıçısı Anar, akademik İsa Həbibbəyli, xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı, gənc tədqiqatçı Mehman Həsənli və başqalarının çıxışlarında Çingiz Aytmatov sənətinin ölməzlik və müasirliyi, eyni zamanda, Azərbaycan-Qırğızıstan əlaqələrinin əhəmiyyəti məsələlərindən geniş söz açılmışdır. Ədibin oğlu Asker Aytmatovun iştirakı və çıxışı yubiley tədbirini tarixi hadisəyə çevirmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 13 iyul 2018-ci il tarixdə «Çingiz Aytmatov: milliliklə bəşəriliyi birləşdirən fenomen» mövzusunda keçirdiyi beynəlxalq simpoziumda görkəmli yazıçı və ictimai xadimin sənət dünyası və yaradıcılıq idealları elmi-nəzəri fikrin müasir meyarları səviyyəsində təhlil edilərək dəyərləndirilmişdir. Beynəlxalq simpoziumda AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı – TÜRKSOY-un Baş katibi, professor Düsen Kaseyinov, Türk Dövlətləri

Parlament Assambleyasının baş katibi Altınbek Mamayusubov, yazıçı Hüseynbala Mirələmov, Türkiyə Cümhuriyyəti Yunus Əmrə İnstitutunun Azərbaycan təmsilçiliyinin müdiri Cihan Özdəmir, «Ədəbiyyat qəzeti»nin baş redaktoru Azər Turan, Mirzə Fətəli Axundzadə adına Milli Kitabxananın direktoru, professor Kərim Tahirov, Bakıdakı Misir Mədəniyyət və Təhsil əlaqələri Mərkəzinin rəhbəri Əhməd Sami Elaydi, ədəbiyyatşünaslardan filologiya elmləri doktorları Leyla Gərayzadə, Nizami Tağısoy, Elnarə Akimova, Esmira Fuad, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları: aytmatovşünas Mehman Həsənli, Nərgiz Cabbarlı, Ülviyyə Hüseynova və başqalarının elmi məruzələri dinlənilmişdir. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırlayıb nəşr etdirdiyi «Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq» jurnalının Çingiz Aytmatova həsr edilmiş xüsusi buraxılışında Azərbaycan, Türkiyə, Qırğızıstan, Özbəkistan, Qazaxıstan alimlərinin əsərləri yer almışdır.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çingiz Aytmatova həsr edilmiş fotosərgi və kitab sərgisi nümayiş etdirilmişdir.

Çingiz Aytmatovun uzun müddət (1960-1986) Qırğız kinematografiyasına başçılıq etməsi dünya kinosuna əhəmiyyətli filmlərin bəxş olunması ilə nəticələnmişdir. Yazıçının əsərlərinə dünyanın ən müxtəlif ölkələrinin teatrları müraciət etmişlər. Çingiz Aytmatovun qazax şairi Kaltay Məhəmmədcanovla birlikdə yazdığı "Fudziyama" və Muxtar Şaxanovla birlikdə qələmə aldığı "Sokratı anma gecəsi" pyesləri dramaturji janrın mükəmməl örnəkləridir. Hər iki pyes Azərbaycan teatrlarında səhnələşdirilmişdir.

Azərbaycan teatrları Çingiz Aytmatovun irsinə dəfələrlə müraciət etmişlər. Yazıçının "Ana tarla" povesti əsasında hazırlanmış eyniadlı pyesinin Teymur Elçin tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş dramaturji variantı 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında səhnələşdirilmişdir. "Əsrə bərabər gün" romanı əsasında Yusif Əkbərovun rejissorluğu ilə hazırlanmış tamaşa 1986-cı ildə Hüseyn Ərəblinski adına Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Çingiz Aytmatovun yaxın dostu, görkəmli qazax şairi Kaltay Məhəmmədcanovla birlikdə yazdığı "Fudziyama" adlı dram əsəri 1993-cü ildə xalq artisti Azər-Paşa Nemətovun quruluşunda Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında səhnəyə çıxarılmışdır.

Bundan başqa, böyük ədibin görkəmli qazax yazıçısı Muxtar Şaxanovla birlikdə yazdığı "Sokratı anma gecəsi" adlı pyesi 2000-ci ildə xalq artisti Mərahim Fərzəlibəyovun quruluşunda Dövlət Akademik Dram Teatrının səhnəsində nümayiş etdirilmişdir. Çingiz Aytmatovun "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş" əsəri əsasında tanınmış rejissor Firudin Məhərrəmov tərəfindən hazırlanmış "Ümid sahili" adlı tamaşa 2004-cü ildə Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında tamaşaçılara çatdırılmışdır. Nəhayət, Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı, Azərbaycan Dövlət Pantomim Teatrı və Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında Çingiz Aytmatovun "Əsrə bərabər gün" romanı əsasında hazırlanmış "Manqurt" tamaşasının 2013-cü ildə səhnəyə çıxarılması ölkəmizin mədəni həyatında əlamətdar hadisə olmaqla bərabər, həm də milli-mənəvi özünüdərk proseslərinin daha da dərinləşməsində böyük ədibin qiymətli irsindən müxtəlif formalarda istifadə ənənəsinin uğurla davam etdirilməsinə əhəmiyyətli bir nümunədir. Ardıcıl olaraq əsərlərinin ölkəmizin teatrlarının

səhnələrində tamaşaya qoyulması Azərbaycanda Çingiz Aytmatov teatrını meydana çıxarmışdır. Çingiz Aytmatov teatri insanı yenidən kəşf etmək, ortaq aktual bəşəri problemlər ətrafında düşündürmək və daha aydın gələcəyə çağırış teatridir.

ƏBƏDİ MOGİKAN

Uzaqgörən yazıçının ölməz əsərlərində qaldırdığı və həllini zəruri saydığı ümumdünya tarazlığı məsələsi hazırda da müasir dövrün əsas global problemlərindən biridir. Çingiz Aytmatova məxsus ümumdünya tarazlığı modeli bütün mahiyyəti ilə bəşəri sülh, ədalət, ölkələrarası qarşılıqlı etimad, ortaq problemlərin və münaqişələrin birgə səylərlə həlli, dialoq və əməkdaşlıq əsasında bəşəriyyəti daha xoşbəxt gələcəyə aparmaq məsələlərini əhatə edir. Çingiz Aytmatovun kəşfi hesab edilən “manqurtlaşma” əməliyyatı var gücü ilə bütün xalqları milli-mənəvi özünüdərkə və əsərətin bütün təzahürlərindən qurtarmağa çağırır. Böyük yazıçının “iks insan” haqqındakı mülahizələri və ondan törənə biləcək fəlakətlərə dair fikirləri müasir cəmiyyəti yeni tarixi epoxanın daha dərinə dərkə və nəticə olaraq irəliyə doğru inkişafa doğru istiqamətləndirir. Bir sözlə, Çingiz Aytmatovun əsərləri yazıldığı dövrdə olduğu kimi, bu gün üçün də, sabah üçün də mənəvi təkamülə və dirçəlişə ünvanlanmış ölməz ədəbi örnəklər kimi insanlığa xidmət göstərməkdə davam edir. Sözü əsl mənasında Çingiz Aytmatov bütün dövrlərin və zamanların əbədiyaşar qüdrətli sənətkarıdır. Planetimizdə yeni dünya təfəkkürünün formalaşmasında mühüm rol oynayan Çingiz Aytmatovun ölməz əsərləri və idealları həmişə müasir cəmiyyətin və insanlığın yollarına gur işıq salır.

Çingiz Aytmatov – dünya ədəbiyyatının real gerçəkliyi, qırğız xalqının və ədəbiyyatının əfsanəsidir.

Çingiz Aytmatov – türk dünyasının milli iftixarıdır.

Məlum olduğu kimi, dünyada müxtəlif əsrlərdə cəmiyyətin və ədəbiyyatın axırncı mogikanları olmuşdur. Axırncı ədəbiyyat mogikanları hər dəfə yeni ədəbi məktəblər yaratmış və böyük bəşəri ideyaların müəllifləri kimi şöhrət qazanmışlar. Sonra planetdə yeni mogikanlar doğulub, cəmiyyəti, ədəbiyyatı və ictimai fikri yenidən irəli aparmışlar. Bəşəriyyət axırncı mogikanların çiyinlərində əsrdən-əsrə yol keçərək bu günlərə və daha işıqlı sabahlara doğru getməkdə davam edir.

Fikirincə, Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatının əbədi mogikanı olmaq şərəfi qazanmışdır. Geniş planetar baxışlara malik olan Çingiz Aytmatovun ölməz əsərləri və ideyaları özündən sonrakı ideal cəmiyyətin və böyük ədəbiyyatın manifestidir. Yer kürəsi və dünya ədəbiyyatı hələ bir neçə əsr Çingiz Aytmatovun həyat, müasir cəmiyyət və sənət ideallarına doğru yol gedəcəkdir.

Çingiz Aytmatovun əsərləri, dünənin, bu günün və sabahın böyük ədəbiyyatının həmişə müasir səslənən ölməz nümunələridir. Dəyişən və inkişaf edən dünya Çingiz Aytmatovun əsərlərində böyük cəsarət və uzaqgörənliklə ifadə etdiyi idealların həllini axtara-axtara inkişaf edəcəkdir.

Çingiz Aytmatov – böyük ədəbiyyatın əbədiyyət rəmzidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir. Çingiz Aytmatovun Azərtaca müsahibəsi https://azertag.az/xeber/CHINGIZ_AYTMATOV_HEYDAR_ALIYEV_TARIXI_HATTA_AFSANAVI_SAXSIYYATDIR-982163
2. Ümummillə lider Heydər Əliyevin görkəmli yazıçı və ictimai xadim Çingiz Aytmatova təbrik məktubu. "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, 8 dekabr 1998-ci il
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatovu qəbul etmişdir. "Azərbaycan" qəzeti, 26 fevral 2008-ci il
4. Lui Araqon. "Dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi". Bax: "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı. Xüsusi buraxılış. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, səh.34-35
5. Muxtar Auezov. Yolun açıq olsun. "Literaturnaya qazeta", 23 oktyabr 1958-ci il
6. Anar. Onunla biz də fəxr edirik. Bax: Çingiz Aytmatov. Türk ruhunun qələbəsi. Bakı, "Nağıl evi", 2013, səh. 30-35
7. Bəxtiyar Vahabzadə. Bax: Seçilmiş əsərləri, 12 cildə, XII cild. Bakı, "Elm", 2009
8. Bəxtiyar Vahabzadə. Çingiz Aytmatovun "Seçilmiş əsərləri"nə Ön söz. Bax: Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Yazıçı", 1987, səh.3-9
9. Çingiz Aytmatov – 90. "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı. Məqalələr. Xüsusi buraxılış. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, 243 səh.
10. Çingiz Aytmatov. Mən Manas oğluyam. Məqalələr və xatirələr toplusu / tərtib edən Südabə Sərvi. Bakı: Nurlan, 2009, 279 səh.
11. Çingiz Aytmatov. Türk ruhunun qələbəsi. Məqalələr və xatirələr toplusu / tərtib edən Elnarə Akimova. Bakı: Nağıl evi, 2013, 283 səh.
12. Çingiz Aytmatov. "Üz-üzə" (tərcümə edən Mehman Həsənli). Bakı, "Elm və təhsil", 2016
13. Çingiz Aytmatov. Cəmilə. Bakı, "Altun kitab", 2018
14. Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009
15. Çingiz Aytmatov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə I-II cildlər. Bakı, "Öndər", 2004
16. Çingiz Aytmatov. Çingiz xanın ağ buludu. Bakı, "Kitab klubu", 2017
17. Çingiz Aytmatov. "Kassandra damğası" (tərcümə edən Nərgiz Cabbarlı), Bakı, "Elm və təhsil", 2018
18. Çingiz Aytmatov. Müdrik söz ustası (Cəlil Məmməd-quluzadə haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 4 iyun 1967-ci il
19. Çingiz Aytmatov. Şərqi böyük sənətkarı (Cəlil Məmməd-quluzadə haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 31 iyun 1967-ci il
20. Çingiz Aytmatov. Yaradıbdır inam məni, mən inamın övladıyam. Bax: Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, I cild (müqədimə). Bakı, "Şərq-Qərb", 2004, səh.6-7
21. Çingiz Aytmatov. Brüsseldən Hüseynbala Mirələmova məktub. "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı. Xüsusi buraxılış. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, səh.228-229
22. İsa Həbibbəyli. Böyük ədəbiyyat heykəli. "Azərbaycan" qəzeti, Bakı, 11 dekabr 2003-cü il, № 273
23. İsa Həbibbəyli. Türk dünyasının böyük oğlu Çingiz Aytmatov və Azərbaycan. Türkiyə, Anadolu Universiteti "Sosyal Bilimler" Dergisi. 2013, Cilt 13, Sayı: 4, səh. 195-198
24. İsa Həbibbəyli. Qırğız ruhunun ədəbiyyat heykəli. Bax: Türk ruhunun qələbəsi. Məqalələr və xatirələr toplusu / tərtib edən Elnarə Akimova. Bakı: "Nağıl evi", 2013, səh. 35-42

25. İsa Həbibbəyli. Ədəbiyyatda millilik və bəşəriliyin vəhdətinin Çingiz Aytmatov modeli. "Çingiz Aytmatov və müasir türk dünyası" mövzusunda həsr olunmuş Beynəlxalq simpoziumda məruzə. Qazaxıstan, Astana, 4-5 noyabr 2013-cü il
26. İsa Həbibbəyli. İnsan mənəviyyatının böyük ədəbiyyatı. Çingiz Aytmatovun "Üz-üzə" povestinə Ön söz. Bakı, "Elm və təhsil", 2016, səh. 3-11
27. İsa Həbibbəyli. Çingiz Aytmatov: Dünya ədəbiyyatının əbədiyaşar fenomeni. "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" jurnalı. Xüsusi buraxılış. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, səh.5-27
28. Абдылдажан Акматалиев. Чингиз Айтматов: человек и вселенная. Бишкек, "Илим", 2013
29. Ramazan Korkmaz. Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri. Ankara, "Kesit" yayınları, 2016
30. Лейла Герайзаде. Проблемы этно-эпической памяти в творчестве русскоязычных писателей. Баку, "Elm", 2013
31. Mehman Həsənli. Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı: AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, 2016
32. Улвийя Гусейнова. Тюркизмы врусскоязычных произведениях Чингиза Айтматова. Баку, "Nurlan", 2008,

BƏLƏDÇİ

1. Böyük ömrün illəri və əsərləri	3
2. Millilik və bəşərlik	12
3. Roman miqyaslı bədii yaradıcılıq	16
4. "Kassandra damğası"nın əks-sədası	30
5. Qırğızıstandan dünyaya və Azərbaycana	40
6. Əbədi mogikan	60
7. Ömrün əbədiləşən anları	205
8. Ədəbiyyat	62

Иса ГАБИББЕЙЛИ

**СЛОВО
О
ЧИНГИЗЕ АЙТМАТОВЕ**

**«Elm və təhsil»
Баку–2018**

Иса ГАБИББЕЙЛИ. Слово о Чингизе Айтматове. Баку, «Elm və təhsil», 2018, 232 стр.

Рецензент:

Рамазан Горхмаз – доктор филологических наук, профессор (Турция)

Ответственный редактор:

Мехман Гасанлы – доктор философии по филологии

Перевод на русский язык:

Сара Османлы – доктор наук по филологии

Перевод на английский язык:

Фиала Абдуллаева – доктор философии по филологии

В книге отражены историко-литературные и теоретические суждения академика Исы Габиббейли о жизни и творчестве выдающегося киргизского писателя Чингиза Айтматова (1928–2008). В частности, ведётся научный разговор о месте Чингиза Айтматова в мировом историко-литературном процессе и киргизской литературе.

В настоящей книге содержится информация о связях Чингиза Айтматова с Азербайджаном.

Автор рисунка на обложке: Народный художник Азербайджана Тогрул Нариманбеков

ЛЕТОПИСЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА БОЛЬШОГО ПУТИ

Писатель с мировой славой Чингиз Айтматов заслужил всемирное признание как один из могучих мастеров художественного слова XX века и в целом большой литературы. Чингиз Айтматов входит в ряды создателей новой прозы в мировой литературе. Имя этого великого мастера упоминается в числе наиболее читаемых авторов наряду с такими корифеями мировой литературы XIX–XX веков, как Лев Толстой, Фёдор Достоевский, Эрнест Хемингуэй, Габриэль Гарсиа Маркес, Уильям Фолкнер, Александр Солженицын, Элис Мунро и др. Чингизу Айтматову принадлежат исключительные заслуги в формировании и становлении образа человека нового типа в большой литературе второй половины XX века.

Чингиз Айтматов – большой мастер со стратегическим мировидением, отразивший в своём творчестве глобальные проблемы, служащие достижению устойчивого баланса в развитии общества, нравственной эволюции человечества в планетарном масштабе.

Богатый жизненный путь видного киргизского писателя Чингиза Айтматова является совершенным образцом для новых поколений.

1928, 12 декабря – родился в селе Шякяр Таласской области Кыргызстана.

1946–1948 – учёба в Джамбульском Зооветеринарном техникуме, который окончил с дипломом с отличием.

1948–1953 – учёба в Бишкекском Сельскохозяйственном Институте, который окончил с дипломом с отличием.

1951, 11 ноября – первая публикация («Слово о русско-киргизском словаре») в газете «Ленинчил жаш» («Юный ленинец»).

1952 – первый рассказ под названием «Газетчик Дзюдо», вслед за которым увидели свет рассказы «Перевал», «Мы идём дальше» (1953).

1953–1956 – зоотехник в Чон-Арыкском совхозе.

1956 – вступление в члены Союза писателей СССР.

1956–1958 – учёба в Московском Литературном Институте им. Максима Горького

1957 – публикация первой повести под названием «Лицом к лицу» в журнале «Алатоо».

1958 – публикация повестей «Джамиля» («Новый мир», Москва), «Лицом к лицу» («Октябрь», Москва), рассказа «Соперники» («Дружба народов», Москва).

1958–1960 – главный редактор журнала «Литературный Кыргызстан».

1960–1965 – спецкор. газеты «Правда» по Кыргызстану.

1961 – публикация повестей «Тополёк мой в красной косынке» («Дружба народов»), «Верблюжий глаз» («Новый мир»).

1963 – публикация повестей «Первый учитель», «Материнское поле».

Ленинская премия за книгу «Повести гор и степей».

Первый визит в Азербайджан (7 июля).

1960–1986 – председатель Союза кинематографистов Кыргызстана.

1966 – публикация повести «Прощай, Гульсары».

1967 – выступления в Москве (27 мая) и в Баку (июнь) на 100-летнем юбилее Джалила Мамедкулизаде.

1968 – Гос. премия СССР за повесть «Прощай, Гульсары». Удостоен звания «Народный писатель Кыргызстана».

1970 – публикация повести «Белый пароход». Гос. премия Кыргызстана в области литературы.

1973 – постановка в Москве драмы «Восхождение на Фудзияму».

1974 – избрание академиком Академии наук Кыргызстана.

1975 – публикация повести «Ранние журавли».

1977 – Гос. премия СССР за фильм «Белый пароход».

Публикация повести «Пегий пёс, бегущий краем моря».

1978 – удостоен звания «Герой социалистического труда»

1980 – публикация романа «И дольше века длится день».

Удостоен премии «Этрурия» (Италия).

Избрание академиком Европейской Академии наук и искусств.

1983 – Гос. премия СССР за роман «И дольше века длится день».

1985 – Международная премия им. Джавахарлала Неру.

Приезд в Баку для участия в чествовании 60-летнего юбилея Бахтияра Вагабзаде.

1986 – публикация романа «Плаха».

1986–1995 – советник Президента СССР и госсекретаря ЦК КПСС.

1986–1990 – председатель Союза писателей Кыргызстана.

1988–1990 – главный редактор журнала «Иностранная литература».

1990 – публикация повести «Белое облако Чингисхана» («Знамя», № 8), в которой продолжен рассказ о незавершённой судьбе Абуталиба Куттубаева из романа «И дольше века длится день».

1990–1993 – посол СССР в Люксембурге.

1993 – публикация книги «Ода о величии Духа» (диалог с Дайсеку Икеда).

1993 – удостоен Европейской Литературной премии.

1994 – посол Кыргызстана в странах Бенилюкса (Бельгии, Нидерландах, Люксембурге), полномочный представитель Кыргызстана в Евросоюзе, ЮНЕСКО.

1994 – избрание в академики Международной Калифорнийской Академии Науки, Образования и Искусства (США).

1995 – Международная премия им. Виктора Гюго (Париж).

Избрание президентом Культурной Ассамблеи народов Центральной Азии.

1996 – удостоен Высшей Литературной премии Турции. Завершён роман «Тавро Кассандры».

1997 – удостоен звания Героя Республики Кыргызстан.

1998 – награждение Золотой медалью им. Альберта Эйнштейна за выдающиеся заслуги в мировой науке, литературе и искусстве.

1998–2008 – продолжение посольской миссии в странах Европы.

1999 – награждение орденом Манаса I степени Кыргызстана.

2006 – публикация романа «Вечная невеста, или Когда горы падают».

2007 – удостоен высшей Государственной премии Турции за заслуги в развитии культуры тюркоязычных стран.

2008, 25 февраля – награждение орденом «Дружба» Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым.

В Баку проведена неделя Чингиза Айтматова (февраль).

2008 – в связи с 80-летием писателя Указом Президента Кыргызстана объявлен годом Чингиза Айтматова.

2008, 10 июня – скончался в Нюрнбергской клинике (Германия). Похоронен на родине, вблизи Бишкека, в мемориальном комплексе на кладбище Ата-Бейт.

Как видно, Чингиз Айтматов прошёл сложный и славный жизненный и творческий путь. Большой период его содержательной биографии приходится на

годы Советской власти. Однако, несмотря на жёсткие идеологические препоны советского режима, Чингизу Айтматову удалось мастерски справиться с миссией воплощения в серьёзное литературное явление нового образа простого человека не только в труде, но и во всём богатстве и «чужаковатостях» его духовного мира. Сам факт национального самовыражения Чингиза Айтматова, оригинального художественного воплощения образа нового человека в контексте общечеловеческих проблем и в масштабе большой литературы и, кроме того, организация переводов его произведений и таким образом их распространение в других странах были одним из чудес советской эпохи. Чингиз Айтматов мог, подобно некоторым советским писателям, несколько расширив социально-нравственную проблематику своих произведений, быть представленным к Нобелевской премии и получить возможность покинуть страну. Однако его творчество явилось непревзойдённым примером создания в условиях советской действительности большой литературы, сумевшей выйти за пределы канонов социалистического реализма. И даже в сравнении с некоторыми лауреатами Нобелевской премии в произведениях Чингиза Айтматова нашли более сильное отражение глубокие жизненные процессы, идея призыва человечества к миру.

Чингиз Айтматов был писателем мирового масштаба, который сумел, оставшись в Советском Союзе, творить на уровне Нобелевского лауреата. В этом смысле заслуги Чингиза Айтматова ничуть не меньше достижений лауреатов этого престижного международного титула. Вместе с тем, ничуть не умаляя значения творческой деятельности других видных

писателей, напротив, давая объективную высокую оценку произведениям каждого из них, мы в то же время считаем, что творчество Чингиза Айтматова обогатило мировую литературу новой моделью художественного мышления. Возможно, когда-нибудь будет учреждена новая международная премия для литературы подобного типа – премия Чингиза Айтматова. В реальности же Чингиз Айтматов сумел создать новый наднобелевский стандарт в мировой литературе

Чингиз Айтматов – выдающийся мастер, убеждённый в могучем влиянии слова в обществе и в литературе. Он считал, что «слово – это вечное могущество».¹ На наш взгляд, художественное слово Чингиза Айтматова есть образец этого «вечного могущества» как в общественно-политических процессах, так и в литературе. Выражаясь словами самого писателя, создавшего в таком произведении, как «Белое облако Чингисхана», образ правителя, владевшего «четырьмя сторонами Земли», сам автор заслужил всемирную славу одного из основных властелинов словесного богатства.

Творчество Чингиза Айтматова можно условно разделить на следующие этапы:

1. Этап лирико-психологической прозы (1950–1960-е годы);
2. Переходный период (1970-е годы);
3. Романная эпоха (1980-е годы);
4. Этап художественного отражения общечеловеческих проблем (период после 1990-х годов).

Первый этап может быть охарактеризован введением в литературу образа простого человека с его глубоким нравственным миром, причём без открытого противостояния автора советской идеологии. В этот период Чингиз Айтматов был уже признан как один из создателей лирико-психологической прозы в масштабе Советского Союза. С данным этапом связано создание таких повестей и рассказов, как «Газетчик Дзюё» (1952), «Перевал» (1953), «На реке Байтамтал» (1954), «Белый дождь» (1954), «Соперники» (1955), «Лицом к лицу» (1957), «Джамиля» (1958), «Верблюжий глаз» (1960), «Тополёк мой в красной косынке» (1961), «Первый учитель», «Материнское поле» (1963), «Прощай, Гульсары» (1966). Факт написания своих произведений на русском языке и их публикация в распространяемых в мире журналах «Новый мир», «Дружба народов» принесли автору всемирную известность. Награждение Чингиза Айтматова в 1968 году Государственной премией за повесть «Прощай, Гульсары» явилось важным итогом первого этапа творчества писателя.

70-е годы могут считаться периодом новых творческих поисков для Чингиза Айтматова. В созданных в эти годы произведениях заметна смена лирико-психологической тональности отражением серьёзных социальных мотивов, связанных с общественной жизнью. В таких произведениях, как повесть «Белый пароход» (1976), «Пегий пёс, бегущий краем моря» (1977), драма «Восхождение на Фудзияму» (1973), нашли отражение актуальные проблемы времени их создания. 70-е годы явились в творчестве Чингиза Айтматова переходным этапом от

¹ Чингиз Айтматов. Белое облако Чингизхана. Баку, «Kitab klubu», 2017, с.49.

повести к жанру романа и в то же время от лирико-психологической прозы к большой прозе с острым социальным содержанием. Эти годы также могут считаться своего рода подготовительным периодом к романному жанру.

Присуждение писателю во второй раз Государственной премии СССР (1977) за фильм, созданный на основе сценария по повести «Белый пароход» означало признание его в стране и за её пределами одним из основных создателей большой литературы. Наконец, присуждение писателю в 1978 году высшей награды Советского Союза – Героя социалистического труда было выражением признания феномена Чингиза Айтматова не только в области литературы, но и в более широких сферах общественной жизни. Возможно, этот факт высшей награды СССР явился причиной того, что высокие литературно-общественные круги Запада, де-факто признававшие феноменальный писательский дар Чингиза Айтматова, обошли его в представлении к Нобелевской премии.

Роман «И дольше века длится день» является вершиной айтматовского творчества. Этим романом, написанным в 1980 году, советская литература продемонстрировала возможности создания художественных произведений, возможно, даже превосходящих творения некоторых нобелевских лауреатов. «И дольше века длится день» ознаменовал триумф советской литературы для своего времени. На мой взгляд, присуждение писателю сразу после выхода в свет романа «И дольше века длится день» (1983) третьей по счёту Государственной премии СССР, наряду с признанием высоких идейно-художественных досто-

инств произведения, в то же время в очередной раз «послужило» безучастному отношению к нему Нобелевского комитета.

Выход в свет в 1986 году романа «Плаха» стало очередным триумфом Чингиза Айтматова как писателя с масштабным романным мышлением. Проявившееся ещё в повестях писателя романное мышление, осветившее самые глубокие пласты жизни общества в романе «Плаха», ещё более укрепило позицию Чингиза Айтматова в рейтинге наиболее мощных мастеров слова новой эпохи. Несмотря на определённые споры вокруг этого произведения, роман «Плаха» был переведён на множество языков мира, упрочив мировую славу его автора.

Повесть «Белое облако Чингисхана» как бы завершает разрешение идейной проблематики, поднятой в романе «И дольше века длится день». С 90-х годов, возвестивших новое мироустройство, в жизни и творчестве Чингиза Айтматова начинается новый этап. Писатель в своих произведениях выступает как мощный мастер слова, ведущий разговор о проблемах планетарного масштаба, от которых зависит судьба мира, человечества. Если в начале творческого пути и в переходный период Чингиз Айтматов был признан видным писателем, в 70-е годы он также был известен ещё как общественный деятель, то с 90-х годов он достигает уровня творца – мыслителя мирового масштаба. Своими романами «Тавро Кассандры» (1996), «Вечная невеста, или Когда горы падают» (2006) Чингиз Айтматов поднимается до вершин мировой литературы. В этих монументальных романах национальное сознание поднято до уровня обще-

человеческого – и ещё выше – планетарного мышления. В отмеченных последних своих романах Чингиз Айтматов бьёт мощную тревогу о катастрофе, к которой движется мир, призывает человечество к поиску путей выхода из этой угрозы. Герои этих романов писателя, бьющего в набат тревоги о ведущих мир к гибели распространяющихся по планете военных конфликтах, гонке вооружений, массовом терроре, обращаются к человечеству уже не с материнского поля и железнодорожной станции Буранный, а из Космоса, космических орбит. Если в романе «И дольше века длится день» автор показывает возможность остановить путь движения общества на разезде Буранный с помощью стоп-крана, то в романе «Тавро Кассандры» весть о близящемся конце жизни на планете Земля писатель доводит до людей через космического гонца – священнослужителя.

С 90-х годов XIX века изменения в биографии Чингиза Айтматова, в особенности опыт его деятельности в качестве Чрезвычайного и Полномочного посла Кыргызстана в ряде стран Европы во многом стимулировали его глобальный подход к происходящим на Земле событиям. Романы «Тавро Кассандры» и «Вечная невеста» как бы подводят итог творческим устремлениям Чингиза Айтматова.

НАЦИОНАЛЬНОЕ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ

В произведениях Чингиза Айтматова достигнут абсолютный синтез национального и общечеловеческого. Эта гениальная гармония национального и общечеловеческого определяет своеобразие мастерства

писателя. Данное диалектическое единство и органический синтез обуславливают основные опоры, несущие части айтматовской модели общемировой гармонии. Фактор национального в творчестве Чингиза Айтматова проявляется в высоких и глубоких человеческих качествах, связанных с общетюркскими корнями, порождённых киргизским этносознанием, вырастающим до глобального планетарного мышления.

Таким образом, в творчестве Чингиза Айтматова находит своё оригинальное художественное решение такая ответственная миссия, как обобщённое выражение в индивидуальном образе либо на примере отдельного народа наиболее релевантных для человечества проблем. Несмотря на то, что в мировой литературе отражение диалектики национального и общечеловеческого имеет свою отработанную традицию, Чингизу Айтматову удалось выстроить в этой области и предложить свою модель. В айтматовских произведениях также нашла своё отражение моральная ответственность писателя, глубоко постигшего сущность индивида, нации, всего человечества. Как справедливо отмечает известный турецкий учёный, профессор Рамазан Горхмаз, «Чингиз Айтматов, подобно птице Фениксу, стремится познать как себя в людях, так и в себе всё человечество».¹ Таким образом, богатый и глубокий мир писателя вмещает в себе национальное сознание и человеческое познание. В этом смысле Чингиз Айтматов олицетворяет собой

¹ Рамазан Горхмаз. Проблема отчуждения и возвращения к истокам в повестях Чингиза Айтматова. Анкара, Изд.-во «Кесит», 2016.с. 137

символ национальных и общечеловеческих мотивов, выраженных в его произведениях.

Кроме того, ещё одно своеобразие айтматовской модели всемирной гармонии связано с его гениальными мотивами решения мировых проблем не путём войн и кровопролитий, а приоритетным использованием возможностей культуры, литературы. И сегодня актуален известный призыв писателя, провозглашённый 20 лет тому назад: «На место культуры войны должен придти культ культуры». Айтматовская модель национального и общечеловеческого предлагает человечеству такие ценности, как справедливость, мир, единство.

Как видно, Чингиз Айтматов – писатель генетически азиатский с европейской ориентацией. В творчестве мастера этот синтез, точнее, симбиоз выражения национальных реалий с общечеловеческими ценностями находит своё решение в пределах масштаба азиатского и европейского мировидения. И таким образом в его произведениях найден идеальный баланс национальных и общечеловеческих ценностей. В его гениальных произведениях, восходящих корнями, идеями к общетюркскому сознанию, пронизанных киргизским духом, обращает на себя внимание большое мужество в выражении основной идеи, веры в будущее, которые не могут быть оценены иначе, как служение родному народу, в целом человечеству.

Коренные мотивы азиатского сознания Чингиза Айтматова находят отзвук в его жизненной философии и обобщениях, основанных на духовном мировидении и судьбе киргизского народа, сыном которого он является. Вводя в большую литературу реалии и

особенности киргизских гор и степей, писатель воссоздаёт в целом обобщающий образ Средней Азии. Народы мира имеют возможность ближе, нежели по географическим картам, знакомиться с Киргизией и в целом Средней Азией. В этом смысле Чингиз Айтматов как могучий носитель общетюркского сознания является, условно говоря, величественным монументом большой литературы киргизского духа. Он вошёл в пространство мировой литературы благодаря таланту представления своего народа и страны на уровне общечеловеческих понятий о родной земле и человеке.

Чингиз Айтматов – великий мыслитель, рождённый дастаном «Манас», создавший своими произведениями новую философию, восходящую истоками к этому эпосу, а также тип современного художественного мышления. Образно говоря, служа своими бессмертными произведениями человечеству в целом, Чингиз Айтматов воспринимается как величественный монумент, воздвигнутый в горах Тянь-Шаня, одной из высших горных вершин мира, в честь могущества слова, большой литературы. Его произведения, плод высокого и неповторимого таланта, – это мосты большого искусства, сближающие и роднящие континенты, страны, народы. Идея и художественная сила романа «И дольше века длится день» делают его одной из грандиозных эпопей XX века. Чингиз Айтматов – один из наиболее могучих создателей большой литературы новой эпохи.

Европейская тенденция в сознании Чингиза Айтматова находит своё отражение в его произведениях в умении с большой смелостью выражать рутину политической и моральной отсталости, не-

вежества, показывать трудные и мучительные пути к национальной свободе. В его творчестве национально-духовное самосознание представлено на уровне великого долга и идеала каждого народа, в том числе киргизского.

Отображение судьбоносных для человека и конкретной нации высоких идеалов в условиях жёсткого идеологического режима советской империи было героическим поступком писателя.

Чингиз Айтматов своими произведениями, созданными с позиций синтеза национального и общечеловеческого, ставшими образцом для большой литературы о реалиях Азии, в самом прямом смысле сумел заставить задуматься мирового читателя. Его можно считать последним из могикан большой литературы, общественно-эстетической мысли постсоветской эпохи.

В целом произведения Чингиза Айтматова – это большая литература о человеческой нравственности. Открытый Айтматовым человеческий тип отображает большое место и высоту позиции в литературе маленького человека. Бессмертные произведения писателя с мировой славой – это своеобразные уроки человечества в современном мире.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО РОМАННОГО МАСШТАБА

Во всех произведениях Чингиза Айтматова, независимо от жанра, присутствует романное мышление. Произведения писателя, по объёму относящиеся к жанру повести, по охвату проблематики и отобра-

жению интересной и сложной человеческой судьбы создают впечатление серьёзного романа. Такие повести, как «Лицом к лицу», «Джамиля», «Прощай, Гульсары», «Материнское поле», «Первый учитель», «Белый пароход», «Пегий пёс, бегущий краем моря», «Ранние журавли», «Белое облако Чингисхана» превосходят иные романы по своему идейно-нравственному содержанию. Данные произведения обогатили мировую литературу новыми идеями и образами. Созданная в 50-е годы XX века тридцатилетним писателем повесть «Джамиля» была встречена как новое явление не только в советской литературе. Не случайно, известный французский писатель Луи Арагон назвал повесть «Джамиля» «самым прекрасным в мире рассказом о любви»: «Я прочёл «Джамилю» на родине Гюго и Вольтера, в Париже. Вот в тот миг в моих глазах померкли Вертер и Вероника, Антоний и Клеопатра, манон Леско. Потому что я встретился с Данияром и Джамилей и вместе с ними направился в третий год Второй мировой войны,.. вновь повернул в прекрасную ночь, к реке Куркурсу, грузёным семенами арбам и подростку по имени Сеид, который поведал нам сказ об этих двоих».¹

Статья классика казахской литературы Мухтара Ауэзова «В добрый путь», опубликованная в «Литературной газете» от 23 октября 1958 года, отражающая впечатление писателя от повести «Джамиля», была воспринята как представление Чингиза Айтматова,

¹ Луи Арагон. «Самый прекрасный в мире рассказ о любви» // См. журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: “Elm və təhsil”, 2018, с.34–35.

напутствие к его вступлению в большую литературу. В статье отмечалось: «Джамиля» – не первое произведение Чингиза Айтматова... Думается, в этом произведении, отразившем своеобразный яркий талант Айтматова, отчётливо просматривается достижение силы воздействия писателя до высшей точки... Правду сказать, самая важная особенность Чингиза Айтматова, вошедшего в киргизскую литературу с новым словом, состоит в воплощении человеческих чувств и отношений не со стороны, а в высшей степени естественным образом. Полагаю, что таким и должно быть истинно лирическое произведение».¹

Повесть «Джамиля», по своему идейному содержанию являясь «самым прекрасным в мире рассказом о любви», отличается оригинальной художественностью. Автор, не ограничившись известным традиционным мотивом «всё для фронта», характеризовавшим дух жизни тыла во время Второй мировой войны, привнёс в эту традицию новый угол зрения благодаря наиболее полному раскрытию и освещению нравственных процессов, переживаемых в душах людей. В повести созданы выписанные новыми красками запоминающиеся живые индивидуальные портреты образов героев. Оригинальное воплощение образа главной героини повести синтезирует в себе основные контуры индивидуальных особенностей внешнего вида и внутреннего мира:

«Джамиля была хороша собой. Стройная, статная, с прямыми жесткими волосами, заплетенными в две тугие, тяжелые косы, она ловко повязывала свою

белую косынку, чуть наискосок спуская ее на лоб, и это очень шло ей и красиво оттеняло смуглую кожу гладкого лица. Когда Джамиля смеялась, ее иссиня-черные миндалевидные глаза вспыхивали молодым задором, а когда она вдруг начинала петь соленые айльные куплеты, в ее красивых глазах появлялся недевичий блеск».¹

Что касается портрета Данияра, он обрисован всего несколькими штрихами с мастерством художника:

«И вот бригадир Орозмат привел к нам на сенокос высокого сутуловатого солдата, прихрамывающего на левую ногу. Перекинув шинель через плечо, он порывисто шагал, стараясь не отставать от семенящей иноходью приземистой кобыленки Орозмата».²

Повесть «Джамиля» явилась большим литературным успехом Чингиза Айтматова. В годы учёбы в Москве на Высших литературных курсах ИМЛИ была создана повесть «Лицом к лицу» (1957), которой принадлежит серьёзная роль в становлении оригинального творческого пути Чингиза Айтматова.

В образах Саиды и Исмаила писатель поднимает серьёзную общественную проблему взаимоотношений общества и индивида. В то же время он смело вводит в литературу образ дезертира, впервые показывая на примере семьи Тотоя не укладывающуюся в систему принципов социалистического реализма трагедию людей войны. Во вступительном слове к изданию 1991

¹ Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. I, с.100.

² Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. I, с.107.

¹ Мухтар Ауэзов. В добрый путь // «Литературная газета», 23 окт. 1958.

года Чингиз Айтматов отмечает мотивы, заложенные в идею произведения: «Я пытался рассказать читателю, что это значило с общественной точки зрения, с точки зрения народной морали, с точки зрения гражданского долга. Но временно мне хотелось показать трагедию этого человека и его семьи, людей, которые тщетно пытались уклониться от этого конфликта, уйти от неразрешимого спора между личностью и долгом».¹

Сюжет повести основан на реальных событиях. В действительности в киргизском селе, в котором вырос писатель, был дезертир по имени Исмаил. В лице семьи Тотоя, у которого украли корову, писатель дал обобщённую картину событий, свалившихся на голову сельчан в годы войны. Позднее, в интервью, данном немецкому корреспонденту Фредерику Хитцеру, Чингиз Айтматов ещё раз вернулся к реальным героям произведения. Близкое знакомство писателя с прототипами своих персонажей обусловило более глубокое, до тонкостей проникновение в характеры.

Перевод повести был осуществлён сотрудником Института Литературы им. Низами Гянджеви, доктором философии по филологии Мехманом Гасанлы, который также перевёл на азербайджанский язык такие произведения писателя, как «Белый дождь», стихотворения «Песня пахаря», «Тоска по Иссык-Кулю».

Роман «И дольше века длится день» – один из шедевров мировой литературы, отражающих в лице киргизского народа во всей суровой реальности трудную жизнь и глубокий духовный мир народов, связанных одной судьбой в жёстких условиях совет-

ского режима. Едигей Буранный – художественный образ нового типа, созданный в литературе XX века. Он всей своей сущностью является носителем киргизского национального духа и вместе с тем это обобщённый образ людей, переживших тяготы сталинского режима и стремившихся освободиться от духовно-политического рабства.

Едигей Буранный – образ-резонёр, выражающий позицию автора и Слово Времени. Это обобщённый образ героя, в страданиях и воле которого отразилась во всей суровой реальности целая эпоха, судьба народа и земли, на которой вырос. И в притче о Манкурте, которую можно назвать своеобразным романом в романе, содержится мотив забвения национальной определённости, корней, народа, к которому принадлежит писатель. Образ Нейман-Ана – совершенно новое художественное воплощение национально-духовных поисков человечества в условиях переживаемых процессов забвения своих национальных корней, ответа на судьбоносный вопрос «кто я?».

Художественное развитие мотива манкуртизации человека в результате отчуждения от своих истоков, исторической памяти – поистине гениальное открытие Чингиза Айтматова. Это было тяжелейшим ударом по политической системе в период господства советской идеологии, одним из основных стратегических принципов которой было нивелирование национального сознания народов страны, переориентировка этого сознания на идеологическую доминанту, связанную с образом единого советского народа без национальной дифференциации. Убедительное художественное выражение в удачно найденных деталях трагической

¹ Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. I, с.11–12.

сущности манкуртства является показателем глубокого постижения и отражения Чингизом Айтматовым общественного строя страны. Нижеприводимый диалог из романа с очевидной убедительностью раскрывает суть философии манкуртства:

« – Садись, поговорим, – с тяжелым вздохом сказала Найман-Ана. И они сели на землю.

– Ты узнаешь меня? – спросила мать.

Манкурт отрицательно покачал головой.

– А как тебя звать?

– Манкурт, – ответил он.

– Это тебя теперь так зовут. А прежнее имя свое помнишь? Вспомни свое настоящее имя.

Манкурт молчал. Мать видела, что он пытался вспомнить, на переносице от напряжения выступили крупные капли пота и глаза заволоклись дрожащим туманом. Но перед ним возникла, должно, глухая непроницаемая стена, и он не мог ее преодолеть.

– А как звали твоего отца? А сам ты кто, откуда родом? Где ты родился, хоть знаешь?

Нет, он ничего не помнил и ничего не знал.

– Что они сделали с тобой! – прошептала мать, и опять губы ее запрыгали помимо воли, и, задыхаясь от обиды, гнева и горя, она снова стала всхлипывать, тщетно пытаясь унять себя. Горести матери никак не трогали Манкурта».¹

В романе одной из представленных современных форм манкуртства является эпизод участия в похоронах отца Газангапа его сына Сабитджана, прибывшего из областного центра, его безучастного отно-

шения к факту строительства космической станции на месте разрушенного кладбища Ана-Беит, его заученная, словно у попугая, дежурная речь. В лице Сабитджана писатель воплотил образ манкуртизированного человека новой эпохи. Вот как объясняет автор сабитджановскую модель формирования манкуртизации и её причины:

«Каялся Буранный Едигей, крепко каялся, что зря затеял разговор, напрасно бросил слова на ветер. Разве же Сабитжан тот человек, к которому стоило обращаться за советом да помощью? Понадеялся – грамотный, мол, образованный, ему проще найти язык с такими, как он сам. А что из того, что обучался он на разных курсах да в разных институтах? Может быть его и обучали для того, чтобы он сделался таким, каким оказался. Может быть, где-то есть кто-то проницательный, как дьявол, который много трудов вложил в Сабитжана, чтобы Сабитжан стал Сабитжаном, а не кем-то другим. Ведь сам он, Сабитжан, рассказывал, расписывал на все лады такую ерунду о радиоуправляемых людях. Грядут, мол, те времена! А что, если им самим уже управляет по радио тот невидимый и всемогущий...

И чем больше думал старик Едигей об этом, тем обидней и безысходней становилось от этих мыслей.

– Манкурт ты! Самый настоящий манкурт! – прошептал он в сердцах, ненавидя и жалея Сабитжана».¹

¹ Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. III, с. 155.

¹ Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. III, с. 437.

Образ Сабитджана в романе «И дольше века длится день» – это своеобразный символ современной манкуртизации.

Роман Айтматова может считаться своеобразным величественным итогом мировой литературы последнего столетия и стартовой точкой призыва литературы современной эпохи к возвращению к истокам, национально-духовному самопознанию и возрождению. Роман «И дольше века длится день» озаменовал собой мощную идею национально-духовного самопознания ещё в период Советского Союза, то есть до обретения союзными республиками суверенитета. В этом смысле роман «И дольше века длится день» – это мощный пароль призыва к национальному пробуждению, государственной независимости. Этот роман может расцениваться как совершенный литературный факт, выводящий литературу века к новым горизонтам.

Повесть Чингиза Айтматова «Материнское поле» производит эффект трогательной песни о людях, верных родному очагу и родной земле. В диалоге Толгонай ана и Торпаг ана (матери Толгонай и матери Земли) писатель воплощает тяжёлые времена, жизнь военного периода. Толгонай – обобщённый художественный народный образ. Образ земли же – место её священного прибежища:

«Земля, ты держишь всех нас на своей груди; если ты не даёшь нам счастья, то зачем тебе быть землёй, а нам зачем рождаться на свет? Мы твои дети, земля, дай нам счастья, сделай нас счастливыми».¹

«Материнское поле» привнесло в литературу беспримерный аромат киргизской земли и мудрый образ простого пахаря. Эта повесть является совершенным художественным произведением, оригинальным образцом лирико-психологической прозы. Монолог Толгонай ана, обращённый к земле, это урок истинного патриотизма.

В повести «Первый учитель» талантливо представлены глубокая нравственность и большие надежды простого учителя из глубоких киргизских окраин. Алтынай, выпускник школы, которую с большими трудностями создал Дюшен, выросший до академика, является символом труда, целеустремлённости, верности и честности.

В повести «Прощай, Гульсары» на фоне роли в жизни киргизов преданности человеку лошади по кличке Гульсары, осмысливается сложная судьба народа. Танабай, сидя возле умирающего коня, сравнивает встречавшихся на его жизненном пути многих людей со своим преданным другом Гульсары. И приходит к выводу о большой верности Гульсары.

«Тополёк мой в красной косынке» – это дастан о национальной гордости и чистой любви.

Повесть «Ранние журавли» посвящена жизни юношей, с чисто гражданским достоинством заменивших отцов и старших братьев, ушедших воевать на фронтах Второй мировой войны. Их преждевременное возмужание и «потерянное детство» представлены в повести как трагедия, порождённая войной в жизни в тылу.

Хотя судьба «Аксайского десанта», организованного Султанмурадом со сверстниками, не оказалась

¹ Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах, Алматы, БТА Банк, т. I, с. 309–310.

успешной, она стала важным показателем их больших надежд, стремлений. Султанмурад – наиболее успешный образ, отразивший жизнь, судьбу военных лет самого писателя. В этом смысле этот образ вызывает особенно серьёзный интерес.

Повесть «Пегий пёс, бегущий краем моря» на примере одного поколения воплощает в себе в целом борьбу за будущее человечества. Описание борьбы и принесения себя в жертву теми, кто находился в лодке, ради спасения жизни Кириска, выражает могучую силу писательского пера.

Повесть Чингиза Айтматова «Белое облако Чингисхана» – оригинально задуманное произведение, в котором историческая тема иносказательно использована, в частности, для отражения сложных общественно-исторических процессов, имевших место в советском обществе. Повесть «Белое облако Чингисхана» – оригинальное художественное произведение, которое можно считать своего рода продолжением романа «И дольше века длится день», в котором на историческом материале своеобразно, в романтически-сказовом стиле отражены взгляды писателя на проблему властителя и личности. Хотя, как было отмечено, повесть задумана как своеобразная часть романа «И дольше века длится день», однако автор переделывал её заново, в результате чего было создано самостоятельное произведение. На наш взгляд, «И дольше века длится день» – это роман о Едигее и Газангапе, а «Белое облако Чингисхана» – это книга судьбы Абуталыба Куттубаева. Образ Абуталыба Куттубаева является проявлением нераскрытых пластов линии Буранного Едигея. Чингиз Айтматов использовал факт искус-

ственно состряпанного ареста Абуталыба Куттубаева всего за месяц до смерти Иосифа Сталина для отображения во всей реальности царившей в тот период кампании массовых арестов неповинных людей, обвинявшихся как «врагов народа» либо за мнимые связи с иностранной разведкой. Целью провокаторов этих кампаний было восхождение по служебной лестнице, занятие места в высших эшелонах власти. В этом смысле повесть «Белое облако Чингисхана» служит более глубокому раскрытию военно-политической сущности сталинизма. И обращение писателя к теме Чингисхана имело целью показать на опыте Монгольской империи утопичность большевистско-сталинской доктрины построения на земле социализма. И потому от произведения остаётся впечатление двойственного отношения Чингиза Айтматова к строителю Великой Монгольской империи Чингисхану.

Прежде всего Чингисхан представлен как «кровавый хаган», «завоеватель мира», обуреваемый целью создания покорного ему «единого всемирного царства». В отображении Чингисхана как завоевателя, а также событий, связанных с его военными походами, просматривается некая параллель с обличением сталинской диктатуры. Вместе с тем в повести ощущается некоторая авторская симпатия к искусству государственного управления, полководческому дару, героическому духу, отличавшим Чингисхана. Выражением данного отношения является неоднократно употребляемый в повести эпитет «улу хаган» (великий правитель). Кроме того, приводимый ниже фрагмент из про-

изведения свидетельствует об определённом восхищении автора полководческими данными Чингисхана:

«Да, седок и конь были под стать друг другу, – сила с силой перекликались. И оттого посадка седока походила на соколиную позу. Ступени плотно сидящего в седле коренастого, бронзолицего всадника упирались в стремяна вызывающе горделиво и уверенно. Он сидел на коне, как на троне, прямо, с высоко поднятой головой, с печатью каменного спокойствия на скуластом узкоглазом лице. От него исходила сила и воля великого владыки, ведущего несметное войско к славе и победам...».¹

Помимо этого, в качестве показателей государственных способностей Улу хагана отмечаются «примирение в период правления Чингисхана прежде враждовавших племён» и «объединение их под эгидой великого государства».

В повести «Белое облако Чингисхана» следующие высказывания следователя Таксикбаева выражают суть имперского мышления:

«Государство – это печь, которая горит только на одних дровах – на людских. А иначе эта печь заглохнет, потухнет. И надобности в ней не будет. Но те же люди не могут существовать без государства. Сами себе устраивают сожжение. А кочегары обязаны подавать дрова. И на том все стоит».²

Идеальной моделью государственности для Чингиза Айтматова является высшая форма управления, основанная на охране власти от случайных

истопников и служение человечности. Данная модель определяет суть теории писателя о всемирном балансе.

Хотя в повести сюжетная линия, связанная с любовными приключениями сотника монгольской армии Дугуланга со швеёй Ардене, вышивавшей на победном шёлковом знамени войска Чингисхана огнедышащего дракона, и заканчивается трагически, в ней содержится идея доверия на основе глубокой необходимости в человеческой нравственности и взаимоотношениях людей.

Повесть «Белое облако Чингисхана» завершает открытую Чигизом Айтматовым теорию о философии манкуртства. Указание в произведении переписанных Абуталыбом Кутгубаевым со слов простых людей бедствий, случившихся из-за легенды о манкуртстве, проливает свет на логическую сущность манкуртства в современный период. Вместе с тем в повести воплощён обобщённый образ манкурта, как бы подытоживающий мысли автора на этот счёт: «Манкурт! Бритоголовый, убийца собственной матери манкурт».

«Белое облако Чингисхана» – финал размышлений Чингиза Айтматова о манкуртстве и начало его взглядов на «человека икс». «Белое облако Чингисхана» с его глубоким общественным содержанием – это роман о Чингисхане, совершавшем победоносные набеги на обширной территории от Восходящего до Заходящего Солнца, это судьбоносная повесть об Абуталыбе Кутгубаеве, это рассказ о любовном приключении сотника Дугуланга со швеёй Ардене, ткавшей картину огнедышащего дракона на монгольских знамёнах.

¹ Чингиз Айтматов. Белое облако Чингисхана. М., «Планета», 1991, с. 56-57

² Там же, с. 77-78

Создание совершенного произведения, синтезировавшего в себе столь широкие помыслы, различные судьбы, не повторяющиеся разветвлённые сюжетные линии, важный показатель необыкновенного таланта Чингиза Айтматова.

В целом глубоким и основательным отображением судьбы каждого из главных героев Чингиз Айтматов продемонстрировал исключительный пример создания целой сети повестей и рассказов внутри одного романа. Наряду с глубоким знанием жизни, общества, – это признак грандиозного творческого опыта.

«Белый пароход» – это повесть безымянного ребёнка. Рассказ «Мать-олениха», представленный в произведении, имеет значимость как художественное выражение идеи о необходимости оберегания рода человека. Образ Момин баба – это начало в творчестве Чингиза Айтматова пути к образу Едигея Буранного. Посредством и в лице данного образа писатель представляет обобщённую судьбу народа, к которому принадлежит индивид. Поведанная в произведении сказка о белом пароходе ставит проблему проявления надежды перед трудностями, демонстрации воли, вере в идеал.

Роман «Плаха» – это оригинальное художественное воплощение перехода в творчестве писателя от общенациональных к общечеловеческим проблемам. Это глас тревоги, привлекающий внимание к вероятности распятия большой веры, это знак служения человечеству в лице пророка. Это большой призыв к спасению человечества от угрозы Апокалипсиса.

В первоначальном варианте «Плахи» основная идея состоит в спасении человечества от плах в буквальном смысле. В результате описание наличия плах диктует необходимость спасения от опасности движения к Апокалипсису. Разработка темы на основе религиозно-мифологических сюжетов и мотивов – это продуманный шаг, позволяющий показать отнесённость идеи произведения не к какому-либо народу или стране, а человечеству в целом.

Подобно тому, как произведения Чингиза Айтматова являются образцами совершенной литературы, так и созданные им характеры простого человека представляют собой неповторимые образы в мировой литературе. Джамия, Данияр, Толганай, Айсель, Алтынай, Байтемир, Тогулан, Едигей, Газангап, Абуталыб Куттубаев, Алтын, Филофей, Роберт Борк, Арсен Саманчин и другие – это неповторимые образы нового типа, порождённые редким талантом и глубокими жизненными наблюдениями писателя. Художественные образы, созданные Айтматовым в советский период, были для своего времени новым важным событием, преодолевшим рубежи идеологического формата, разрушившим границы принятой стандартной модели деления на положительных и отрицательных героев в литературе. Писатель представлял не советского человека, а простого человека во всей его естественности и переживаниях, надеждах и разочарованиях. В судьбе этих простых людей, трудящихся в подножиях гор, в просторах степей, нашли отражение судьба и помыслы всего народа, человечества в целом. Появившегося в литературе начала XX века «маленького человека»

впоследствии писатели каждый в своей стране, а Чингиз Айтматов в масштабе мировой литературы с невиданным успехом сделали одним из основных образов. Сам Чингиз Айтматов был в жизни личностью романного масштаба. Сложный и содержательный жизненный и творческий путь писателя являет собой эпопею в современной киргизской литературе.

ЭХО «ТАВРО КАССАНДРЫ»

На протяжении всего своего творчества Чингиз Айтматов выделялся как уникальный писатель, который оригинальными художественными средствами последовательно и естественно выстраивал модель собственного отображения тюркского образа мышления, психологии своего народа, его духовного мира и мировосприятия. В творчестве писателя на примере трудных судеб простых, в основном, людей просматривается новый взгляд на человеческое общество и его глобальные проблемы, независимо от национальности, конфессиональной принадлежности, пространства, времени, государственного устройства, причём в аспекте гармонии с естественным, природой, ноосферными мотивами. Так, в каждом его произведении, посвящённом отображению киргизского национального духа, общетюркского сознания, национальной духовности, поднимаются большие проблемы, адресованные обществу в целом, человеческой судьбе, будущему. В этом смысле роман «И дольше века длится день» воспринимается как особый этап в творчестве Чингиза Айтматова. Это произведение, подобно «Тихому Дону» Михаила Шолохова, «Архипелагу Гулаг» Александра

Солженицына, является шедевром, в широком смысле изменившим направление развития мировой литературы. На наш взгляд, увидевший свет в 1996 году роман Чингиза Айтматова «Тавро Кассандры» следует считать вершиной, своего рода новым открытием в художественном синтезе национального и общечеловеческого, отображении глобальных мирозданческих проблем (в жанре научной фантастики).

В романе «Тавро Кассандры» представлен глобальный подход к общественным процессам. Автору удалось поставить наиболее актуальные вопросы, связанные с судьбой всего человечества. И в этом смысле роман «Тавро Кассандры» составляет новый этап в творчестве Чингиза Айтматова.

В романе автор ставит проблему катастрофической опасности, ожидающей человечество, и возможных путей спасения. Речь идёт об огромном резонансе в Америке и на всех континентах, вызванном письмом, которое отправил Папе Римскому через газету «Трибун» живущий в Космосе священнослужитель Филофей. В письме говорится о несправедливостях в мире и в качестве протеста против глобальных проблем об отказе эмбрионов во чреве матери появляться на свет, а в качестве приметы такого отказа якобы из космоса лучевым способом на лбу беременных женщин появляется посыл – красное пятно – «Тавро Кассандры» – всё это сотрясает земной шар. В этом смысле космическое письмо Филофея – обращение писателя к человечеству. В широком смысле – это колокол тревоги писателя-гражданина перед судьбой планеты. По сути это призыв, отражающий ответственность перед человечеством накануне грозящей

катастрофы, это и ответственность большой литературы во имя спасения человечества. Письмо Филофея – это монолог Времени, адресованный обитателям планеты Земля. По общественно-политической значимости, служению пробуждению человечества это письмо может быть условно сопоставимо с монологами Гамлета из трагедии Шекспира, Кефли Искендера из комедии Джалила Мамедкулизаде. Наконец, письмо Филофея – это протест Чингиза Айтматова против психологии толпы, акт национально-духовного пробуждения. Это письмо объёмом в 22 страницы по сути оставляет впечатление самостоятельного художественного произведения. В письме Филофея, отправленном с далёкой научно-исследовательской станции, где он живёт уже третий год, нашли отражение основные проблемы, занимающие умы человечества современной эпохи. Достаточно привести некоторые тезисы из письма Филофея, чтобы представить себе масштабы проблем, поднятых Айтматовым:

«Я вынужден обращаться через Вас к человечеству, потому что на всех обрушилась новая, неведомая прежде беда: мы узнали, что эмбрионы взывают к нам, и теперь нельзя не думать об этом!

Возможно, это не только беда, а и новое испытание духа, ниспосланное нам свыше в провиденье дальнейшего пути рода человеческого. Но куда выйдем мы на пути этом неизведанном? Что ждет нас впереди? Куда нам деться от гласа кассандро-эмбрионов, говорящих в нас о нас?..

Тавро Кассандры – закадровый голос эмбрионального эсхата, напряженно и отчаянно ожидающего уже в утробе матери приближения конца

света. Это убивает в нем естественную тягу к жизни.

И разве можно теперь, в наши дни, в условиях постиндустриального общества, скрывать от мира подобное положение вещей?! Нет, безусловно, такое сокрытие было бы преступлением против человечества, против самих себя.

...Как же нам быть дальше, зная, что являет собой тавро Кассандры? Чтобы понять это, надо наконец открыто признать: зло, совершенное субъектом, не уходит физически вместе с ним, с кончиной его века, а остается в генетическом лесу фатальным семенем, ожидая вероятного часа икс, когда оно даст о себе знать подобно мине замедленного действия.

Кстати, о мине замедленного действия, уже реальной, а не в переносном смысле. Происходило это в Афганистане, когда туда был брошен так называемый ограниченный контингент советских войск. Политическая подоплека недавних событий достаточно хорошо известна, а я веду речь конкретно о том, как устраивались воюющими пришельцами так называемые «трупные» ловушки. Тело врага подбрасывали в окрестностях его селения, где-нибудь поблизости от дороги, на приметном месте, подложив под убитого специальную мину на боевом взводе. Сами же «контингентчики» залегали в засаде с кинокамерой, чтобы заснять то, что произойдет. Стоило людям кинуться к убитому, чтобы унести труп для погребения, как раздавался взрыв и пришедших убивало на месте. А на пленке высокой чувствительности запечатлевались со всеми подробностями последние мгновения... Вот к убитому афганцу подбегает жена.

Соседи пытаются удержать ее, но она в слезах, с криком кидается к трупу мужа, и мощный взрыв накрывает ее и пришедших с ней. И не стало людей. И все подробно заснято. А в другом кадре – перепуганные дети. Они бегут с плачем к распростертому на земле отцу, и снова взрыв раскидывает окровавленные тела по сторонам... Случайный путник, не посмеавший равнодушно проследовать мимо убитого при дороге. Слезает с седла, склоняется, переворачивает убитого за плечо, чтобы глянуть, кто бы это мог быть, и снова ослепительный взрыв. И снова смерть. И лошадь с раскрытым черепом убегает прочь нелепым скачком, потом валится с ног, дергается судорожно, хрипит. И все это снято... Таким образом фиксировались наиболее выразительные из операций по устройству «трупных» ловушек. И то, что было таким способом запечатлено, засчитывалось как выполненное боевое задание и где-то в штабах оценивалось соответствующим образом. Какие-то люди, просматривавшие пленку, видели в этих эпизодах воплощение своих указаний и целей. Но кто они, с профессиональным удовлетворением следившие за событиями на экране? И те, кто преступно подстраивал такие ловушки смерти, тщательно фиксируя результаты своей работы на кинопленке, кто же они, откуда они? Их родословная неизвестна, их предков не сыскать. Остается только гадать по следам, уходящим в туманную размытость минувшего.

... Кровь и власть – вот тот гумус, на котором семена зла всходят веками... Зло сменяется злом, оставляя семена свои для следующего зла...

... Мог ли быть фашизм без большевизма? Мог ли быть Гитлер без Сталина и наоборот? Леденеет кровь живущих в XX веке при мысли о разнородных, но единокрестившихся в карме преисподней Сталин-Гитлере и Гитлер-Сталине.

И кто знает, не пытался ли в свое время Кассандро-эмбрион, которому грозило явиться на свет то ли Гитлером, то ли Сталиным, не пытался ли он, несчастный зачаток будущего некрофила, оповестить внешний мир, и прежде всего вынашивавшую его во чреве мать, о своем предощущении будущего через тавро Кассандры, не испытывал ли он инстинктивного содрогания, желания уклониться от той зловещей роли, которая ему предстояла?!».

Таким образом, айтматовский Филофей, извлекая уроки из трудных, сложных процессов, пережитых человеком в ходе общественно-политических и нравственных тягот, это обобщённый образ, отражающий уровень человеческой сущности, отягчённой чувством ответственности за спасение мира. Филофей – это прообраз мессии, задуманный в целях избавления человеческой судьбы от манкуртства и доведения его до истинного самопознания, очищения его психологии и идеалов.

Одним из информированных людей о «Тавре Кассандры» и солидарных с мыслями и открытиями Филофея является учёный-футуролог Роберт Бёрк. Фактически это образ как бы дополняющий Филофея, поскольку вполне представляет себе опасность, грозящую человечеству. В романе есть очень значимый с точки зрения близости взглядов Филофея и Бёрка эпизод: по пути на международную конференцию,

пролетая над океаном, учёный наблюдает целый косяк акул, плывущих навстречу смерти – самоубийству. Здесь явная параллель с нежеланием родиться эмбрионов Кассандры, которые во чреве матери готовы к суициду. Явление, открытое Филофеем, – способность эмбрионов предвидеть свою судьбу и нежелание вступать в земную жизнь – это серьёзный тревожный сигнал для человечества. Роберт Бёрк, не страшщийся смерти ради своих убеждений и готовый на каждый разумный шаг ради спасения человечества, является истинным самоотверженным учёным. Описание убийства видного деятеля науки в «войне» толпы является выражением призыва писателя беречь себя в водовороте психологии толпы.

Одна из поднимаемых в романе проблем – это отношение к вопросу о создании искусственным путём «людей икс» без родителей. Писатель показывает, что люди без реальных родителей, без роду-племени значимы для суперсильных, служат реализации господствующей идеологии, наносят урон человечеству. Это является выражением нового взгляда на манкуртизацию, проблему, которую писатель тревожно поднимал в романе «И дольше века длится день». В этом романе как новую форму проявления процессов манкуртизации писатель имеет в виду растворение и исчезновение отдельных народов, выражая более резкое отношение к проблеме создания искусственного человека в СССР как нарушение духовно-нравственного баланса, утрату чувства ответственности перед человечеством. Потому что, по мнению Чингиза Айтматова, человек, утративший генетический код,

лишённый чувства национальной гордости, может превратиться в более серьёзную беду для общества.

Филофей – в миру Андрей Крыльцов, открывший тавро Кассандры, сам вырос без родителей, одно время жил роботизированной жизнью без особых моральных принципов и в результате по истечении долгого времени вынесший из всего этого урок, отправил письмо Папе Римскому. Описание этих фактов означает привлечение внимания к необходимости избавления от манкуртизации, от превращения в «человека икс». В этом смысле роман «Тавро Кассандры» – это предупреждение Чингиза Айтматова, адресованное человечеству, это выражение серьёзной обеспокоенности писателя-гражданина. Как художественное произведение по своей идейно-тематической направленности «Тавро Кассандры» – это роман мессионерского значения.

Чингиз Айтматов – видный писатель планетарного масштаба, несущий моральную ответственность перед всем человечеством. Писатель-гражданин, который в годы советской власти вёл борьбу – на примере своего киргизского народа – за сохранение национально-духовного достоинства народов СССР, теперь в период независимости выступает как мощный мастер слова, ответственный за судьбу всего человечества.

И в плане художественного мастерства «Тавро Кассандры» – оригинальное произведение. Так, в конце романа обнаруживается, что жизнь главного героя Филофея – в миру Андрея Крыльцова, точнее, основная часть его жизни описана в эпилоге. Это, возможно, самый обширный эпилог в мировой литературе. Эпилог

– это роман Андрея Крыльцова, а основная часть произведения – роман Филофея. Хотя создание романа в романе характерно для творчества Айтматова, однако представление эпилога на уровне романа наблюдается у него впервые. Роман-эпилог в произведении – это первый опыт в мировой литературе. Письмо Филофея – также производит впечатление самостоятельного произведения.

Роман «Тавро Кассандры» – большое событие нового этапа периода независимости в жизненном и творческом пути писателя.

«Тавро Кассандры» – это предупреждение, адресованное хаосу на Земле из Космоса.

Роман «Тавро Кассандры» – один из редких шедевров мировой литературы XXI века. Сам писатель характеризовал роман «Тавро Кассандры» как новый этап в своём творчестве: «Всё, что написано мною до этого романа, – это одно, а этот роман – совершенно иное явление. Каждый день я пишу только по 5–6 страниц. Я погрузился в совершенно иной мир. Возможно, читательская масса с трудом поймёт написанное мною сейчас. Нужно много перечитывать».¹

По словам академика Абдылджана Акматалыева, японский мыслитель XX века Дайсаку Икеда назвал Чингиза Айтматова редким обладателем таланта, открывшим в мире особую тему «проблема Кассандро-эмбриона».² Сам академик, являющийся основным

исследователем творчества Чингиза Айтматова, высоко оценил «Тавро Кассандры» как роман о будущем.¹

Роман «Тавро Кассандры» был переведён на азербайджанский язык сотрудником Института Литературы им. Низами Гянджеви доктором философии по филологии Наргиз Джаббарлы и опубликован в Баку в 2018 году, к 90-летию юбилею Чингиза Айтматова.

Творчество Чингиза Айтматова завершается созданным в 2006 году романом «Вечная невеста, или Когда горы падают». Это не только чисто хронологически предсмертное произведение писателя: оно имеет значимость и ценность как итоговый труд автора в масштабе обобщающего художественного творения, выражения проблем, занимавших его на протяжении всего творческого пути. Это печать вечности Чингиза Айтматова в мире большого искусства. Это величественный итог, представляющий как бы конец пути после предупреждения человечеству романом «Тавро Кассандры». Это кульминационная точка глобальных идей, отражённых в многотомном собрании сочинений мировой литературы XX века в лице и личности Чингиза Айтматова.

Последний роман писателя – это литературный манифест Чингиза Айтматова, ипостась романа «Тавро Кассандры» в мировой литературе.

Как показывает опыт, произведения Чингиза Айтматова своими идеями и образами обогатили мировую литературу. Чингиз Айтматов создал совершенную литературу в контексте обновляемых процессов в мире. В широком смысле при системном

¹ См.: Абдылджан Акматалыев. Чингиз Айтматов: человек и Вселенная. Бишкек, 2013, с.548.

² Там же, с.549.

¹ Там же, с.550.

подходе полное собрание сочинений писателя представляет собой величественную летопись последнего столетия. В целом человечество, и в особенности киргизский народ, в этой глубокой Чингизнаме обнаруживает своё прошлое, настоящее и пути, ведущие в будущее. Обозревающий с края Талас, территориально соединяющего Кыргызстан с Казахстаном и в целом со Средней Азией, весь Земной шар, Чингиз Айтматов своими оригинальными сюжетами, идеями и образами сформировал новый тип художественного мышления.

ОТ КЫРГЫЗСТАНА К МИРУ И АЗЕРБАЙДЖАНУ

Будучи создателем величественного эпоса «Манас», киргизский народ подарил миру и такое уникальное явление, как творчество Чингиза Айтматова. Произведения писателя – это литературный памятник общей исторической судьбе тюркских народов, охватывающих широкую географию. Чингиз Айтматов, яркий свет которого из маленького киргизского аула озарил мир и богатое творчество которого возвысило национальную литературу, воздвиг этим творчеством новую вершину и в мировой литературе.

Согласно статистике ЮНЕСКО, произведения Чингиза Айтматова переведены на более чем 170 иностранных языков и изданы миллионными тиражами. Подобная официальная статистика является серьёзным свидетельством мировой славы писателя, стоящего вровень с корифеями мировой литературы.

Географическая одиссея переведённых на иностранные языки произведений Чингиза Айтматова –

один из рекордных показателей в переводной литературе мира. Жизненный и творческий путь большого писателя, начавшийся с Кыргызстана, влился в большие магистрали мировой литературы, приобщив народы мира к своей стране и народу.

«Чингиз Айтматов и Азербайджан» – это достаточно обширная тема. Прежде всего следует отметить оценку писателя, данную общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, в которой гениально определены место и сущность айтматовского мастерства: «Чингиз Айтматов, обогативший сокровищницу мировой литературы прекрасными произведениями, является гордостью как Кыргызстана, так и всего тюркского мира».¹

В то же время суждения Чингиза Айтматова о видном государственном деятеле Гейдаре Алиеве на фоне сложной эпохи воспринимаются как глубокие наблюдения и обобщения: «Гейдар Алиев действительно является исторической, даже легендарной личностью. Так было и в советский период, таково его место и в сегодняшнем пространстве СНГ, и в значительно усложнившихся условиях современного мира. Гейдар Алиев во все времена был на службе народа.

Гейдар Алиев смог продемонстрировать качество, оказавшееся не по плечу не только его сверстникам, но и многим более молодым политическим деятелям, – быть готовым к самым актуальным призывам современного мира. Именно в результате богатого опыта и

¹ Поздравительное письмо видному писателю и общественному деятелю Чингизу Айтматову // газ. «Azərbaycan», 8 декабря 1998.

масштаба гуманитарного мировидения Гейдара Алиева в Азербайджане сейчас царят стабильность, толерантность, культура и просвещение. Всё это – основные факторы, обеспечивающие современное развитие и прогресс Азербайджанского государства».¹

Эти политические и литературные оценки признанного в мире видного государственного деятеля XX века Гейдара Алиева и всемирно известного в эту эпоху писателя Чингиза Айтматова представляют собой ценные тезисы эталонного уровня о роли и значении в истории личности и литературы.

И слова Чингиза Айтматова о Президенте Ильхаме Алиеве звучат как образный постулат человека литературы о главе государства: «Ильхам Алиев – это эталон лидера в глобализирующемся мире».²

Взаимоотношения одного из лидеров новой эпохи Ильхама Алиева и известного писателя Чингиза Айтматова, являясь ярким выражением диалога большой политики и большой литературы XXI века, служат ценностям, открывающим новые горизонты в отношениях этих важнейших сфер. Награждение в 2008 году Чингиза Айтматова орденом «Дружба», наряду с высокой оценкой нетленного творчества великого мастера, является и открытым выражением чувства общенародного почитания писателя. Приводимые ниже слова Президента Ильхама Алиева на церемонии вручения писателю ордена «Дружба» в Баку 25 февраля

2008 года явственно выражают глубокий смысл отношения Чингиза Айтматова к Азербайджану: «Вы всегда, во все периоды являлись другом Азербайджана. Так было и в советскую эпоху,.. и в период независимости... В трудные времена Вы всегда говорили своё решительное слово как поборник справедливости, мира, сотрудничества».¹

Не раз бывавший в нашей стране, Чингиз Айтматов высказывал ценные мысли об азербайджанском народе и его культуре. Так, он оценивал творчество Джалила Мамедкулизаде как важное достижение новой прозы. Приводимые ниже суждения Чингиза Айтматова о месте Джалила Мамедкулизаде в мировой литературе и его новаторстве выражают не просто писательские впечатления, а более глубокие наблюдения личности мыслителя: «Невозможно не оценить значение национальных литератур в современную эпоху, в особенности роль творчества Джалила Мамедкулизаде в развитии художественной прозы. Им заложены основы школы реалистической прозы в литературе тюркских народов. Великий мастер выступает в своих произведениях и как пламенный сатирик, писатель совершенного вдохновения и социолог. Он сумел достичь новаторства во всех областях».²

Следует отметить, что успехи, достигнутые Джалилом Мамедкулизаде в начале XX века в области развития реалистической художественной прозы, во

¹ Гейдар Алиев: историческая, даже легендарная личность. (Интервью Азеринформу) [htt ps: //azertag.az /xeber/ CHINGIZ AYTMATOV. HEYDAR ALIYEV. TARIXI HƏTTA AFSANAVI ŞAXSIYYATLAR-982163](http://azertag.az/xeber/CHINGIZ_AYTMATOV_HEYDAR_ALIYEV_TARIXI_HƏTTA_AFSANAVI_ŞAXSIYYATLAR-982163)

² Чингиз Айтматов. Я – сын Манаса. Баку: "Nurlan", 2009, с.62-68.

¹ Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев принял видного писателя Чингиза Айтматова // газ. «Azərbaycan», Баку, 26 февраля 2008.

² Чингиз Айтматов. Мудрый мастер слова // газ. «Ədəbiyyat və incəsənət», Баку, 4 июня 1967.

второй половине прошлого века с большой смелостью и дальновидностью продемонстрировал своим творчеством большой киргизский мастер слова Чингиз Айтматов. В результате Джалил Мамедкулизаде, прославившийся под псевдонимом Молла Насреддин, и Чингиз Айтматов, великий сын Манаса, оставили след в мировой литературе как создатели новой прозы. В статье «Великий мастер Востока» Чингиз Айтматов писал: «Он является одним из основоположников современного реалистического стиля, современных форм прозы. Удивительный лаконизм, простота языка и сила воздействия являются основными особенностями его прозы. Это мы ощущаем в повести «События в деревне Данабаш», цикле прекрасных рассказов, в особенности таких, как «Почтовый ящик», «Игра в кишмиш». Вот как нужно писать рассказы! Как прекрасна и притягательна пьеса «Мертвецы», в которой соединены элементы комедии, трагедии и драмы».¹

Параллель Джалил Мамедкулизаде – Чингиз Айтматов прослеживается от обращения к общенациональным и общечеловеческим идеалам до продолжения и развития этой традиции на новом уровне.

Другой аспект данной творческой параллели – в обращении к глубокой нравственности и сложной судьбе «маленького человека», доведении их до статуса литературного героя по траектории возвышения до кульминационной (зачастую трагико-драматической) точки.

¹ Чингиз Айтматов. Великий мастер Востока// газ. «Әдәбиyyat җәзеті», Баку, 31 июня 1967.

Трагикомедия Джалила Мамедкулизаде «Мертвецы» является своего рода основой философии манкуртизации Айтматова. Как пьеса Джалила Мамедкулизаде «Сборище сумасшедших», так и роман Чингиза Айтматова «И дольше века длится день» отображают царящие в обществе несправедливость, хаос со всей их сущностью. В повести Джалила Мамедкулизаде «События в деревне Данабаш» образ Зейнаб, ведущей борьбу за жизнь по велению сердца, порождает ассоциацию как старшей сестры айтматовской Джамили. Во всех «маленьких людях» Чингиза Айтматова наблюдается наивная чистота Новрузали, смекалка усты Зейнала, цельность Мамедгасана ами. В произведениях обоих писателей «маленький человек» носит в себе народный дух в широком смысле. В начале XX века, когда жил и творил Джалил Мамедкулизаде, режим царской России, а на следующих исторических этапах этого же столетия идеология коммунистического тоталитаризма не давали и не могли дать возможности для возвышения «маленького человека» до уровня чуть ли не героя общества. Эстетические идеалы Джалила Мамедкулизаде и Чингиза Айтматова достигают одинаковых высот в плане борьбы за простых, но отличающихся глубокой нравственностью и определёнными талантами людей за право представлять общество, в котором живут, народ, которому принадлежат, страну, гражданами которой являются. Эти большие мастера слова успешно справились с миссией возвышения художественных образов, взятых из жизни своего народа, до уровня выражения жизни и надежд представителей других народов с одинаковой судьбой. В

силу этого глубокий реализм и широкие художественные обобщения являются характерными особенностями мастерства обоих писателей.

Участие и выступления Чингиза Айтматова на праздновании 100-летнего юбилея Джалила Мамедкулизаде в 1967 году в Баку и Москве – запоминающееся событие наших литературно-культурных связей.

Высокие оценки, данные Чингизом Айтматовым творчеству таких азербайджанских писателей, как Мирза Фатали Ахундов, Самед Вургун, Расул Рза, Бахтияр Вагабзаде, Анар и др., наряду с объективным подходом к процессам серьёзного обновления в азербайджанской литературе, в то же время имеют значимость в плане популяризации этой литературы в широком масштабе.

Дружба Чингиза Айтматова с народным писателем Имраном Гасымовым, народным поэтом Бахтияром Вагабзаде, народным писателем Анаром, Шахмаром Акперзаде, Хидаятом, Гусейнбалой Мираламовым, Джамилем Алибековым и др. составляет новый этап в многовековой истории литературных связей наших народов. Совершенно справедливы в этом смысле слова Анара о том, что «И мы гордимся Чингизом Айтматовым». Каждый из тюркских народов воспринимает Чингиза Айтматова как своего родного писателя. По большому счёту Чингиз Айтматов является писателем всех народов, имеющих схожую судьбу и взгляды на человека, время, общество и будущее.

Чингиз Айтматов имел дружеские отношения и творческие связи с рядом видных деятелей культуры и искусства Азербайджана. Так, он близко общался с

композитором с мировым именем Гара Гараевым, о котором высоко отзывался как «об истинном творце, никогда не остававшемся безучастным к античеловеческим процессам и событиям в мире – пролитию крови беззащитных людей, противозаконным действиям против них».

Дружба Чингиза Айтматова с Гара Гараевым, будучи отношениями между выдающимся деятелем литературы, посвящённой отражению нравственного богатства, воли к свободе человека, и гениальным мастером, своим балетом «Тропоею грома» создавшим драматическую увертюру к борьбе народов за свободу, в большом смысле слова являлась событием, стимулировавшим дальнейшее развитие большого искусства. В письмах Чингиза Айтматова к Гара Гараеву, наряду с оценкой сочинений композитора, содержатся мудрые суждения о роли искусства в развитии общества, в социально-нравственных процессах.

Отношения Чингиза Айтматова с Имраном Гасымовым, начало которым было положено в годы учёбы в Москве, в Литературном Институте им.М.Горького, продолжались в течение длительного периода, превратившись в идейную дружбу в истинном смысле слова. Чингиз Айтматов делился с Имраном Гасымовым, с которым переписывался, когда встречался на всесоюзных мероприятиях и который жил далеко в Баку, своими мыслями о современниках, с которыми постоянно тесно общался в Москве или Кыргызстане.

В письме к Имрану Гасымову, написанном 4 января 1964 года, Чингиз Айтматов особо отмечал острую необходимость поделиться с ним своими переживаниями «в минуты страшного одиночества».

Свидетельством глубокого доверия и дружбы являются слова: «мне нечего от тебя скрывать. Напротив, я очень рад, что могу открыто поделиться с тобой своими мыслями. Не каждому человеку можно открыть своё сердце».

Мысли, изложенные в письме Чингиза Айтматова Имрану Гасымову, написанном через 14 лет, в 1978 году, свидетельствуют о дальнейшем углублении взаимоотношений этих видных писателей: «Правду сказать, я испытываю внутреннее беспокойство, обращаясь к тебе со словами «дорогой друг», ввиду удешевления этих слов из-за зачастую неуместного использования их между людьми. Особенно в наше время тесных контактов стало общим правилом называть каждого «дорогой друг». Ты же для меня друг в истинном смысле. Дорогой друг! Потому что это имеет серьёзную, проверенную временем основу.

Мы с тобой знакомы вот уже столько лет. Нас сблизило, а затем крепко связало общее дело – литература... Наше большое приобретение – это породнение сердец... результат взаимных отношений, порождённых потребностью людей к духовному общению. В подобном случае дружба – это такая благодать, которая необходима для неустанного постижения живой жизни. Это особое созвучие умов, совпадение мироощущений... Такая дружба рождает в человеке гордость. Потому что общение с другом приносит свободу. А мысль, затаённая в сердце, с которой не с кем поделиться, это тоска... Между людьми, близкими по взглядам, возможно сближение интеллектуальное, духовное, идеологическое. Имран, я пришёл к этому заключению об истинной дружбе

благодаря твоей мудрости, твоему удивительному культу дружбы».

Дружеские отношения между Чингизом Айтматовым и Имраном Гасымовым, являющиеся истинным образцом высокого доверия, взаимной духовной потребности, можно сравнить с дружбой Едигея Буранного с Газангапом из романа «И дольше века длится день».

Несомненного интереса заслуживают отношения Чингиза Айтматова с народным поэтом Бахтияром Вагабзаде, которых связывала близкая дружба. В основе дружбы этих видных мастеров слова лежат характерные для их творчества большое гражданское мужество, национальный фактор и общечеловеческие критерии. Взаимоотношения этих мастеров слова складывались во время общения на международных мероприятиях в Баку и Бишкеке, Москве и Анкаре, при личных доверительных встречах, взаимных поздравлениях и т.д. Знаменательно, что Чингиз Айтматов является автором вступительного слова к изданному в 2004 году двухтомнику «Избранных сочинений» Бахтияра Вагабзаде.

Нижеприводимые суждения – свидетельство высокой оценки Чингиза Айтматова бессмертного наследия азербайджанского поэта: «Культура поэтического мышления Бахтияра Вагабзаде по своей природе национальна. Это в высшей степени необходимый фактор, состоящий в умении внести свой вклад в живую языковую архитектуру народа. Наряду с этим, культура поэтического мышления Бахтияра Вагабзаде обладает ещё более высоким качеством, будучи устремлена от национального к

общечеловеческому... В настоящем виде, читая азербайджанского поэта, ты знакомишься с миром.

...Бахтияр Вагабзаде воздвиг свой величественный храм поэзии. Он – сила. Руки, которые воздвигли этот храм, искусны и всемогущи».¹

Народный поэт Бахтияр Вагабзаде, в свою очередь, делился своими мыслями о мастерстве и личности Чингиза Айтматова. Причём обнаруживается достаточная близость взаимных оценок этих двух мастеров слова, что связано, кроме их общих взглядов на литературу, близостью идейно-художественных особенностей их творчества. Бахтияр Вагабзаде, называвший Чингиза Айтматова «братом по крови», писал: «Прежде всего Айтматов мой кровный брат. Будучи пишущим Батыр Манасом киргизской земли он также классик XX века, олицетворяющий большой тюркский мир. Волшебство, чудодейственная сила айтматовского пера подарили мировой литературе бесчисленные перлы... Для меня Чингиз Айтматов – это неподвластный времени рыцарь искусства, творения которого давно обрели вечность».²

Наблюдения показывают, что Чингиз Айтматов и Бахтияр Вагабзаде были близко знакомы с творчеством друг друга. Это подтверждается их высказываниями о конкретных произведениях, цитированием отдельных фрагментов. Вступительное слова, написанное Бахтияром Вагабзаде к изданному в 1987 году серией

¹ Чингиз Айтматов. Вера создала меня, я сын веры // См.: Бахтияр Вагабзаде. Избранные произведения в 2 томах. Т. I (вступление). Баку: «Şərq-Qərb», 2004, с.6–7.

² Бахтияр Вагабзаде. Избранные сочинения в 12 томах, т. XII. Баку: “Elm”, 2009, с.725.

«Мировая литература» тому «Чингиз Айтматов» более чем предисловие, оставляют впечатление серьёзного исследования. Наряду с объективной оценкой грандиозности айтматовского мастерства, здесь нашли место выводы, основанные на точных разработках. Особого интереса заслуживают не повторяющие высказанные ранее мысли, оригинальные суждения поэта относительно политики манкуртизации из романа «И дольше века длится день»: «Мечта сильного властвовать над слабым становится причиной войн и борьбы за земли. Сильный надеется на физическую силу, а слабый на моральную, то есть на право, справедливость. Как бы ни был физически силен сильный, из-за своей неправоты его физическая сила уступает моральной и зачастую терпит поражение. Это нерушимый закон времени и истории. Знание разрушения в силу действия этого закона многих империй заставляет сильного отобрать у слабого его моральное оружие – способность мыслить, разум. Искусая его мозг обманом и измышлениями, он стремится скрыть от него истину. Вот оно, самое разящее оружие всякого империализма в борьбе за мировое господство! Эта мысль нашла своё отражение в романе «И дольше века длится день».¹

Характеристика азербайджанским поэтом манкурта, обречённого на забвение национально-духовных ценностей, историческую память, род свой, как «безопасного для господина слуги» вызывает несомненный интерес, будучи точным определением политики ман-

¹ Бахтияр Вагабзаде. Вступительное слово // Чингиз Айтматов. Баку: “Язычы”, 1987, с.7.

куртизации по роману Айтматова «И дольше века длится день».

Чингиз Айтматов, посмотревший на сцене Азербайджанского Национального Академического Драматического театра пьесу Бахтияра Вагабаде «Меч, разящий нас самих», дал высокую оценку спектаклю. В письме, написанном Чингизу Айтматову по прочтении его романа «Тавро Кассандры», Бахтияр Вагабаде поделился с другом относительно удачно найденного художественного решения поставленных общечеловеческих проблем.

Заслуживающим безусловного интереса диалогом о большом искусстве можно считать и взаимоотношения Чингиза Айтматова с Анаром. Азербайджанский писатель решительного мнения о том, что «Мало можно назвать писателей, кто бы, подобно Айтматову, столь глубоко и точно знал всё живое на земле, прочувствовал во всей сути тайны человеческих страданий, умел связать судьбу лошади Гульсары или Черного верблюда с человеческой судьбой».¹ В то же время Анар пытается внести ясность и в тему «Чингиз Айтматов и Азербайджан»: «Писатели нашего поколения усвоили уроки нравственности великого Джагила Мамедкулизаде, сформировавшегося на основе традиций национальной литературы, и в то же время познали мировую литературу. Для нас особое значение имеет опыт двух современных прозаиков. Я имею в виду Ису Гусейнова и Чингиза Айтматова».²

¹ Анар. Мы тоже гордимся им // Чингиз Айтматов. Победа тюркского духа (Сборник статей и воспоминаний. Сост. Эльнара Акимова). Баку: "Nağıl evi", 2013, с.30.

² Там же, с.33.

Взаимоотношения видного киргизского писателя с Сабиром Рустамханлы, Хидаятом, Гусейнбалой Мираламовым и др. представляют собой ценные страницы современной истории азербайджанско-киргизских литературных связей.

Тема «Чингиз Айтматов и азербайджанская литература» – весьма живой пример дружбы литератур и народов. Народы мира, в особенности каждый из тюркских народов воспринимает Чингиза Айтматова как родного писателя. Чингиз Айтматов – видный писатель всех народов со схожей судьбой и мировидением.

Многие из азербайджанских писателей и поэтов встречались на родине Чингиза Айтматова, в Кыргызстане, беседовали с ним, брали интервью, которые публиковали в Азербайджане. Кроме упомянутых выше авторов, Виляят Рустамзаде, Айдын Мамедов, Ахмед Гашамоглу, Адиль Джамиль, Али Махмуд публиковали в Азербайджане свои впечатления от встреч в Бишкеке с Айтматовым. О близких отношениях киргизского писателя с Гусейнбалой Мираламовым свидетельствуют весьма ценные фотографии и письма. Безусловную ценность представляет письмо Чингиза Айтматова, посланное из Брюсселя относительно книги «Гейдар Алиев», написанной Гусейнбалой Мираламовым в соавторстве с Виктором Андриановым. Наряду с фактом литературно-культурных связей наших народов, это письмо представляет интерес благодаря большому вниманию Айтматова к проблеме актуальности создания художественно-документальных произведений о великой личности.

«Дорогой Гусейнбала!

...Ценный литературный памятник, воздвигнутый Вами в честь гения (Гейдара Алиева. – *И.Г.*), великого и могучего сына тюркского мира, видного государственного деятеля, у которого мы все на протяжении жизни будем учиться урокам жизни, наполнил чувством гордости моё сердце... Вы выполнили почётную миссию, которую должны были решить, но до сих пор не смогли писатели на пространстве бывшего СССР. Я выражаю глубокую благодарность и тебе, и русскому писателю Виктору Андрианову за достойное выполнение этой миссии».¹

Достаточно широкий интерес Чингиза Айтматова к азербайджанскому искусству распространялся и на живопись. В частности, он побывал в бакинской мастерской Джавада Мирджавадова, художника с оригинальным творческим стилем, отличным от традиционных форм. После этого по инициативе Чингиза Айтматова в Москве была организована персональная выставка азербайджанского художника. В своей бишкекской квартире он повесил подаренное ему табло Мирджавадова, а другое его произведение отправил в дар нобелевскому лауреату Габриэлю Гарсиа Маркесу, содействовав тем самым распространению за рубежом творчества азербайджанского мастера кисти.

В Азербайджане проделана достаточная работа по научному изучению жизни и творчества Чингиза Айтматова. Предметом особого внимания являются особенности художественного мира видного мастера слова и его творческие связи с Азербайджаном. Так, в док-

торской диссертации Лейлы Герайзаде на тему «Проблема этно-эпической памяти в русскоязычном творчестве тюркских писателей» исследованы место и позиция романа в творчестве Чингиза Айтматова. В диссертации на соискание учёной степени доктора философии по филологии Ульвии Гусейновой на тему «Тюркизмы в русскоязычных произведениях Чингиза Айтматова» предметом анализа являются языковые проблемы, в частности стилистика произведений писателя.

Отдельно следует отметить деятельность Мехмана Гасанлы, талантливого представителя молодого поколения азербайджанских литературоведов в области последовательного изучения жизни и творчества Чингиза Айтматова. Молодой исследователь неоднократно выступал с докладами, посвящёнными творческой деятельности видного писателя, на научных конференциях и симпозиумах в нашей стране и за рубежом. Научные статьи М.Гасанлы по Чингизу Айтматову опубликованы, кроме Азербайджана, в Турции, России, Кыргызстане, Польше. Несмотря на достаточное количество исследований о видном киргизском писателе в Азербайджане, Мехман Гасанлы посвятил специальное исследование на тему «Чингиз Айтматов и азербайджанская литература», которое в 2017 году было представлено к защите на соискание учёной степени доктора философии по филологии. Наряду с исследовательскими разработками в области айтматовского творчества Мехман Гасанлы занимается переводами произведений мастера, некоторые из которых опубликованы в периодической печати, о чём говорилось выше. В этом смысле М.Гасанлы принад-

¹ Чингиз Айтматов. Письмо Гусейнбале Мираламову из Брюсселя // журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: Элм ве Тахсил, 2018, с.228–229.

лежат определённые заслуги в приобщении азербайджанских читателей к творчеству Чингиза Айтматова.

Имя и произведения Чингиза Айтматова достаточно хорошо известны в Азербайджане. В известном смысле Азербайджан исторически разделил судьбу киргизского народа, отображаемых в произведениях писателя историко-духовных процессов. Произведения выдающегося классика киргизской литературы с большим интересом читаются как ценные литературные образцы. Можно утверждать, что большинство произведений писателя стали ценным духовным достоянием азербайджанского народа. Бессмертные произведения мастера ещё с 60-х годов прошлого века переведены на азербайджанский язык и были с большим интересом встречены в литературно-научной среде. Такие произведения, как повести «Джамиля» (1961), «Верблюжий глаз» (1963) – перев. Гылмана Мусаева, «Тополёк мой в красной косынке» (1965), роман «И дольше века длится день» (1985) – перев. Исхака Ибрагимова, повести «Первый учитель» (1965), «Материнское поле» (1966), «Белый пароход» (1980) – перев. Джамиля Алибекова, «Пегий пёс, бегущий краем моря» (1979) – перев. Хейруллы Алиева, «Ранние журавли» (1990) – перев. Вилаята Рустамзаде, роман «Плаха» (1990) – перев. Вагифа Алиханлы, повести «Белое облако Чингисхана» (1992) – перев. Мяти Османоглу, «Встреча с сыном», «Слёзы перелётных птиц», «Легенда о Манкурте», «Убить – не убить» (перев. Ибрагима Ильяслы, 2014), роман «Тавро Кассандры» (перев. Наргиз Джаббарлы, 2018), занимают особое место в памяти азербайджанского читателя.

Во исполнение Распоряжения Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 12 января 2004 года «О проведении в жизнь массовых изданий латинской графикой на азербайджанском языке» в нашей стране были неоднократно изданы «Избранные сочинения» Чингиза Айтматова.

80-летие Чингиза Айтматова с большим торжеством отмечалось в 2008 году в Азербайджане. Составленная Судабой Сярви и изданная в 2009 году Союзом писателей Азербайджана книга «Чингиз Айтматов. Я – сын Манаса» явилась прекрасным подарком к юбилею писателя, в целом айтматоведению. В книге, состоящей из трёх частей, собраны мысли Чингиза Айтматова об Азербайджане и его азербайджанских собратьях по перу, многочисленные интервью, письма, статьи о видных писателях, наконец, телеграммы, письма, прощальные послания из нашей страны в связи со смертью мастера. В рамках мероприятий 88-летнего юбилея писателя книга «Чингиз Айтматов. Я – сын Манаса» при поддержке Фонда Помощи Тюркоязычным Государствам была издана на киргизском языке. В книгу, перевод которой был осуществлён киргизским поэтом-переводчиком Муканом Асаналиевым, вошли также статьи: брата писателя Ильгиза Айтматова («Творчество Чингиза Айтматова и идеологические проблемы современного общества»), сестры Розы Айтматовой («Статья о Чингизе Айтматове»), академика Абдылджана Акматалиева («Мысли о дружбе и единстве»).

В связи с 85-летним юбилеем в 2013 году увидела свет книга «Чингиз Айтматов – победа тюркского духа» доктора наук по филологии Эльнары Акимовой,

изданная при поддержке Министерства Культуры и Туризма Азербайджанской Республики. В том же году специальный выпуск бюллетеня «Yazıçı» газеты «Oğul eli» был целиком посвящён Чингизу Айтматову.

Организованный по линии Бакинского офиса Парламентской Ассамблеи Тюркских государств (15 мая 2018 года) вечер памяти Чингиза Айтматова превратился в выражение высокого почтения личности и бессмертного литературного наследия писателя. В выступлениях главы Парламентской Ассамблеи Алтынбека Мамаюсубова, народного писателя Анара, академика Исы Габиббейли, народного поэта Сабира Рустамханлы, молодого исследователя Мехмана Гасанлы и др. вёлся широкий разговор о нетленности и современности искусства Чингиза Айтматова и в то же время об азербайджанско-киргизских литературно-культурных связях. Участие и выступление на юбилейном вечере сына писателя Аскера Айтматова оставило неизгладимую память в сердцах участников торжества.

В Азербайджане в широком масштабе проводятся мероприятия в связи с 90-летием Чингиза Айтматова. На международном симпозиуме на тему «Чингиз Айтматов: феномен объединения национального с общечеловеческим», проведённом в Институте Литературы им. Низами Гянджеви Национальной Академии наук Азербайджана 13 июля 2018 года, были заслушаны доклады на темы, связанные с эстетическим миром и творческими идеалами писателя. На симпозиуме с докладами выступили: вице-президент НАНА, академик Иса Габиббейли, Генеральный секретарь Международной Тюркской организации по

культуре – ТЮРКСОЙ– профессор Дюсен Касеинов, Генеральный секретарь Парламентской Ассамблеи тюркских государств Алтынбек Мамаюсупов, писатель Гусейнбала Мираламов, директор Азербайджанского представительства Института Юнуса Эмре Турецкой Республики Джихан Оздамир, главный редактор «Адабиет газети» Азер Туран, директор Национальной библиотеки им. Мирза Фатали Ахундзаде профессор Керим Таиров, руководитель Бакинского Центра египетских культурно-образовательных связей Ахмед Сами Элайди, из литературоведов – Лейла Герайзаде, Низами Тагисой, Эльнара Акимова, Эсмира Фуад, Мехман Гасанлы, Ульвия Гусейнова, Наргиз Джабарлы и др.

В специальном выпуске журнала «Сравнительное литературоведение» (2018), издаваемого Институтом Литературы им. Низами Гянджеви, посвящённом Чингизу Айтматову, опубликованы статьи учёных Азербайджана, Турции, Кыргызстана, Узбекистана, Казахстана.

В Институте Литературы им. Низами Гянджеви была экспонирована фото- и книжная выставка, посвящённая Чингизу Айтматову.

Долгое время работа Чингиза Айтматова на посту Председателя Союза кинематографистов Кыргызстана (1960–1986) имела результатом обогащение мирового кинематографа значительными фильмами. К произведениям писателя обращались также театры самых различных стран. Пьеса «Восхождение на Фудзияму», написанная в соавторстве с Калтаем

Мохаммеджановым, и созданная в соавторстве с Мухтаром Шохановым пьеса «Поминальная ночь Сократа» являются образцами драматического жанра. Оба произведения поставлены в азербайджанских театрах.

В репертуаре азербайджанских театров значатся произведения Чингиза Айтматова. Подготовленный одноименный драматургический вариант повести «Материнское поле», переведённой Теймуром Эльчином, в 1966 году был поставлен на сцене Азербайджанского Государственного Академического Национального Драматического театра. Спектакль, подготовленный режиссёром Юсифом Алекперовым на основе романа «И дольше века длится день», был поставлен в 1986 году на сцене Сумгаитского Государственного Драматического театра им. Гусейна Араблинского. В 1993 году на сцене Азербайджанского Государственного Театра Юного Зрителя режиссёром Азер-Паша Нематовым была поставлена драма «Восхождение на Фудзияму».

Кроме этого, известным режиссёром Фирудином Магеррамовым в 2004 году в Сумгаитском Государственном Драматическом театре была осуществлена постановка пьесы «Берег надежды», подготовленной на основе повести Чингиза Айтматова «Пегий пёс, бегущий краем моря». Пьеса Айтматова «Поминальная ночь Сократа», созданная в соавторстве с видным казахским писателем Мухтаром Шахановым, была представлена в 2000 году в постановке народного артиста Марайма Фарзалибекова на сцене Азербайджанского Государственного Академического Драматического театра. Наконец, постановка в 2013 году

спектакля «Манкурт» на основе романа «И дольше века длится день» на сценах Нахчыванского Государственного Музыкального Драматического театра, Азербайджанского Государственного Театра Пантомимы и Сумгаитского Государственного Драматического театра, явившаяся знаменательным событием в культурной жизни страны, может считаться примером успешного продолжения в различных формах традиции использования ценного наследия большого мастера в углублении процессов национально-духовного самопознания. Эти последовательные постановки произведений писателя на сценах театров нашей страны породили в Азербайджане своего рода театры Чингиза Айтматова. Театр Чингиза Айтматова стимулирует на новые открытия человека и побуждает задуматься об актуальных общечеловеческих проблемах.

ВЕЧНЫЙ МОГИКАНИН ЛИТЕРАТУРЫ

Высокие идеалы и бессмертные произведения Чингиза Айтматова служат развитию нового мира, укреплению связей между нашими странами и народами. Проблема всемирного, вселенского равновесия, гармонии, поднимаемая в произведениях дальновидного писателя с объёмным стратегическим мышлением остаётся по сей день глобальнейшей в современном мире. Айтматовская модель вселенского баланса всей своей сущностью нацелена на общечеловеческий мир во всём мире, справедливость, взаимодоверие между странами, совместное решение общих проблем и конфликтов, путь человечества к благополучию на основе диалога и сотрудничества.

«Манкуртизм» как открытие Чингиза Айтматова предостерегает человечество от забвения своих истоков, призывая народы к национально-духовному самопознанию и избавлению от всяких проявлений рабства. Суждения мастера о «человеке икс» и возможных проистекающих от него бедах служат постижению грядущей исторической эпохи и прогрессу. Одним словом, произведения Чингиза Айтматова, как и в период их создания, служат и будут служить образцами для духовной эволюции и возрождения. В истинном смысле слова Чингиз Айтматов – могучий мастер слова для всех времён. Бессмертные произведения писателя, выраженные в них высокие идеалы с их важной ролью в формировании нового планетарного сознания всегда будут освещать пути современного общества, всего человечества.

Чингиз Айтматов – реальность мировой литературы, легенда киргизского народа и литературы.

Чингиз Айтматов – национальная гордость тюркского мира.

Как известно, в различные века в литературе и других общественных сферах, условно говоря, были свои последние могикане. Последние могикане от литературы прославились как создатели новых школ и авторы высоких общечеловеческих идеалов. Затем на планете рождались новые могикане, которые вели вперед общество, литературу, общественную мысль. Именно на плечах последних могикан человечество продолжает свой путь из века в век, по сей день – в светлое будущее. На наш взгляд, Чингиз Айтматов вполне заслужил славу быть вечным могиканом мировой литературы. Бессмертные произведения и

идеи этого обладателя планетарного мышления служат манифестом будущего идеального общества и большой литературы. Планета Земля и мировая литература ещё несколько веков будут идти по пути к идеалам жизни и искусства Чингиза Айтматова.

Произведения Чингиза Айтматова – это вечно актуальные нетленные образцы вчерашней, сегодняшней и грядущей большой литературы. Меняющийся и развивающийся мир движется по верному пути достижения идеалов, с большой смелостью и дальновидностью выраженных в произведениях Чингиза Айтматова.

Чингиз Айтматов – вечный символ большой литературы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гейдар Алиев историческая, даже легендарная личность // Интервью Чингиза Айтматова Азертагу // <https://azertag.az/xeber/> CHINGIZ AYTMATOV-HEYDAR ALIYEV TARIXI NATTA AFSANAVI SAXSIYYATDIR-982163
2. Поздравительное письмо общенационального лидера Гейдара Алиева видному писателю и общественному деятелю Чингизу Айтматову // газ. «Azərbaycan», Баку, 8 декабря 1998.
3. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев принял видного писателя Чингиза Айтматова // газ. «Azərbaycan», Баку, 26 февраля 2008.
4. Луи Арагон. «Самый прекрасный в мире рассказ о любви» // См. журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: «Elm və təhsil», 2018, с.34–35.
5. Мухтар Ауэзов. В добрый путь // «Литературная газета», 23 октября 1958.
6. Анар. Мы тоже гордимся им // См.: Чингиз Айтматов. Победа тюркского духа (Сборник статей и воспоминаний. Сост. Эльнара Акимова). Баку: «Nağıl evi», 2013, с.30–35.
7. См.: Бахтияр Вагабзаде. Избранные сочинения в 12 томах, т. XII. Баку: «Elm», 2009.
8. См.: Бахтияр Вагабзаде. Вступительное слово к «Избранным сочинениям» Чингиза Айтматова. Баку: «Yazıçı», 1987, с.3–9.
9. «Чингиз Айтматов–90» // журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: «Elm və təhsil», 2018, 243 с.
10. Чингиз Айтматов. Я – сын Манаса (Сборник статей и воспоминаний). Баку: «Nurlan», 2009, 279 с.
11. Чингиз Айтматов. Победа тюркского духа (Сборник статей и воспоминаний. Сост. Эльнара Акимова). Баку: «Nağıl evi», 2013, 283 с.
12. Чингиз Айтматов. Мудрый мастер слова (О Джалиле Мамедкулизаде) // газ. «Адабиет ве инджесенет», Баку, 4 июня 1967.
13. Чингиз Айтматов. Великий творец Востока (О Джалиле Мамедкулизаде) // газ. «Ədəbiyyat və incəsənət», Баку, 31 июня 1967.
14. Чингиз Айтматов. Вера создала меня, я сын веры // См.: Бахтияр Вагабзаде. Избранные произведения в 2 томах. Т. I (вступление). Баку: «Şərq-Qərb», 2004, с.6–7.
15. Чингиз Айтматов. Письмо Гусейнбале Мираламову из Брюсселя // журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: «Elm və təhsil», 2018, с.228–229.
16. Иса Габиббейли. Памятник высокой литературы // газ. «Азербайджан», Баку, 11 декабря 2003, № 273.
17. Иса Габиббейли. Великий сын тюркского мира Чингиз Айтматов и Азербайджан. Турция, Университет Анатолу. Журн. «Социальные знания», 2013, т.13, № 4, с.195–198.
18. Иса Габиббейли. Литературный памятник киргизского духа // «Победа тюркского духа». Сборник статей и воспоминаний. Сост. Эльнара Акимова. Баку: «Nağıl evi», 2013, с.35–42.
19. Иса Габиббейли. Модель Чингиза Айтматова о единстве национального и общечеловеческого // Доклад на Международном симпозиуме по теме: «Чингиз Айтматов и современный тюркский мир». Казахстан, Астана, 4–5 ноября 2013.
20. Иса Габиббейли. Большая литература человеческой нравственности // Вступительное слово к повести

- Чингиза Айтматова «Лицом к лицу». Баку: «Elm və təhsil», 2016, с.3–11.
21. Иса Габиббейли. Чингиз Айтматов: Бессмертный феномен мировой литературы // журн. «Сравнительное литературоведение». Спец.выпуск. Баку: «Elm və təhsil», 2018, с.5–27.
 22. Абдылджан Акматалиев. Чингиз Айтматов: человек и Вселенная. Бишкек: «Илим», 2013.
 23. Рамазан Коркмаз. Проблема отчуждения и возвращения к истокам в повестях Чингиза Айтматова. Анкара: «Кесит», 2016.
 24. Лейла Герайзаде. Проблемы этно-эпической памяти в творчестве русскоязычных писателей. Баку: «Elm», 2013.
 25. Мехман Гасанлы. Чингиз Айтматов и азербайджанская литература // Автореф. дисс. д-ра философии по филологии. Баку, 2016.
 26. Ульвия Гусейнова. Тюркизмы в русскоязычных произведениях Чингиза Айтматова. Баку: Нурлан, 2008.
 27. Чингиз Айтматов. Полное собрание сочинений в 8 томах. Алматы, БТА Банк, 2008.
 28. Чингиз Айтматов. Белое облако Чингисхана. М.: «Планета», 1991.

ОГЛАВЛЕНИЕ

1. Летопись жизни и творчества большого пути	68
2. Национальное и общечеловеческое	78
3. Художественное творчество романного масштаба.	82
4. Эхо «Тавра Кассандры»	98
5. От Кыргызстана к миру и Азербайджану	108
6. Вечный могиканин литературы	129
7. Увековеченные моменты жизни	205
8. Литература	132

Isa HABIBBEYLI

**ABOUT
CHINGIZ AITMATOV**

**“Elm ve tehsil”
Baku–2018**

Isa HABIBBEYLI. About Chingiz Aitmatov. Baku, “Elm ve tehsil”, 2018, 232 p.

Reviewer

Ramazan Korkhmaz, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey)

Responsible editor

Mehman Hasanli, PhD in Philology

Translated into Russian by

Sara Osmanli, Doctor of Philological Sciences

Translated into English by

Fiala Abdullayeva, PhD in Philology, Associate Professor

The book consists of Academician Isa Habibbeyli’s literary-historical and scientific-theoretical researches dedicated to the outstanding Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov’s (1928-2008) life and oeuvre.

The author analyses and scientifically appraises Chingiz Aitmatov’s profile and stand in the world literary-social processes and Kyrgyz literature.

In the book one can also find useful information about Chingiz Aitmatov’s relations with Azerbaijan.

The drawing on the front cover belongs to the People’s Artist of Azerbaijan Toghrul Narimanbeyov.

THE YEARS AND WORKS OF THE GREAT LIFE

The outstanding writer Chingiz Aitmatov, who has earned worldwide fame, is recognized as one of the most powerful masters of the XX-century literary thought and in general, literature. Chingiz Aitmatov has joined the rank of timeless creators of a new prose in world literature. This great writer's name stands in the same row with the best-selling fiction authors in the XIX-XX-century world literature such as Leo Tolstoy, Fyodor Dostoevsky, Ernest Hemingway, Gabriel Garcia Marquez, William Faulkner, Alexander Solzhenitsyn, Alice Munro and tens of others. Chingiz Aitmatov has had inimitable merits in the formation and establishment of a new-type of human character in great literature in the second half of the XX century.

Chingiz Aitmatov is a powerful and farsighted man of letters reflecting the global problems serving the stable and balanced development of society on a planetary level, the ideational-spiritual evolution of humanity.

The prominent Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov's rich and insightful biography is a perfect example for humanity and new generations.

1928, 12 December – born in the village of Shakar of the province of Talas, Kyrgyzstan.

1946-1948 – studied at Jambul zoo-veterinary technical school which he graduated with honours diploma.

1948-1953 – studied at the Agricultural Institute in Bishkek and graduated it with honours.

1951, 11 November – joined the literary community with his first article “My Remark on the Russian-Kyrgyz Dictionary” published in the newspaper “Leninchil Zhash” (“The Young Leninist”).

1952 – wrote his first story “Dzuyo, the Newsmen” which was followed by the stories “Ashim”, “We Are Advancing” (1953).

1953-1956 – worked as a zootechnician at Chon-Aryk state farm.

1956 – was accepted for the membership to the USSR Writers' Union.

1956-1958 – attended the course “Advanced Literature” at the Institute of Literature after Maxim Gorky in Moscow.

1957 – his first novelette “Face to Face” was published in the journal “Ala-Too”.

1958 – the novelettes “Jamila” (“Noviy Mir”, Moscow), “Face to Face” (“October”, Moscow) and the story “The Rivals” (“Druzhba Narodov”, Moscow) were published.

1958-1960 – was the editor-in-chief of the journal “Literaturniy Kyrgyzstan”.

1960-1965 – worked as the special correspondent of the newspaper “Pravda” in Kyrgyzstan.

1961 – published the novelettes “My Poplar in a Red Kerchief” (“Druzhba Narodov”), “The Camel Calf's Eye” (“Noviy Mir”).

1963 – published the novelettes “The First Teacher”, “The Mother Field”, was awarded the Lenin Prize for “The Tales of Mountains and Steppes”.

1963, 7 July – visited Azerbaijan for the first time.

1960-1986 – chaired the Cinematographers' Union of Kyrgyzstan.

1966 – published the novelette “Farewell, Gulsari”.

1967 – delivered speeches at Jalil Mammadguluzadeh's 100th Jubilee in Moscow (27 May) and (June) in Baku.

1968 – The novelette “Farewell, Gulsari” was presented with the USSR State Prize. The title “The People's Writer of Kyrgyzstan” was bestowed on him.

1970 - published the novelette “The White Ship”. He was awarded the State Prize of Kyrgyzstan for Literature.

1973 – the drama “Fudziyama” was staged in Moscow.

1974 – was elected an Academician of Kyrgyzstan Academy of Sciences.

1975 – published the novelette “The Early Cranes”.

1977 – was presented with the USSR State Prize for the film “The White Ship”. The novelette “The Piebald Dog Running Along the Shore” was published.

1978 – was presented with the title “the Hero of Socialist Labour”.

1980 – published the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years”.

Italy's literary prize “Etruria” was bestowed upon him. He was elected an Academician of the European Academy of Science and Art.

1983 – the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” was awarded the USSR State Prize.

1985 – received the Jawaharlal Nehru International Award.

He participated in the events dedicated to Bakhtiyar Vahabzadeh's 60th Jubilee in Baku.

1986 – the novel “The Block” (“Plakha”) was published.

1986-1995 – was the counsellor of the USSR President and the Secretary General of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union.

1986-1990 – chaired the Writers' Union of Kyrgyzstan.

1988-1990 – was the editor-in-chief of the magazine “Inostrannaya literatura” [Foreign Literature].

1990 – wrote and published the novelette “Genghis Khan's White Cloud” as the continuation of the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” to accomplish Abutalib Kuttubayev's fate unfinished in the novel (the journal “Znamya”, #8).

1990-1993 – was the Ambassador of the USSR to Luxembourg.

1993 – published “The Ode to the Grand Spirit” (the dialogue book with Daisaku Ikeda).

1993 – received the European Literature Prize.

1994 – was the Ambassador of Kyrgyzstan to Belgium, the Netherlands and Luxembourg and the Plenipotentiary of Kyrgyzstan to the European Union, UNESCO.

1994 – was elected an Academician of the International Academy of Sciences, Education, Industry and Art (California, the USA).

1995 – was presented with the International Victor Hugo Award (Paris),
was elected the President of the Cultural Assembly of the Peoples of the Central Asia.

1996 – was presented with the High Literary Award of Turkey. He wrote the novel “Cassandra's Brand”.

1997 – was conferred the title “The Hero of the Republic of Kyrgyzstan”.

1998 – was awarded the gold Albert Einstein Medal for his outstanding merits in the world science, literature and art.

1998-2008 – continued his mission as an ambassador to European countries.

1999 – was awarded the I class Order “Manas” of Kyrgyzstan.

2006 – published the novel “When Mountains Fall (The Eternal Bride)”.

2007 – was awarded the highest State Prize of Turkey for the Turkic countries’ cultural development.

2008, 25 February – the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev conferred the Order “Friendship” on him. The Chingiz Aitmatov Week was held in Baku (February).

2008 was announced the year of Chingiz Aitmatov by the Decree of the President of Kyrgyzstan in recognition of the writer’s 80th Jubilee.

2008, 10 June – passed away in Nuremberg Hospital, Germany. He was buried in the memorial complex “Ata-Beyit” near Bishkek.

As it is obvious, Chingiz Aitmatov had a turbulent and honourable path of life and career. A great period of his insightful biography coincides with the years of the Soviet power. Despite the strict ideological demands of the Soviet regime, Chingiz Aitmatov skillfully carried out the task of presenting naturally an ordinary person new not merely in

his/her practice but all the richness and strangeness of his/her spiritual world at the level of a serious literary phenomenon. Chingiz Aitmatov’s capability to express his national stand, the new person and universal problems on the scale of great literature as well as disseminate them in the world through his works by publishing them was one of the miracles of the period of socialism. By partly intensifying the social and moral problems in his works, Chingiz Aitmatov might have realized the chance of receiving the Nobel Prize as well and leave the country, like some Soviet writers. However, Chingiz Aitmatov demonstrated the unique pattern of living in socialist society yet creating the great literature which could go beyond the boundaries of the Soviet reality. Even in comparison with some Nobel Prize laureates, in Chingiz Aitmatov’s works deep vital processes, the goal of calling mankind for peace are stronger.

Chingiz Aitmatov was a powerful world writer, who created works at the level of the Nobel Prize, yet managed to stay and live in the Soviet Union. I think, in this sense, the merits of Chingiz Aitmatov, who didn’t get the Nobel Prize, are not fewer than those of the laureates of this great international prize. Being far from underestimating the literary creativity and activities of other outstanding writers of the world, on the contrary, by giving a high objective appraisal of the works of each of them, I am also of the opinion that through Chingiz Aitmatov’s literary works world literature acquired a new standard. Possibly, some time in future a new international prize – the Chingiz Aitmatov Award will also be established for this type of literature of the world. Actually Chingiz Aitmatov has

succeeded in establishing a new superNobel standard of literature in world literature.

Chingiz Aitmatov is an outstanding man of letters who had deep confidence in the great power of a word in society and literature. He was of the opinion that "a word is an eternal power."¹ We think that Chingiz Aitmatov's literary word is an example of "eternal power" both in socio-political processes and literature. Chingiz Aitmatov, who created a monumental literary work titled "Genghis Khan's White Cloud" about Genghis Khan, "the owner of the four sides of the Earth", has earned the honour of becoming one of the main rulers of the realm of word in the world, to express it in his own words.

Chingiz Aitmatov's oeuvre can be divided into the following stages:

1. The stage of a lyrical-psychological prose (1950s-1960s).
2. The transition period (1970s).
3. The epoch of novels (1980s).
4. The stage of artistic expression of universal problems (the period after 1990).

In the first stage Chingiz Aitmatov brought to literature an ordinary person and his/her deep morality without going against the Soviet ideology. In this period he was accepted as one of the great creators of the lyrical-psychological prose in the entire Soviet Union. In the given period Chingiz Aitmatov wrote the stories and novelettes "Dzuyo, the Newsman" (1952), "Ashim" (1953), "In the River Baydamtal" (1954), "The White Rain" (1954), "The Rivals" (1955), "Face to Face" (1957), "Jamila" (1958),

"My Poplar in a Red Kerchief" (1961), "The Camel Calf's Eye" (1960), "The First Teacher" (1963), "The Mother Field" (1963), "Farewell, Gulsari" (1966). Chingiz Aitmatov's writing his works in Russian and the publication of his novelettes in the journals disseminated in the world such as "Noviy mir", "Druzhba narodov" made him famous in the world. His being awarded the USSR State Prize for the novelette "Farewell, Gulsari" in 1968 is an important conclusion of the first stage of his oeuvre.

For Chingiz Aitmatov, the seventies of the XX century can be considered a period of a new search. In Chingiz Aitmatov's works written in this stage the lyrical-psychological mood and style were replaced by serious social motives associated with societal developments. His novelettes "The White Ship" (1970), "The Piebald Dog Running Along the Shore" (1977) and the play "Fudziyama" (1973) reflect the important problems of the period they were written in. The seventies of the XX century are the transition stage from the genre of novelettes to novels in Chingiz Aitmatov's oeuvre, and this stage is a transition period also from the point of view of preference of the works with more vivid social content over the lyrical-psychological prose. This stage can also be called a preparation period for the genre of a novel in Chingiz Aitmatov's literary creativity: His being awarded the USSR State prize for the second time for the feature film produced on the basis of the screen version of the novelette "The White Ship" in 1977 meant the recognition of his place among the main creators of great literature in the country and abroad. Finally, his being honoured with the highest title of the former Soviet Union "the Hero of Socialist Labour" in 1978 was the manifestation of the high-level

¹ Chingiz Aitmatov. Genghis Khan's White Cloud. Baku, "Kitab klubu", 2017, p.49

acceptance of the Chingiz Aitmatov phenomenon not only in literature, but also in all circles of society. It was probably due to being awarded the highest prizes of the Soviet Union that the Western literary-social scene had to avoid honouring Chingiz Aitmatov with the Nobel prize, though it recognized him de-facto as a powerful writer.

The peak of Chingiz Aitmatov's oeuvre is the novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years". With his novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years" written in 1980, the Soviet literature demonstrated its potentials to create literary works not only written at the level of the Nobel Prize but even prevailing that of many Nobelists writers. "The Day Lasts More Than a Hundred Years" has revealed the special weight, even the victory of Soviet literature in rivalry with Western literature. I think that though Chingiz Aitmatov's presentation for the third time with the USSR State Prize for "The Day Lasts More Than a Hundred Years", which is an example of the most modern novel with a high ideational-artistic value, immediately after its publication as a book in 1983 was his due right, yet it also served the Soviet regime in distracting the attention of the Nobel Committee one more time from the prominent writer.

With his novel "The Block" published in 1986 Chingiz Aitmatov proved to be a powerful novelist. Chingiz Aitmatov, who demonstrated the scale of a novel in each of his novelettes further consolidated his profile on the rating table as the most powerful writer of the new epoch with his novel "The Block", which penetrates the deep strata of society, after "The Day Lasts More Than a Hundred Years". Despite the arguments surrounding it, the novel "The Block" has been translated into many languages

of the world and disseminated, consolidated Chingiz Aitmatov's image of a world fame further. By publishing the novelette "Genghis Khan's White Cloud" as a separate novelette, the writer accomplished the ideas raised by him in the novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years".

Following the 1990s, when the world was being rebuilt, a new stage began also in Chingiz Aitmatov's both life and literary creativity. In this stage Chingiz Aitmatov acted as a powerful man of lettres speaking of the issues making the world think, worrying the planet, and associated with the fate of humankind in his works. Chingiz Aitmatov, who was accepted as an outstanding writer both in the initial and transition periods and acted also as a public figure in the 1980s, created his works at the level of a world-scale thinker after the 1990s. With the novels "Cassandra's Brand" (1996) and "The Eternal Bride" or "When Mountains Fall" (2006) which are the products of the new historical epoch, Chingiz Aitmatov reached the peak of world literature. In these powerful novels the national thinking was exalted to the level of the universal mind. In his last novels Chingiz Aitmatov fulfilled at high level and decently the tasks of delivering to mankind with all his might the message about the world's being on the way to an abnormal end non-pertinent to any nation and thinking over the solutions. The heroes of the last novels of Chingiz Aitmatov, who rang a tocsin warning against the disasters for the Earth caused by overgrowing confrontations, armements, wars, terrorism, moral erosions, already call the countries and nations to think deeply addressing mankind not from the mother field or the Boranli railway station but from space, an extraordinary environment. Chingiz Aitmatov, who showed that the

present society cannot continue its journey by pulling the stop-crane of the train at the Boranli crossing in “The Day Lasts More Than a Hundred Years”, already warns the Earth in “Cassandra’s Brand” through the cosmic bishop against the coming end of life. This is a vivid indicator that with his planetary thinking Chingiz Aitmatov is a world-scale writer who bears responsibility before mankind. The changes in Chingiz Aitmatov’s biography since the 1990s, especially his experience earned in official diplomatic positions as a representative of Kyrgyzstan in European countries gave an impetus to his global attitudes to the developments on the Earth. With the novels “Cassandra’s Brand” and “The Eternal Bride”, Chingiz Aitmatov’s creative ideals were accomplished.

THE NATIONAL AND UNIVERSAL

In Chingiz Aitmatov’s works and views, what are national and universal are in unity. The great harmony of what are national and universal defines the peculiarity of the Chingiz Aitmatov art. The dialectic relation between what are national and universal and their organic synthesis constitute the key foundations for Chingiz Aitmatov’s model of world balance. Chingiz Aitmatov considered it necessary to present the human being in literature in unity with his/her national identity and universal value and balanced his creative activity on this harmony. In Chingiz Aitmatov’s works the national factor manifests itself as high and deep human qualities originating from the common Turkic spirit, the Kyrgyz ethnic mentality and generalized at the level of a global world phenomenon. Thus, in Chingiz Aitmatov’s works a responsible and

honourable task of generalizing the problems important for the child of the universe as a whole in the example of one particular character or nation has found its original literary solution. Although the reflection of the unity of what are national and universal is not a new phenomenon, Chingiz Aitmatov has established his own model in this field. In his oeuvre Chingiz Aitmatov integrates the notions of “national” and “universal” with the thought of humanity in a broad sense. Even in his works Chingiz Aymatov has expressed the morality of a writer who has perceived both himself, as well as his nation and the world. The well-known Turkish scholar, Professor Ramazan Korkmaz was right to write, “Like a phoenix, Chingiz Aitmatov tries to perceive himself in all human beings as well as humanity in himself as a whole.”¹

Thus, the rich and deep world of the writer incorporates the national mentality and universal perception. From this point of view, Chingiz Aitmatov himself turns, in a broad sense, into a symbol of the national and universal thoughts in his works.

Besides, another peculiarity of Chingiz Aitmatov’s model of the world balance was his great calls calculated at the solution to the problems in the world not by shedding blood, giving impetus to wars, but through prioritizing culture, literature. Chingiz Aitmatov’s call “The cult of war must be replaced by culture”, which appeared 20 years ago, sounds more vital today than it did yesterday. The Chingiz Aitmatov model of the national and universal promises justice, peace and unity to humanity.

¹ Ramazan Korkmaz. *The Alienation Problem and Traces of Returning to Oneself in Chingiz Aitmatov’s Novelettes*, Ankara, Kesit yayinlari, 2016, p. 137

As it is obvious, Chingiz Aitmatov is a writer with a weight of Asia, yet inclined to Europe. In the works of the great author the unity of the expression of the national identity with the universal criteria finds its solution within the boundaries of the Asian and European mentality scales. The Asian reality presented in the example of the Kyrgyz life and the literary-artistic approaches based on the European mentality are expressed in organic synthesis in his literary creativity. Chingiz Aitmatov has found an ideal balance of the national values with universal thinking in his works. While expressing the main idea in his great literary works originating from the common Turkic thinking, Kyrgyz spirit for their entire roots, pulse, ideal, he has served with dignity both his native people, and humanity in general in the sense of courage demonstrated as well as the future which he pinned his hope on.

The keynotes of Chingiz Aitmatov's Asian mentality find their reflection in the deep philosophy of life and generalizations formed by him on the basis of the fate and moral world of the Kyrgyz people to whom he belongs. By animating the spirit of the Kyrgyz lands and fields with all their realities and peculiarities in great literature, he has created the generalized character of the geography of Middle Asia as a whole. The world nations have been enabled to know Kyrgyzstan and Middle Asia through Chingiz Aitmatov's works more closely than through a map. In this sense, Chingiz Aitmatov, who is the grand representative of the Turkic mentality, is, first of all, the great literary statue to the Kyrgyz spirit. He has entered the space of world literature with his talent to introduce his own nation and country at the level of universal thinking about Motherland and human being.

Chingiz Aitmatov is a great thinker who was born from the epos "Manas", and created a new type of "Manas" philosophy and modern literary thinking with his works. Figuratively expressed, with his immortal works serving humanity Chingiz Aitmatov is a grand monument erected to the power of a literary word, great literature on the Tian Shan, one of the highest peaks of the world. His literary works, which are the output of his high and unique talent are the great art bridges that bring the continents, countries, nations closer and make them dear to one another. For its idea and literary-artistic features, Chingiz Aitmatov's work "The Day Lasts More Than a Hundred Years" is the most splendid epopeia of the XX century. Chingiz Aitmatov is one of the most powerful creators of great literature of the new epoch.

In Chingiz Aitmatov's mind, the inclination towards Europe manifests itself in his ability to express very resolutely the tensions and sufferings of the political and moral oppression, the hard and agonizing ways of the national freedom in his works. He has presented the national-spiritual self-realization at the level of a great obligation and ideal of any nation including the Kyrgyz people. It was Chingiz Aitmatov's heroism to reflect great decisive ideals about a human being as a whole or a nation definitely in the frames of the fierce regime of the Soviet Empire.

With his works written on the basis of the synthesis of the national and universal stands, as an example of the great literature about the Asian reality, Chingiz Aitmatov managed to make Europe in a broad sense, and the world in general think and get surprised. Chingiz Aitmatov is the

last of great literature Moheicans of the post-Soviet literary-social view.

As a whole, Chingiz Aitmatov's works are the great literature of human morality. The type of a human being discovered by Chingiz Aitmatov reflects the height of the small man's great place and position in literature. The immortal works of the world-renowned writer Chingiz Aitmatov are the exemplary lessons of humaneness of modern world.

The Chingiz Aitmatov model of what are national and universal in literature is a standard of citizenship and humaneness in literary thought.

THE LITERARY CREATIVITY WITH A SCALE OF A NOVEL

Regardless of their genre, in Chingiz Aitmatov's all works there is a scale of a novel. Chingiz Aitmatov is a powerful writer, who perceives and expresses the world on a scale of a novel. The outstanding author's works that impress the reader as a novelette for their volume can have serious effects of a novel owing to the problems they cover and the interesting, turbulent human fate they reflect. The great ideational-spiritual burden of the novelettes such as "Face to Face", "Jamila", "Farewell, Gulsari", "The Mother Field", "The First Teacher", "The White Ship", "The Piebald Dog Running Along the Shore", "The Early Cranes", "Genghis Khan's White Cloud" may seem heavier in comparison to the volumes of novels. Owing to these works, world literature has been renewed and enriched with new plots and characters. In the 1950s, the character of Jamila created by the thirty-year-old Chingiz Aitmatov was

met as a new event not only in Soviet literature, but in world literature as a whole. It is not a coincidence that the famous French writer Louis Aragon appraised the novelette "Jamila" as "the most beautiful love story in the world", "For me this work is the most beautiful love story of the world... I read "Jamila" in Paris, the land where Hugo and Voltaire were born. See, at that moment the worth of Werther and Veronica, Antony and Cleopatra or Manon Lescaut was lost for me. Since, I encountered Daniyar and Jamila, and went together with them to the third year of World War II, ...returning to a wonderful night, walked to the River Kurkureu there, the cropping-loaded carts and a young fellow named Seyid who was narrating to us the tale of the other two."¹

The outstanding classic of Kazakh literature Mukhtar Auezov's article "Good Luck to You!", which was published in 1958 in the newspaper "Literaturnaya gazeta" [Literature Newspaper] and reflects its author's impressions on the novelette "Jamila", is of great importance as an introduction of Chingiz Aitmatov to great literature. The article read, "'Jamila' is not Chingiz Aitmatov's first work... I think in this work demonstrating Aitmatov's special bright talent it is definitely obvious that his power to describe has reached a high point... It is true that Chingiz Aitmatov's most important peculiarity introduced to Kyrgyz literature as a novelty is his animating the human perceptions and relations not as a stranger, but with an eye

¹ "Louis Aragon. "The Most Beautiful Love Story of the World". See: the journal "Comparative Literary Studies" (A special bulletin dedicated to Chingiz Aitmatov). Baku, "Elm ve tehsil", 2018, p.p.34-35

perceiving them in full sense and extremely naturally. I think that a genuine lyrical work must be like this.”¹

The novelette “Jamila” is an original literary work characterized by its specific artistic features, alongside with being “the most beautiful love story” for its idea and content. By freeing the mood on the home front of World War II out of the motive “Everything for the Front!”, describing it in the light of the processes going on in the morality of people, the author brought a new approach to this traditional theme. Chingiz Aitmatov animated distinct memorable portraits of the characters described by him in the novelette “Jamila”. The original introduction of the main character’s portrait in the novelette “Jamila” incorporates the main contours of her individual features, her outward view and inner life. “In her (Jamila’s – I.H.) character one could feel strength peculiar to men, even sometimes rudeness. And she was working hard like a man. She managed to get along with the neighbouring women... Jamila was a nice girl. She was tall and slim. She was wearing her straight bristle hair in two tight and heavy plaits. Tying her white herchief artistically, she would lower it slightly towards her forehead. It suited her much. It added special beauty to the darkish skin of her smooth face. When Jamila laughed, her almond-shaped bluish eyes shined with naughtiness peculiar to youth. And at the time when suddenly they began singing village songs, a sparkle peculiar to women appeared in her beautiful eyes.”²

Meanwhile, the portrait of Daniyar, one of the main characters of the work was described all in all in a few

¹ Mukhtar Auezov. “Good Luck to You”. “Literaturnaya gazeta”, 23 October 1958

² Chingiz Aitmatov. Jamila. Baku, “Altun kitab”, 2018, p.p.14-17

sentences with a skill as though of an artist, “Foreman Orozmat brought to us a tall hunched soldier laming in his left foot...Daniyar’s wounded foot not fully healed then wouldn’t bend in the knee... Daniyar’s thin lips were always tightly folded, and his eyes would look quietly and sadly.”¹

The novelette “Jamila” was Chingiz Aitmatov’s great success in art. The novelette “Face to Face” (1957) written while Chingiz Aitmatov was attending the course “Advanced Literature” at the Institute of World Literature after Maxim Gorki in Moscow played a serious role in his determination of his own way of creativity in literature. Through the characters of Saida and Ismayil the writer raised significant social issues on the problem of society and individual in literature. Also, very courageously he brought to fiction the character of a deserter and was the first to describe in the example of Totoy’s family the miserable tragedy of this kind of people of the war period, though it was not in accordance with the principle of socialist realism. In his Foreword to the 1991 edition of the novelette Chingiz Aitmatov dealt with the messages behind this work as follows, “I tried to explain to the readers the essence of the social status, the people’s morale, the duty of citizenship. Also, in the example of his (Totoy’s – I.H.) and his family’s tragedy I attempted to describe those trying to escape from the unsolvable conflict among people, personality and position.”²

Chingiz Aytmatov wrote his novelette “Face to Face” on the basis of real developments taking place in life. In fact in the village, where he grew up in Kyrgyzstan, there

¹ *ibid.*, p.p.31-32

² Chingiz Aitmatov. “Face to Face”. Baku: “Elm ve tehsil”, 2016, p.6

lived a person by the name of Ismayil, who was a deserter during the war. In the example of Totoy's family, whose cow was stolen, the writer described and generalized the incidents the farmer's family suffered in the period of war. Later in his interview on his childhood to a German correspondent Friedrich Hitzer, Chingiz Aitmatov spoke again about the real prototypes of his work. His close acquaintance with the heroes of his novelette enabled the great writer to present the human morale more deeply with its subtleties.

Chingiz Aitmatov's novelette "Face to Face" has been presented to the Azerbaijani readership in the faithful translation of Mehman Hasanli, the researcher of the Institute of Literature after Nizami Ganjavi, PhD in Philology. Mehman Hasanli has also translated the writer's story "The White Rain", poems "The Plowman's Song" and "Longing for Lake Issyk" into Azerbaijani.

The novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years" is one of the masterpieces of world literature that reflects the tensions of the Soviet regime in the example of the Kyrgyz people, the turbulent life and deep spiritual world of the peoples with similar fates with all their realities, in general. In the work Boranli Yedigey is a new type of literary character created in the XX-century world literature. Alongside with being the bearer of the genuine Kyrgyz spirit with all his spirit, Boranli Yedigey is also a generalized character of the people who suffered the bitter hardships of stalinism and strive to escape from the political and moral oppression. Boranli Yedigey is a level-headed commentator, a character expressing the word of Time together with Chingiz Aitmatov in a broad sense. Boranli Yedigey Jangaldi reflects the entire epoch with his

sufferings and will-power, the fate of his people and country with their entire realities in a generalized form.

The story of Mankurt, which can be called a novel within the novel, also expresses the loss of national identity, destruction of lineage in the example of the people whom the writer belonged to. Mother Nayman is quite a new literary manifestation of the national-spiritual self-realization of humanity that asks "Who am I?" and seeks an answer to the question reawakening in the world suffering the processes urging to forget the national identities. In the novel "The Day Lasts More Than a Hundred Year" the manifestation of a man's mankurtization as a result of his deprivation from his lineage, historical memory is Chingiz Aitmatov's great discovery. This is the heaviest blow struck on the political system formed by the regime in the period of time when the Soviet ideology was ruling, in order to melt away the nations and expose them to moral erosion. The convincing description of the essence and tragedy of mankurtization in natural details is an indicator of Chingiz Aitmatov's deep understanding and reflection of the existing society. The following dialogue presented in the novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years" elucidates the meaning of mankurtization philosophy, "Take a seat and let's have a talk", Mother Nayman made a deep sigh... Mother Nayman asked, "Do you know me?"

Mankurt said "No" with the movement of his head.

"And what is your name?"

"Mankurt."

"This is how you are being called now, do you remember your previous name?"

Mankurt did not speak. His mother noticed that he was trying to remember his name... However, the fellow

seemed to have encountered a thick wall and could not cross the wall.

“And what’s your father’s name? And who are you, whose descendant are you? Do you know at least the place of your birth?”

No, he neither knew nor remembered anything.

“Oh Lord, see what they have done to you!”

Alas, not a hair of Mankurt was stirred. Then Mother Nayman decided to explain to him his identity not by asking but inculcating it.”¹

In the work the ignorant attitude of Sabitjan, who came from the centre of the province to take part in his father Gazangap’s funeral, towards the destruction of the Ana-Beyit cemetery and construction of a cosmic station in its place, his parrot-like insincere official speech as if on the radio, and his thinking of the present and of himself were presented as a modern form of mankurtization. In the example of Sabitjan, Chingiz Aitmatov created an image of a mankurtized person. The writer explained the reasons for the formation of the Sabitjan model of mankurtization as follows, “Boranli Yedigey was sorry to have talked about it... Is Sabitjan a kind of person to talk to or from whom you can expect some help?.. What is the use of it, he has attended so many courses, studied at so many institutes. Probably he was taught to be like this? Who knows, maybe somewhere there is a satan-like farsighted man, who has made so much efforts on Sabitjan in order Sabitjan to become as Sabitjan is now. Wasn’t it Sabitjan who made up a nonsense about the people controled by radio? Didn’t he

¹ Chingiz Aitmatov. The Selected Works. Baku, “Sharg-Garb”, 2009, p.p.141-142

say that those times will come! That invisible man full of power must have been controlling him by radio?

A mankurt, nothing but a mankurt! You are a genuine mankurt.”¹

The character Sabitjan in the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” is the announcement of modern mankurtization.

Chingiz Aitmatov’s novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” is the magnificent outcome in the latest hundred-year period of world literature, and the starting point of the literature of the modern epoch calling for the return to the lineage, national-spiritual self-realization anew and awakening. In the former Soviet Union the return to the national-spiritual self-realization started with the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” back then before the union republics had gained their independence. In this sense “The Day Lasts More Than a Hundred Years” is a strong password to the call for the national awakening and state independence.

“The Day Lasts More Than a Hundred Years” is a magnificent literary work on a par with the literature of the century. Finally, “The Day Lasts More Than a Hundred Years” is the fact of perfect fiction exalting the literature of the century to new horizons.

Chingiz Aitmatov’s novel “The Mother Field” is a fiction as impressive as a song about ordinary people devoted to their native land. In the dialogue between Mother Tolgonay and Mother Land the writer animated the hard and backbreaking lifestyle of the war-time. Tolgonay is a generalized literary character of the wise people.

¹ ibid, p.329-330

Meanwhile, Land is her sacred refuge, “Land, you are keeping all of us in your bosom; if you do not bestow upon us happiness, why are you a land then and why were we born? We are your children, Land, bestow happiness upon us, make us lucky!”¹

“The Mother Field” has brought to literature the unparalleled smell of the Kyrgyz stubble and the image of an ordinary plowman.

This is a perfect fiction which is an original example of the lyrical-psychological prose. Mother Tolgonay’s talks to the land are genuine patriotic lessons.

In the novelette “The First Teacher” the deep morale and great hopes of a village teacher working in the remotest corner of the Kyrgyz country were skillfully described and generalized as an example. Altinay, who studied at school in the remote village established by Duyshe with hardship and further was promoted to the position of an Academician, is the symbol of labour, faith, justice and righteousness.

In addition to the role of a horse in the Kyrgyz life and its loyalty to human beings, the novelette “Farewell, Gulsari” has generalized the turbulent life of the people. Standing over the head of his horse, which was breathing her last, Tanabay compared the people he had met in his life with his devoted horse Gulsari. He came to a conclusion that his horse was more loyal and trustworthy.

The work “My Poplar in a Red Kerchief” is an epos of national pride and pure love.

The novelette “The Early Cranes” deals with the life of the young people who were replacing their fathers and

elder brothers fighting in the trenches on the front line in the years of World War II. Their premature maturation or “lost childhood” is presented as the disaster caused by the war on the home front. Although the “Aksay landing force” formed by Sultanmurad together with his peers was not successful, yet it turned into an important indicator of their great hopes and struggle. Sultanmurad is the most successful character reflecting Chingiz Aitmatov’s own life, fate during the war. In this sense Sultanmurad evokes a serious interest also as a prototype of the author.

“The Piebald Dog Running Along the Shore” manifests the struggle of mankind for its future in the example of one generation. For the survival of Kirisk those on a boat sacrifice their lives which is the manifestation of a human power in Chingiz Aitmatov’s pen.

The novelette “Genghis Khan’s White Cloud” is a monumental fiction reflecting the complex socio-political processes in the former Soviet society realistically and from the historical aspect. As part or the continuation of Chingiz Aitmatov’s novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years”, this novelette accomplishes the writer’s views and observations about statehood and personality issues. Although the novelette “Genghis Khan’s White Cloud” was written as part of the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years”, the author re-developed the work and turned it into an independent piece of literary creativity. We think that “The Day Lasts More Than a Hundred Years” is the novel of Boranli Yedigey and Gazangap, while “Genghis Khan’s White Cloud” is Abutalib Kuttubayev’s book of fate. The character of Abutalib Kuttubayev is the manifestation of the unfolded layers of the Boranli Yedigey line. Round the case of

¹ Chingiz Aitmatov. The Selected Works. In 2 volumes. Volume II. Baku: the Publishing House “Onder”, 2004, p.12

Abutalib Kuttubayev's arrest manufactured a month prior to Joseph Stalin's death, Chingiz Aitmatov reflected with all the realities the severe tragedies led by the "competition" of condemning the innocent people to imprison them under the stigma of "people's enemy" or due to alleged relations with the intelligence services of foreign countries so that the top-tiers could rise in their ranks or hold higher positions in that period. In this sense, the novelette "Genghis Khan's White Cloud" is a work serving a deeper exposure of the military-political essence of stalinism. Chingiz Aitmatov's turning to the theme of Genghis Khan is also aimed to prove that the policy of building a socialist society on the Earth by the Bolsheviks – Stalinism on the basis of the experience of the classic Mongol Empire is a Utopian view. Thus, in relation to Genghis Khan, the founder of the famous Great Mongol Empire, one can observe Chingiz Aitmatov's dual attitude. First of all, he introduces Genghis Khan as "a murderous ruler", "the conqueror of the world" who subdued the countries on his way to "create a single world state". At this point the writer seemed to be in need of showing Genghis Khan as a conqueror and reflecting the events resulting from his military raids in order to unmask Stalin's dictatorship. However, in the novelette one can also notice Chingiz Aitmatov's respect for the powerful commander-in-chief's mastery of statehood, extraordinary military skills and high spirit of heroism. The writer's use of the word combination "the great ruler" in relation to Genghis Khan in several places of the novelette is the expression of that reality. Furthermore, the following excerpt we are citing from the work "Genghis Khan's White Cloud" also expresses the author's positive attitude towards Genghis

Khan's ability as a ruler and his power as a commander-in-chief, "Both the horse and the man on it (Genghis Khan – I.H.) matched each other – the powers were in agreement. Therefore, the bearing of the man on the horse reminded of the pose of a falcon perching on the peak. The broad-shouldered horseman with a bronze countenance, who was slouching on the saddle, was resting his feet against the stirrups proudly and confidently. He was sitting on the horse in the way as if sitting on the throne. He was holding his body straight and his head up. There was a dead silence on his face with protruded cheekbones and semi-closed eyes. One could read from the expression on the countenance of the GREAT RULER, who was leading his numerous troops for honour and glory, what power and what kind of will power he possessed."¹

Furthermore, "the re-conciliation of the previously-hostile tribes under Genghis Khan" and "their unification under the unique cupola of the great state" are also presented as the indicator of the Great ruler's statehood mastery.

In Chingiz Aitmatov's work "Genghis Khan's White Cloud" the following statements uttered by the investigator Tansikbayev express the core of the imperial thinking, "The state is such a hearth that both its wood and firebrand are only a human being. Otherwise, this hearth would die down. And there will be no need in it. However, people cannot live if there is no power over them. They would make a fire for themselves. And the stoker's duty is to throw firewood into the fire."

¹ Chingiz Aitmatov. Genghis Khan's White Cloud. Baku, "Kitab klubu", 2017, p.p.56-57

Chingiz Aitmatov's ideal statehood model is the supreme management form based on the protection of power from temporary stokers and serving mankind which defines the keynote of the outstanding writer's notion of world balance.

Although in the work "Genghis Khan's White Cloud" the love adventure between the captain of the invincible Mongol army Doghulang and Ardana, the woman who was embroidering the description of fire-spitting dragon on the state's silk victory banners ends in tragedy, it inculcates the deep need of human morality in society and the highness of the trust formed on the basis of mutual human relations.

With the novelette "Genghis Khan's White Cloud" the philosophy of mankurtization, which is Chingiz Aitmatov's discovery, is accomplished. The reference to the mankurt legend recorded by Abutalib Kuttubayov as narrated by ordinary people, as one of the important evidences to the misfortunes he was exposed to, logically elucidates the present-day essence of mankurtization. Nevertheless, in the novelette "Genghis Khan's White Cloud" Chingiz Aitmatov animated the generalized image of the mankurt and concluded his own ideas about it, "Mankurt! The mankurt with a shaven head who kills his own mother."

"Genghis Khan's White Cloud" is the finale of Chingiz Aitmatov's idea of mankurtization, and the beginning of his views on "an x man".

The novelette "Genghis Khan's White Cloud" with a deep social content, in the broadest sense, the novel of Genghis Khan, who made victory raids from the East to the West, is the novelette of Abutalib Kuttubayev's fate, also the narration of the love adventure between the captain of

the invincible Mongol army Doghulang and Ardana, the woman who was embroidering the description of the fire-spitting dragon on the state's silk victory banners. Writing a perfect fiction incorporating so many broad messages, distinct fates, multi-branch plots not repeating one another is the significant indicator of Chingiz Aitmatov's extraordinary talent.

In general, by profoundly and substantially reflecting the fate of each of his characters in his works, Chingiz Aitmatov seems to demonstrate an unparalleled example of creating the network of novelettes and stories within the novel. All this means demonstrating a high writing competence along with profound awareness of life and developments in society.

"The White Ship" is the novelette of a nameless child. The story "The Mother Deer" presented as a tale in the work is the literary expression of showing the urgency of protecting one's family lineage. The character of Grandpa Momin in the novelette is the start of the way leading to Boranli Yedigey in Chingiz Aitmatov's oeuvre. Through this character the writer guided his creative work of revealing an individual's nature towards the generalization of the fate of his own nation in the example of an individual.

The tale "The White Ship" in the work suggests an idea of living with hope, displaying a will-power and maintaining the ideal versus great challenges.

"The Block" is a novel which is an original artistic expression of Chingiz Aitmatov's transition from national issues to universal problems. This is a tocsin focusing the attention to the possibility that serving mankind, the entire creed can be crusified in the example of the prophet. This

work is a great call to rescue mankind from the executioner's block. "The executioner's block" in the first variant is a hint at focusing the attention to the protection of mankind from the executioner's blocks. Consequently, the description of the presence of the executioner's blocks dictates the meaning of the urgency of eradicating the danger of dragging mankind towards the great disaster.

In the novel "The Block" Chingiz Aitmatov's presentation of the theme of the novel on the basis of religious-mythological plots is a well-thought literary means enabling to show that the idea of the work does not belong to one particular people or nation, but in a broad sense, to humanity, mankind.

Chingiz Aitmatov's works are a perfect example of a new type of literature in the world; likewise, the characters of simple people created by the great author are distinct and inimitable characters in world literature.

Jamila, Daniyar, Tolgunay, Aysel, Altinay, Baytemir, Toghulan, Yedigey, Gazangap, Abutalib Kuttubayev, Altin, Filofey, Robert Bork, Arsen Samanchin and others are the new-type inimitable characters born from Chingiz Aitmatov's unique talent and deep observations. The literary characters in Chingiz Aitmatov's works created in the years of the Soviet power appeared as an important phenomenon surpassing the boundaries of a type of positive heroes and negative characters accepted as a model in Soviet literature and destroying the patterns of this ideological format. The writer has described not the Soviet man but simply a human being with his/her naturalness and tensions, excitements and hopes. The fate of these ordinary people living and working at the feet of Tengri Mountains, in the wormwood fields reflects the fate

and thoughts of humanity as a whole. A small person, who appeared in the early XX-century literature, was further turned into the main character by every writer in his/her own country, whereas Chingiz Aitmatov successfully fulfilled the duty of turning that man into the main character on the scale of world literature.

In life Chingiz Aitmatov himself was a personality with the scale of a novel. Chingiz Aitmatov's turbulent and insightful life and career path is the epopea of modern Kyrgyz literature.

THE RESONANCE OF "CASSANDRA'S BRAND"

In Chingiz Aitmatov's oeuvre the new way of addressing mankind in general and its global problems, the literary expression of the synthesis and harmony of the problems of the World and Man in a broad sense, regardless of language, religion, place of residence, time, state structure are vividly seen in the example of ordinary people with turbulent fate. As, each of his works dedicated to the introduction of the Kyrgyz spirit, the Common Turkic mind, national morale raises great problems bothering mankind as a whole, and addressing human fate and his/her future. From this point of view, the novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years" written in 1980 is accepted as a special stage in Chingiz Aitmatov's oeuvre. This is quite an original work changing the direction of world literature in a broad sense like Mikhail Sholokhov's "And Quiet Flows the Don", Aleksandr Solzhenitsyn's "The Gulag – Archipelago" in the former Soviet literature.

We think, Chingiz Aitmatov's novel "Cassandra's Brand" published in 1996 is a perfect work worth to be

considered his new invention in the great Kyrgyz writer's way of thinking, almost in the direction from what are national to what are universal in literature. Treating the processes going on in society on a more global scale in the novel "Cassandra's Brand", Chingiz Aitmatov succeeded in animating the most critical issues associated with the fate of mankind. In this sense, the novel "Cassandra's Brand" constitutes a new stage in Chingiz Aitmatov's oeuvre.

Through the description of the great resonance evoked in the countries situated in America and different continents of the world due to the letter sent to the newspaper "Tribune" in address to Roman Pope by a cosmic priest Filofey residing in Space in the novel, Chingiz Aitmatov focused the attention to the great disasters awaiting humanity and proposed his conclusions about the solutions. As a sign of protest against the injustices, tense global problems in the world described in the letter, the information on the rejection of the embryos to be born while in the womb yet and the discovery of it through "Cassandra's Brand" – a red spot on the pregnant women's foreheads through the rays sent from Space enables the introduction of extra-ordinary events shaking the Earth. From this point of view, the cosmic priest Filofey's letter to the Earth – to the Pope of Rome is Chingiz Aitmatov's address to mankind. This, in a broad sense, is a great tocsin expressed through a literary work under the title "Cassandra's Brand" by Chingiz Aitmatov, who senses his responsibility as a writer and citizen before the planet. Actually, this is, in a broader sense, a call reflecting the responsibility of great literature to rescue humanity exceeding, in its deep philosophical essence, the scope of a prominent writer's responsibility and obligations before

mankind. Filofey's letter is Time's monologue addressed to the human beings on the Earth. For its socio-political importance, its dedication to the service of awakening and revival of humanity, Filofey's letter can be compared with the monologues of William Shakespeare's Hamlet, Jalil Mammadguluzadeh's Jolly Isgandar. Finally, Filofey's letter is Chingiz Aitmatov's revolt against mass psychology, an act of national-spiritual awakening. This letter of some 22 pages has actually an impression of a separate literary work. The letter written by Filofey from a remote corner of the Universe, from the cosmic scientific-research station, where he has been residing for three years already, and sent to the Roman Pope reflects all the main problems causing the civilization, mankind think and worry in the modern period. One can imagine the scope and scale of the problems raised by Chingiz Aitmatov by underlining the following theses in the letter-monologue, *"I am obliged to save mankind with your help, because mankind has encountered a trouble unprecedented before. It turned out that the embryos are addressing us... Most probably, this is not simply a trouble, but is also the subsequent test of spirit. A gift has been bestowed upon us from above so that we could see the future path of mankind. Where can we escape from the voice of the Cassandra embryo talking to us within us? Will we really be able to stay outside?"*

Cassandra's brand is an off-stage voice of the embryonic eschat waiting for the end of the world in a tense and hopeless state within the womb. This kills its natural inclination to life, the desire to live. How can it be possible to hide such kind of state from the world in our days, under the conditions of post-industrial society? Naturally, no!

... We are on the brink of a new bounce to occur in our conscience. ... Isn't Cassandra embryo the manifestation of our rejection from our predestination on the Earth?

What should we do after we find out the implication of Cassandra's brand? To understand it, finally, one should openly admit: the evil caused by the subject does not disappear with the end of his/her life on the Earth, i.e. together with him/her. Like a set mine capable of displaying its existence any minute in the forest of genetics, like a certain seed, it waits for its supposed "x" hour".

This happened when the Soviet troops were thrown to Afghanistan with a limited personnel... I, simply, would like to speak about "the death traps" set by the soldiers.

The Soviet soldiers would throw the bodies of their enemies killed by them to a place standing out by the roadside near their villages and set beneath them special mines ready to explode. Further "the kontingentshiks" would lie in an ambush with a videocamera to be able to shoot the incidents to come. No sooner the people rushed to the corpse than explosions would occur and the newcomers would die right away next to the corpse. And all this was video-recorded in all details.

Imagine an Afghan woman rushing towards the body of her dead husband. The neighbours try to hold her, but she throws herself upon the corpse shouting and... A powerful explosion... engulfs both her and those next to her.

People disappear before eyes. Yet, everything is being recorded precisely.

...A traveller... dismounts his horse, leans over the corpse to find out its identity, and to see its face he turns it

holding by the shoulder and... An explosion... Death again... The horse with its skull broken apart runs away staggering, then falls again, gives a jerk, croaks... All this is recorded again...

This way the most interesting among "the death trap" operations were being recorded as a film. Thus, each registered explosion was considered a fulfilled military mission. And further it was appropriately appreciated somewhere at the headquarters. Those who watched the records would consider these episodes as the fulfilled missions.

... Where are those men then?

The ones from whom the genetic overcast originate and cannot be obliterated, and are busy with awakening the criminality continuously resting within us?

... Blood and power – those evil seeds can always sprout only on the rotten manure... Evil always is repeatedly replaced by new evils by spilling its seeds onto the soil so that another evil sprouts too.

... Could fascism exist without bolshevism? Was Hitler possible without Stalin? Or vice versa? When thinking of "stalinhitler" and "hitlerstalin" who were born separately, but "cross themselves" in the hell of the Lord together (the ones originating from one father, being of the same Christianity), the blood in the veins of those living in the XX century freeze.

And who can state that the Cassandra embryo to be born onto the Earth as Hitler or Stalin, to be more precise, this miserable embryo of the future necrophil did not try to warn the mother carrying it with Cassandra's brand against its future in its own time? Who can state that it

*didn't experience a flinch, it didn't have a desire to refuse the unsuccessful fate to come?"*¹

Thus, the Filofey created by Chingiz Aitmatov is a generalized literary character reflecting the attainment of the human being formed within all socio-political and moral shocks to the level of a universal being carrying the responsibility of saving the world, having learnt a lesson from the hard and complex vital processes. Filofey is of great importance as a thought-out character identifying and reflecting the fate, psychology and ideals of a human being from his/her *mankurtized* [bird-brained], politically and morally oppressed state to his/her self-recognition.

The futurologist, scholar Robert Bork is one of those perceiving the news about “Cassandra’s Brand” and supporting Filofey’s ideas and discovery with his own thoughts. The futurologist, scholar Robert Bork, who realizes that cataclism, disasters lead the human being towards troubles, leave him/her face to face with troubles, is a character ideationally accomplishing Filofey. To be more precise, Robert Bork’s watching the scene of the school of whales’ flowing away en masse to commit a suicide during his flight across the ocean on his way to make a speech at the international conference accomplishes Filofey’s message about the embryo’s renouncing life and its intension to commit a suicide within a womb. Therefore, there is an interesting parallelism between Robert Bork’s observations and Filofey’s discovery. Since, the whales were flowing away en masse to commit a suicide having sensed the course taken by mankind and the disasters the global socio-political and ecological problems could lead

to. Likewise, the development discovered by Filofey – the existence of the embryos that could see their fate in the world, their end while still in the womb is also a serious alarm for mankind. Robert Bork symbolizes the highest qualities of a selfless genuine scholar who does not hesitate to sacrifice himself for his ideal and realizes the importance of taking all kinds of decisive steps to rescue mankind. The description of the murder of a prominent scholar in the mass “fighting” is the manifestation of Chingiz Aitmatov’s call to protect oneself from the psychology of masses in the turmoils of society.

The attitude towards the issue of artificially creating “x” human beings with real parents unknown is one of the main problems raised by the novel. The writer shows that the human beings without real parents, lineage, roots serve the realization of the ruling ideologies being important for great super powers, and strike a blow against humanity. This is an expression of a new vision of the tragedy of “*mankurtization*” underlined by Chingiz Aitmatov first in his novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” with a great anxiety. In his novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” the outstanding writer expressed a more acute attitude towards the issue of creating an artificial man in the USSR as a more distinct and new form of manifestation of the *mankurtization* processes identified by him as ‘melting away individual nations’ from the perspective of the violation of the moral balance for mankind globally and the loss of the thought of responsibility before mankind. Since, according to Chingiz Aitmatov, a man deprived of his ancestors, blood memory, genetics, who has lost the feeling of national pride, can turn into a more terrible disaster for human society.

¹ Chingiz Aitmatov. *Cassandra’s Brand*, Baku, “Elm ve tehsil”, 2018, p.27-50.

The facts that Filofey – Andrey Kryltsov, who discovered Cassandra’s brand was once a foundling, a neglected child without parents and for a while led a robot-like life with moral principles lagging behind and consequently, wrote a letter to the Pope of Rome taking a lesson from all this after long years mean focusing the attention of the planet to the necessity of escaping from “mankurtization” and production of “x men”. In this sense, the notion “Cassandra’s Brand” is the great writer Chingiz Aitmatov’s warning addressed towards mankind, a call expressing the writer-citizen’s concern. As a fiction “Casandra’s Brand” is Chingiz Aitmatov’s novel of salvage for its topic and idea.

Chingiz Aitmatov is an outstanding planet-scale writer who bears a moral responsibility before mankind. The citizen-writer, who was waging a struggle in the years of the Soviet power to defend, save and develop the national-spiritual existence of the nations living in the USSR in the example of the turbulent fate of his Kyrgyz people, acts as a powerful author with an obligation before mankind in the years of independence.

The novel “Cassandra’s Brand” is an original fiction from the artistic point of view as well. Since, it becomes clear after having read the novel that the main part of the life of the main character of the work, Filofey - Andrey Kriitsov was described in the epilogue. This is the most voluminous epilogue in Chingiz Aitmatov’s oeuvre, and most probably in world literature. The epilogue in “Cassandra’s Brand” is the novel of Andrey Kriitsov, and the main part is that of Filofey’s. Although creating a novel within the novel is peculiar to Chingiz Aitmatov’s oeuvre, it is for the first time that rising an epilogue to the level of a

novel is observed in the writer’s works. In this work the novel-epilogue appears as a new form of manifestation of the genre. Filofey’s famous letter also has an impression of an independent fiction.

The novel “Cassandra’s Brand” is a perfect and serious brand of art defining Chingiz Aitmatov’s special well-deserved place among the outstanding creators of world literature.

“Cassandra’s Brand” is a great phenomenon of art of the new stage of Chingiz Aitmatov’s life and creative activity corresponding to the period of independence.

“Cassandra’s Brand” is the warning sent from Space against the danger of chaos on the Earth.

“Cassandra’s Brand” is one of the rare masterpieces of the XXI-century world literature.

Chingiz Aitmatov characterized the novel “Cassandra’s Brand” as a new stage in his literary creativity, All that I have written until this novel makes up one part and this novel another. Every day I am writing only 5-6 pages. I have plunged into quite another world. The readership may find it hard to understand what I am writing now. One should read a lot.”¹

According to Academician Abdildajan Akmatallyev, the XX-century Japanese thinker Daisaku Ikeda considered Chingiz Aitmatov as the owner of unique talent revealing “the problem of Cassandra embryo” as a special theme in world literature for the first time.² The main researcher of Chingiz Aitmatov, the outstanding Kyrgyz scholar in literary studies, Academician Adbildacan Akmatallyev

¹ See: Abdildajan Akmatallyev. Chingiz Aitmatov: Human Being and Universe. Kyrgyzstan, Bishkek, 2013, p.548

² Ibid., p.549

himself highly appraised “Cassandra’s Brand” as a novel about future.¹

The publication of his novel “Cassandra’s Brand”, which was translated into Azerbaijani very skillfully by the staff member of the Institute of Literature after Nizami Ganjavi, PhD in Philology Nargiz Jabbarli in Baku in 2018 in the form of a book, is our country’s valuable gift to Chingiz Aitmatov’s 90th Jubilee.

As a powerful man of lettres, Chingiz Aitmatov’s oeuvre is accomplished with the novel “The Eternal Bride” written in 2006. The work is also introduced with the title “When Mountains Fall”. This is of great importance as a work accomplishing the genius of Chingiz Aitmatov not in the sense of the last novel written by the outstanding writer prior to his death, but in the scope of the generalized literary expression of the problems causing him think all through his literary creativity. The novel “The Eternal Bride” or “When Mountains Fall” is Chingiz Aitmatov’s eternal seal in the world of great art. This is a grand conclusion presenting the last destination the world will arrive at after the warning made to humanity in Chingiz Aitmatov’s novel “Cassandra’s Brand”. This is the culmination point of the global ideas reflected in the multi-volume collection of the last hundred-year epoch of world literature in the person of Chingiz Aitmatov.

The novel “The Eternal Bride” or “When Mountains Fall” is Chingiz Aitmatov’s manifestation of eternity, and now with a more global nature it is the “Cassandra’s Brand” of world literature warning humanity once more.

¹ Ibid.: p. 550

As it is obvious, both the modern world and world literature have been enriched and renewed through Chingiz Aitmatov’s works, ideas and characters. The most perfect literature of the renewal processes of the changing world has been created by Chingiz Aitmatov. In a broad sense, as a whole system, Chingiz Aitmatov’s all works make together the most splendid literary chronicle of the last century. As a whole, mankind, especially, the Kyrgyz people finds its past in that voluminous and deep Book of Chingiz; likewise, it can see its present as if in the mirror as well as define its paths leading to tomorrow. Chingiz Aitmatov, who watched the Earth from the valley of Talas territorially merging Kyrgyzstan with Kazakhstan and connecting it to Middle Asia, has formed a new literary mind in the world through the plots, ideas and characters he brought to the XX century.

FROM KYRGYZSTAN TO THE WORLD AND AZERBAIJAN

The great master of word Chingiz Aitmatov is the powerful writer the Kyrgyz people has given to the world. The Kyrgyz people, who have a splendid epos like “Manas”, introduced an unparalleled and new phenomenon of literature with Chingiz Aitmatov’s literary activity. Chingiz Aitmatov’s works are a successful eternal presentation of the common fate of the Turkic peoples spread in a wide geography. Chingiz Aitmatov’s oeuvre is a rich moral asset in the sense of reflecting the problems of the planet and showing the solutions as well. Along with being a splendid presentation of national literature, the rich oeuvre of Chingiz Aitmatov, the Sun of great literature,

who has radiated to the world from a small Kyrgyz aul, has generated a new peak in world literature as well.

In accordance with the UNESCO statistics, Chingiz Aitmatov's works have been translated into more than 170 languages and published in hundred millions of copies. This official statistics is a serious fact manifesting the writer's profile in world literature and showing the high level he shares with the classics, the giant literary personalities of the planet. The Odyssey of the publications of Chingiz Aitmatov's works in translation into foreign languages is one of the most record-setting indicators of world literature. The great writer's path of life and career, which started from Kyrgyzstan, joined the large highways of world literature presenting his country and nation to the Earth.

"Chingiz Aitmatov and Azerbaijan" is a topic incorporating broad messages. First of all, it should be noted that Azerbaijani people's national leader Heydar Aliyev's following ideas based on great generalization express magnificently the place and essence of Chingiz Aitmatov's art, "Chingiz Aitmatov, who has given wonderful works to the treasure of world literature, is the pride of both Kyrgyzstan as well as the entire Turkic world."¹

At the same time, Chingiz Aitmatov's statements on the outstanding state figure Heydar Aliyev sound as insightful generalizations expressed at the level of a novel about a mighty personality with a turbulent epoch in the background. "Heydar Aliyev is indeed a historical, even

¹ The Congratulation Letter to the World Renowned Writer, Outstanding Public Figure Chingiz Aitmatov. The newspaper "Azerbaijan", 8 December 1998

legendary personality. This was true in the Soviet period and is the same on today's CIS territory as well, in a rather complicated modern world. Heydar Aliyev has always served his nation.

Heydar Aliyev has been able to demonstrate a feature which his contemporaries and even many political figures younger than him failed to do – to be ready for the urgent challenges of the modern period. It was owing to Heydar Aliyev's rich experience and the width of his humanitarian worldview that stability, tolerance, culture, enlightenment are reigning in Azerbaijan. And all these are the main factors to guarantee the Azerbaijani state's modern development and progress!"¹

The XX-century internationally-recognized outstanding state figure Heydar Aliyev and the world-renowned writer of this epoch Chingiz Aitmatov's political and literary appraisals are perfect theses postulated as a gold standard on the role and significance of the political personality and literature in history.

Chingiz Aitmatov's words about President Ilham Aliyev also sound as a formula of a man of letters figuratively expressed about the Head of the state, "Ilham Aliyev is a gold standard of a leader in the globalized world."²

The relations between one of the leaders of the new epoch Ilham Aliyev and the famous writer Chingiz

¹ Heydar Aliyev Is a Historical, Even Legendary Personality. An Interview to Azertaj https://azertag.az/xeber/CHINGIZ_AYTMATOV_HEYDAR_ALIYEV_TARIXI_HATTA_AFSANA_VI_SAXSIYYATDIR-982163

² See: Chingiz Aitmatov: I Am the Son of Manas. Baku: "Nurlan", 2009, p.p.67-68.

Aitmatov serve to guide anew the values that the dialogue of the great politics and great literature in the XXI century can bring and the wide horizons of opportunities they can open. The President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev's bestowal of the Order "Friendship" on the world-renowned writer Chingiz Aitmatov in 2008 illustrates the high appraisal of this great master of word, his immortal art in Azerbaijan as well the national respect to him. The following statements of President Ilham Aliyev at the ceremony of presentation of the Order "Friendship" in Baku on 25 February 2008 explain clearly the deep essence of Chingiz Aitmatov's great art and his attitude to Azerbaijan, "You have always, in all periods, been Azerbaijan's friend. This was true in the Soviet period, and is the same in the period of independence as well... At difficult moments you have always said your resolute final word as the supporter of justice, peace, cooperation."¹

Chingiz Aitmatov, who had been to our country repeatedly, uttered valuable statements about the Azerbaijani literature and culture. He appreciated Azerbaijan's great democratic writer Jalil Mammadguluzadeh's literary creativity as a significant phenomenon of a new prose. The following statements expressed in 1967 by Chingiz Aitmatov about the powerful Azerbaijani writer Jalil Mammadguluzadeh's place in world literature and the novelty in his creative activity clearly express the deep thought of a personality-thinker rather than the impressions of a writer, "It is impossible not to appreciate the importance of Jalil Mammadguluzadeh's

¹ The President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev received the prominent writer Chingiz Aitmatov. The newspaper "Azerbaijan", 26 February 2008.

works in the development of national literatures, especially the literary prose in the modern period. He laid the foundations for the school of realistic prose in Turkic literature. The great writer acts also as an ardent satirist, writer and sociologist with perfect spirit. In all circumstances he has achieved renewal."¹

It should be pointed out that the feat displayed by the outstanding Azerbaijani writer Jalil Mammadguluzadeh in literary prose in the early XX century has been demonstrated by the great Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov in a special courageous and farsighted manner since the second half of the last century. Consequently, Jalil Mammadguluzadeh, who earned a great fame under the penname Molla Nasraddin, and Chingiz Aitmatov, who has been recognized as the elder son of Manas, have left deep traces in the world as the great builders of a new prose. In his article "The Great Artist of the East" Chingiz Aitmatov wrote, "He is one of the founders of the modern realistic writing style, modern prose forms. Amazing conciseness, modesty and power constitute the main characteristics of his prose. We notice it in his novelette "The Stories of the Village of Danabash", a series of his wonderful stories, especially his stories with a perfect form like "The Mailbox", "The Game of Kishmish". This is how a story should be written! The play "The Dead" organically incorporating the elements of comedy, tragedy and drama is so wonderful and attractive."²

¹ Chingiz Aitmatov. The Master of a Wise Word. The newspaper "Edebiyyat ve injesenet", 4 June 1967

² Chingiz Aitmatov. The Great Artist of the East. The newspaper "Adabiyat ve injasanat", 31 June 1967

The parallel of Jalil Mammadguluzadeh and Chingiz Aitmatov means the start of the tradition of having the national and universal ideals in the focus of attention, their creative and successful continuation and delivery to a new level.

The scale of Jalil Mammadguluzadeh and Chingiz Aitmatov express the meanings of the perfect start and successful exaltation to the culmination point of the journey covering the distance from the delivery of the small man's deep morality and turbulent fate to the status of the great hero of literature till his approval in the realm of literary characters.

Jalil Mammadguluzadeh's tragicomedy "The Dead" constitutes the firm foundations for Chingiz Aitmatov's mankurtization philosophy. Both Jalil Mammadguluzadeh's play "The Gathering of the Mad" and Chingiz Aitmatov's novel "The Day Lasts More Than a Hundred Years" reflect the injustices, chaos, confusion in society with their deep essence. The character Zeynab, who struggles to live by the verdict of her heart in Jalil Mammadguluzadeh's novelette "The Adventures of the Village of Danabash", has an impression of the elder sister of Chingiz Aitmatov's Jamila. All the "small people" in Chingiz Aitmatov's works share Novruzali's purity, Zeynab's sobriety, Uncle Mahammadhasan's wholeness. Both in Jalil Mammadguluzadeh's oeuvre and Chingiz Aitmatov's works the small man has a wide implication of people. In the early XX century, when Jalil Mammadguluzadeh lived and created his works, the regime of the Tsarist Russia and in the subsequent stages of the same century the totalitarian communist ideology did not create conditions for the small man to rise to the level of a

big man. Both Jalil Mammadguluzadeh and Chingiz Aitmatov's ideals of art are holding the twin summits in the sense that the ordinary, simple, capable individuals with deep morality of the nations wage a struggle to be the main representative, founder and leader of the society where they live, of the people they belong to and the country whose citizens they are. These two men of lettres have successfully implemented the mission of raising the literary characters, which they took from their peoples' life and described, to the level of the expression of the life and hopes of the people of the other nations with the similar fate. That is why, deep realism and broad literary generalization are the characteristic features of both the men of lettres – Jalil Mammadguluzadeh and Chingiz Aitmatov.

Chingiz Aitmatov's participation and speeches in the events dedicated to the outstanding Azerbaijani writer Jalil Mammadguluzadeh's 100th Jubilee held in 1967 in Baku and Moscow are the memorable events of our literary and cultural relations.

Chingiz Aitmatov's high appraisal of the literary creativity of the Azerbaijani writers such as Mirza Fatali Akhundzadeh, Samad Vurghun, Rasul Rza, Bakhtiyar Vahabzadeh, Anar and others has served the objective evaluation of the great literature generated amidst the important changes in Azerbaijani literature as well as the extensive presentation of our literature. The grand writer's friendship with the People's Writer Iman Gasimov, People's Poet Bakhtiyar Vahabzadeh, People's Writer Anar, People's Writer Imran Gasimov, Shahmar Akbarzadeh, Hidayat, Huseinbala Miralamov, Jamil Alibeyov and others constitutes a new stage in the centuries-long relations between our nations. The People's

Writer Anar was right to write, “We are also proud of Chingiz Aitmatov”.

Chingiz Aitmatov and the outstanding figures of Azerbaijani culture and art enjoyed personal friendship and creative contacts. Chingiz Aitmatov had a close contact with the world-renowned Azerbaijani composer Gara Garayev and exchanged opinions with him about great art. He highly appreciated Gara Garayev as “a genuine artist who never stayed ignorant to the inhuman acts in the world – shedding the blood of the defenceless people, their exposure to tortures and sufferings.

Chingiz Aitmatov’s friendship with Gara Garayev is an event that gives an impetus to the development of the great secular art, in the biggest sense of a word, as relations between the powerful figure of literature who is the author of immortal works devoted to the spiritual wealth and freedom of a person and the great man of art, who created the dramatic overture of the struggle for freedom by introducing the ballet “The Path of Thunder”. The messages expressed in the letters written by Chingiz Aitmatov to Gara Garayev mean the appraisal given to the outstanding composer as well as the appraisal, in general, of the role of art in society and socio-political processes in the light of deep mind and intellect.

The relations between Chingiz Aitmatov and Imran Gasimov, which had started since the period when they studied together at the Institute of Literature after Maxim Gorki in Moscow, steadily continued for a long time and turned into a faithful friendship in the true sense of the word. Chingiz Aitmatov shared more profound, very serious social and spiritual matters with Imran Gasimov, who lived in Baku far away from his other contemporaries

with whom Ch. Aitmatov had close daily contacts in Moscow or Kyrgyzstan. He met I. Gasimov now and then at all-union events or they interacted through correspondence. In his letter addressed to Imran Gasimov on 4 January 1964 Chingiz Aitmatov was specially pointing out his serious need in sharing with him the feelings and thoughts he had at “the moments of horrible loneliness”. In his letter the words “I have nothing to conceal from you. On the contrary, I feel very happy that I can openly share my thoughts with you. One cannot pour out one’s heart to all” indicate that the friendship between Chingiz Aitmatov and Imran Gasimov is a genuine example of great trust. The following ideas in the letter addressed to Imran Gasimov fourteen years later in 1978 prove that these outstanding writers’ relations developed and turned into the friendship of faith and profession, “By addressing you as dear friend I feel an inside concern for these words which have become cheaper being frequently used. Especially at present, in the period of wide contacts it has become common to call anyone “dear friend”. As for you, you are in the true sense of the word a friend to me indeed! A genuine friend! Since, it has a serious basis proved by time.

We have known each other so many years. Literature is our common field that brings us together and make us close friends... Our great gain is the result of mutual relations which turn into the need of spiritual interaction of people ...when heart gets closer to heart... In such case friendship is an abundance yielding mutual fruit that is necessary for constant understanding of life. This is when the intellects have the same special tone, the perception of the world is the same... Such friendship evokes rejoice. Since, the interaction with a friend brings freedom. And the

thought you have in your mind which you cannot share with anyone is a kind of despondency... The people close to each other by faith can interact intellectually, spiritually and ideologically.

Imran, owing to your wisdom, amazing cult of friendship, I have come to this conclusion about the real friendship.”

One can compare the friendly relations between Chingiz Aitmatov, who was a genuine example of great trust, mutual deep spiritual need, and Imran Gasimov with the friendship between Boranli Yedigey and Gazangap in the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years”.

Among the creative intellects of Azerbaijan with whom Chingiz Aitmatov made close friends, his relations with the People’s Poet Bakhtiyar Vahabzadeh evoke great interest. The great courage of citizenship, the national factor and universal criteria in the two outstanding figures’ works stand on the basis of their friendship. The relations between Chingiz Aitmatov and Bakhtiyar Vahabzadeh were consolidated on the basis of joint participations in numerous events in Baku and Bishkek, Moscow and Ankara, reliable personal meetings, mutual congratulations. Moreover, this friendship reached to the extent that Chingiz Aitmatov wrote a foreword to Bakhtiyar Vahabzadeh’s “The Selected Works” in 2 volumes published in 2004. The following statements in the Introduction are the highest appraisal given to Bakhtiyar Vahabzadeh’s immortal art at the Chingiz Aitmatov level! “Bakhtiyar Vahabzadeh’s art of poetic thinking is national by nature. It is exceptionally necessary that you should be able to become a verb in the part of speech whose child you are, that you can make your contribution to the people’s

live linguistic architecture. Besides, Bakhtiyar Vahabzadeh’s art of poetic thinking acquires higher essence and rises from the national level to universal... At present, while reading the Azerbaijani poet, you are also reading the world.

... Bakhtiyar Vahabzadeh is erecting his splendid temple of poetry. It is powerful. The hands erecting this temple are skillful and capable hands.”¹

The People’s Poet Bakhtiyar Vahabzadeh also expressed his opinion about Chingiz Aitmatov’s career and personality on different occasions. Chingiz Aitmatov’s appraisal of Bakhtiyar Vahabzadeh’s oeuvre is very close to Bakhtiyar Vahabzadeh’s thoughts about Chingiz Aitmatov. This is because of the affinity and closeness of their oeuvres from the ideational-artistic and national and universal points of view rather than owing to the common features in these two men of letters’ views on literature.

Bakhtiyar Vahabzadeh’s following views about Chingiz Aitmatov, whom he referred to as “the brother by blood”, are the vivid proof to it, “Aitmatov, first of all, is my brother by blood. Along with being a Batir Manas of the Kyrgyz land who can write, he is also the XX-century classic, who has justified the hopes of the entire Turkic world... The miracle, wonder of Aitmatov’s pen have given unparalleled beauties to world literature... For me, Chingiz Aitmatov is a knight of art who is not confined to the

¹ Chingiz Aitmatov. It Is Confidence that Created Me, I Am the Child of Confidence. See. Bakhtiyar Vahabzadeh. The Selected Works, in 2 volumes, Volume I (Introduction). Baku, “Sharg-Garb”, 2004, p.p.6-7

boundaries of age and who has long joined eternity with his works.”¹

The observations show that Chingiz Aitmatov and Bakhtiyar Vahabzadeh studied profoundly each other’s literary activities. This is obvious from the facts that both the men of lettres referred to the other’s particular works, quoted from them when speaking of each other’s works. “Foreword” written by Bakhtiyar Vahabzadeh to the volume “Chingiz Aitmatov” in the series “World Literature” published in 1987 is rather a perfect scientific research work than a poet’s opinion on the great author. Here along with the objective assessment of the greatness of Chingiz Aitmatov’s oeuvre, there are conclusions formed on the basis of serious and accurate researches. Bakhtiyar Vahabzadeh’s statements about the mankurtization policy in the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” evoke serious interest as distinct conclusions not repeating the ideas previously written and spoken about that problem, “The strong one’s desire of dominance over the weak one results in wars and struggles... The strong one relies on his physical strength and the weak on his moral strength, that is, their right and justice. No matter how strong the strong ones are materially, their physical strength loses its significance before the moral strength, it often fails. This is an unerasable law of time and history. As the strong one knows that by the order of this law many empires were devastated, the strong one, first of all, tries to deprive the weak one of his moral weapon – his ability to think, his intellect, brain. By tricking his brain through lies and

falsifications, the strong one tries to conceal the truth from him. Here is the sharpest weapon of all kinds of imperialism waging a struggle for the world hegemony! This idea has found its reflection as a legend in the novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years’.”¹

Bakhtiyar Vahabzadeh’s calling the mankurt, who was condemned to forget all his national-spiritual values, historical memory, family lineage “a servant not dangerous for his master” evokes a great interest as a precise designation of the mankurtization policy in Chingiz Aitmatov’s novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years”.

Chingiz Aitmatov watched Bakhtiyar Vahabzadeh’s work “Our Sword That Cuts Us” successfully staged at Azerbaijan National Academic Drama Theatre, highly appreciated the performance that touched him a lot. Meanwhile, in his letter to his colleague and friend Bakhtiyar Vahabzadeh evaluated the successful literary solution to the universal problems in the novel “Cassandra’s Brand” as a genuine success of art after reading the work.

The relations between Chingiz Aitmatov and Anar are also attractive and significant as a mutual dialogue of great art. The People’s Writer Anar is strictly of the opinion that “One can mention the few writers who know all the living creatures on the earth as profoundly and accurately as Aitmatov, perceive the mysterious association of human sufferings with all the creatures, can associate the fate of the horse Gulsari or black male camel with the life of the

¹ Bakhtiyar Vahabzadeh. The Selected Works, in 12 volumes, Volume XII. Baku, “Elm”, 2009, p.725

¹ Bakhtiyar Vahabzadeh. Foreword. See: Chingiz Aitmatov. Baku: “Yazichi”, 1987, p.7

human being.”¹ Anar also elucidated the issue “Chingiz Aitmatov and Azerbaijani literature”, “The Azerbaijani writers of our generation acquired the lessons of morality of Great Jalil Mammadguluzadeh, who became matured on the basis of national literature, at the same time got acquainted with national and world literature. The experience of two modern writers became of special importance for us! I mean Isa Huseinov and Chingiz Aitmatov.”²

In the relations between the outstanding Kyrgyz writer and Sabir Rustamkhanli, Hidayat, Huseinbala Miralamov and others there are many moments that have turned into the memorable and significant pages of Azerbaijani and Kyrgyz relations.

The topic “Chingiz Aitmatov and Azerbaijani literature” is a very lively example of the friendship of literatures and nations. The world nations, especially, each of the Turkic nations consider Chingiz Aitmatov, first of all, the dear writer of their own people. However, Chingiz Aitmatov is the outstanding writer of all the nations in the world who share the similar fates, and are of the same opinion about man, time, society and future.

Many Azerbaijani writers and poets met Chingiz Aitmatov in his Motherland Kyrgyzstan, became his interlocutors, took interviews from him and published them in Azerbaijani press. Alongside with the above-mentioned writers and poets, Shahmar Akbarzadeh, Vilayat Rustamzadeh, Aydin Mammadov, Ahmad Gashamoghlu,

Adil Jamil, Ali Mahmud also presented their meetings with Chingiz Aitmatov at Bishkek to the readers through Azerbaijani press. Many rare photos and letters witness the writer Huseinbala Miralamov’s close relations with Chingiz Aitmatov. Chingiz Aitmatov’s letter from the Brussels about the book “Heydar Aliyev” in the series “The Life of Outstanding People” jointly published by Huseinbala Miralamov and Viktor Andriionikov is of utmost value for the special attention to and the high appraisal of the Azerbaijani people’s national leader and the necessity and importance of writing the literary and documentary works about this great personality, alongside with its worth in our literary and cultural relations,

“My dear Huseinbala!

... The valuable literary monument erected to the great and powerful son of the Turkic world, outstanding state figure, the genius from whom all of us have to learn a life lesson all through life, filled my heart with pride... You have fulfilled the honorable duty which we, all the writers in the territory of the former USSR, were supposed to do, but have failed to do so far. Because of your undertaking this mission decently, I express my deep gratitude both to you and the Russian writer Victor Andriionikov.”¹

Chingiz Aitmatov watched Huseinbala Miralamov’s play “Embarrassment” at the Academic National Drama Theatre in Baku and highly appraised the work. Chingiz Aitmatov, who had visited the Azerbaijani artist with an original creative style, Javad Mirjavadov’s studio in Baku,

¹ Anar. We Are Also Proud of Him. See: Chingiz Aitmatov. The Victory of Turkic Spirit. Baku, “Naghil Evi”, 2013, p.30

² *ibid.*, p.33

¹ Chingiz Aitmatov. From the Brussels to Huseinbala Miralamov. See: the journal “Comparative Literary Studies”. Special bulletin, Baku, 2018, p.228-229

showed a great interest in his extra-ordinary paintings distinct from traditional descriptive styles. Further at Chingiz Aitmatov's initiative the artist's personal creative exhibition was displayed in Moscow. Chingiz Aitmatov had Javad Mirjavadov's painting hung in his study in Bishkek forever, and rendered a close assistance in the introduction of the master of Azerbaijani descriptive art in wide circles by sending the artist's other picture to the Nobel laureate Gabriel Garcia Marquez.

Activities worth attention have been carried out in the field of scientific study of Chingiz Aitmatov's life and oeuvre in Azerbaijan. In scientific research works special attention has been attached to the peculiarities of the outstanding writer's realm of creativity and the investigation of his relations with Azerbaijan. In the doctorate dissertation on "The Problem of Ethno-epic Memory in the Russian-speaking Turkic Writers' Literary Works" written by the Doctor of Philological Sciences Leila Garayzadeh the place and stand of the genre of a novel in Chingiz Aitmatov's literary creativity were substantially studied and analysed. In Ulviyya Huseinova's dissertation for the PhD degree on "Turkisms in Chingiz Aitmatov's Works in Russian" the language and stylistic features of the great writer's works have been scientifically commented.

In the study of Chingiz Aitmatov's life and oeuvre the activities of the talented representative of the young generation of Azerbaijani literary scholars Mehman Hasanli should be specially pointed out. He has delivered speeches dedicated to the great writer's life and oeuvre at the scientific conferences, symposia held in our country and abroad. The young researcher's articles on Chingiz

Aitmatov have been published in Turkey, Russia, Kyrgyzstan and Poland, along with Azerbaijan. Despite the sufficient number of researches and articles written about Chingiz Aitmatov in our country, Mehman Hasanli was first to defend a dissertation on "Chingiz Aitmatov and Azerbaijani Literature" in 2017 and got his PhD degree in Philology. The owner of a new and significant by-line in Aitmatov studies, Mehman Hasanli's translations from the great writer's works have also been published in the periodical press, along with his scientific activity. The Azerbaijani readers have been able to read Chingiz Aitmatov's novelette "Face to Face" and poem "The Plowman's Song" in his translations. In this sense, among those dealing with Chingiz Aitmatov, Mehman Hasanli presents a distinct and significant creative mission manifesting research and translation activities in unity.

The outstanding writer Chingiz Aitmatov's works are popular in Azerbaijan. Azerbaijan shares the fate of the ideas, historical-moral processes reflected by Chingiz Aitmatov in his works. The powerful representative of the world literary-social view, the prominent classic of Kyrgyz literature Chingiz Aitmatov's works are read with as great interest as is the case with the most precious pieces of fiction written in the mother tongue in Azerbaijan. Almost most works of Chingiz Aitmatov have turned into the Azerbaijani people's valuable moral assets. The eminent writer's immortal works have been translated into Azerbaijani since the 1960s and met with great interest by the scientific-literary scene, earned the nationwide interest and love. Chingiz Aitmatov's novelettes "Jamila" (1961) and "The Camel Cub's Eye" (1963) (translated by Gilman Musayev), novelette "My Poplar in a Red Kerchief"

(1965), novel “The Day Lasts More Than a Hundred Years” (1983) (translated by Ishaq Ibrahimov), novelettes “The First Teacher” (1965), “The Mother Field” (1966) and “The White Ship” (1980) (translated by Jamil Alibeyov), novelette “The Piebald Dog Running Along the Shore” (translated by Kheyrolla Aliyev, 1979), novelette “The Early Cranes” (1990) (translated by Vilayat Rustamzadeh), novel “The Block” (translated by Vagif Alikhanli, 1990), novelette “Genghis Khan’s White Cloud” (translated by Mati Osmanoghlu, 1992), stories “The Meeting with the Son”, “The Tears of Migrating Birds”, “The Little Soldier”, “Millpond-owner”, “The Red Apple”, “The Mother Deer with Horns”, “The Legend of Mankurt”, “Shall We Kill or Not” (translated by Ibrahim Ilyasli, 2014), novelette “Face to Face” (translated by Mehman Hasanli, 2016), novel “Cassandra’s Brand” (translated by Nargiz Jabbarli, 2018) enjoy enormous space in the Azerbaijani readers’ memories and book-reading traditions.

Following the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev’s Instruction of 12 January 2004 on “The Realization of Large-scale Publications in Azerbaijani in Latin Script”, Chingiz Aitmatov’s “Selected Works” have repeatedly been published in our country.

Chingiz Aitmatov’s 80th Jubilee was celebrated in great festivity in 2008 in Azerbaijan. The book “Chingiz Aitmatov. I’m the Son of Manas” compiled by Sudaba Sarvi and published in 2009 by Azerbaijan Writers’ Union is a significant contribution to Aitmatov Studies in Azerbaijan. The book consisting of three parts embraces Chingiz Aitmatov’s statements, interviews, letters about Azerbaijan and his Azerbaijani colleagues, the articles written about the outstanding writer and finally the

telegrams sent from our country, letters and farewell essays as a tribute to his memory.

The book “Chingiz Aitmatov. I’m the Son of Manas” was published in the Kyrgyz language with the help of the Foundation for the Promotion of the Turkic States Policy in the frames of the measures to be taken in connection with the writer’s 85th Jubilee. The book translated by the Kyrgyz poet and translator Mukan Asanaliyev also includes the articles: “Chingiz Aitmatov’s Works and the Ideological Problems in Modern Society” by the writer’s brother Ilgiz Aitmatov, “The Article About Aitmatov” by his sister Roza Aitmatova and “The Ideas of Friendship and Unity” by Academician Abdildajan Akmataliyev.

The book “Chingiz Aitmatov – the Triumph of the Turkic Spirit” developed by the Doctor of Philological Sciences Elnara Akimova was presented to the readers by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan in 2013 in view of Chingiz Aitmatov’s 85th Jubilee.

The book incorporates the articles and interviews of the representatives of the Russian, Ukrainian and Kyrgyz scientific-literary scene.

A special issue of the bulletin “Yazichi” [writer] of the newspaper “Oghuz Eli” released in 2013 was completely devoted to Chingiz Aitmatov.

Azerbaijan is holding extensive events dedicated to Chingiz Aitmatov’s 90th Jubilee. The commemoration meeting held on 15 May 2015 in the frames of the Parliamentary Assembly of Turkic States, whose central office is located in Baku, turned into the manifestation of the great respect to Chingiz Aitmatov’s personality and immortal oeuvre. In their speeches the Head of the

Parliamentary Assembly of Turkic States Altinbek Mamayusupov, the People's Writer of Azerbaijan Anar, Academician Isa Habibbeyli, the People's Poet Sabir Rustamkhanli, the young researcher Mehman Hasanli and others had extensive discussions of the issues of the immortality and modernity of Chingiz Aitmatov's oeuvre as well as the importance of Azerbaijani-Kyrgyzstan relations. The writer's son Asker Aitmatov's participation and speech turned the jubilee gathering into a historical event.

On 13 July 2018 the Institute of Literature after Nizami Ganjavi of the National Academy of Sciences held an international symposium on "Chingiz Aitmatov: A Phenomenon Integrating the National with Universal" where the literary realm and creative ideals of the outstanding writer and public figure were analysed and evaluated at the level of the present-day criteria of the scientific and theoretical view. At the international symposium the Vice-President of the National Academy of Sciences, Academician Isa Habibbeyli, the Secretary General of the International Organization of Turkic Culture – TURKSOY, Professor Dusen Kaseyinov, the Secretary General of the Parliamentary Assembly of Turkic States Altinbek Mamayusubov, the writer Huseinbala Miralamov, the Head of the Azerbaijani representation of the Yunus Emre Institute of the Republic of Turkey Jihan Ozdemir, the Editor-in-chief of the newspaper "Adabiyat" [literature] Azer Turan, the Director of the National Library after Mirza Fatali Akhundzadeh, Professor Karim Tahirov, the Head of the Centre of Cultural and Educational Affairs of Egypt in Baku Ahmad Sami Elaydi, and the scholars in literary studies: Doctors of Philological Sciences Leila Garayzadeh, Nizami Taghisoy, Elnara Akimova, Esmira

Fuad, the PhDs in Philology: the scholar in Aitmatov Studies Mehman Hasanli, Nargiz Jabbarli, Ulviyya Huseinova and others made scientific presentations. The special bulletin dedicated to Chingiz Aitmatov of the journal "Comparative Literary Studies" developed and published by the Institute of Literature after Nizami Ganjavi includes the works of the scholars from Azerbaijan, Turkey, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan.

There were also photo and book exhibitions dedicated to Chingiz Aitmatov at the Institute of Literature after Nizami Ganjavi.

Chingiz Aitmatov's being at the head of the Kyrgyz cinematography for a long time (1960-1986) resulted in his contribution of significant films to world cinema. Theatres of most different countries of the world have addressed the writer's works. Chingiz Aitmatov's plays "Fudziyama" written jointly with the Kazakh poet Kaltay Mahammadjanov and "The Commemoration Gathering Dedicated to Socrates" jointly written with Kazakh writer Mukhtar Shakhanov are perfect examples of dramaturgical genre. Both the plays have been staged at Azerbaijani theatres.

The theatres of Azerbaijan have repeatedly addressed Chingiz Aitmatov's legacy. The dramaturgical version of the eponymously-named play translated by Teymur Elchin into Azerbaijani on the basis of the writer's novelette "The Mother Field" was staged in 1966 at Azerbaijan State Academic National Drama Theatre. The performance produced by Yusif Akbarov on the basis of the novel "A

Day Lasts More Than a Hundred Years” was staged in 1986 at Sumgayit State Drama Theatre after Husein Arablinski. The writer’s piece of drama “Fudziyama” written jointly with his close friend and outstanding Kazakh poet Kaltay Mahammadjanov appeared on the stage directed by the People’s Artist Azer-Pasha Nematov at Azerbaijan State Theatre of Young Spectators.

Furthermore, the great author’s play “The Commemoration Gathering Dedicated to Socrates” jointly written with the outstanding Kazakh writer Mukhtar Shakhanov was demonstrated on the stage directed by the People’s Artist Marahim Farzalibeyov at the State Academic Drama Theatre in 2000. The performance titled “The Shore of Hope” prepared by the famous producer Firudin Maharramov on the basis of Chingiz Aitmatov’s work “The Piebald Dog Running Along the Shore” was presented to the audience of Sumgayit State Drama Theatre in 2004. Finally, the staging of the performance “Mankurt” prepared on the basis of Chingiz Aitmatov’s novel “A Day Lasts More Than a Hundred Years” in 2013 at Nakhchivan State Musical Drama Theatre, Azerbaijan State Pantomime Theatre and Sumgayit State Drama Theatre was a significant event in the cultural life of our country, and is also an important example of successful continuation of the tradition of using the great writer’s valuable legacy in different forms in the further intensification of the national-spiritual self-realization processes. The systematic staging of his works at our country’s theatres has given rise to the Chingiz Aitmatov theatre in Azerbaijan. The Chingiz Aitmatov theatre is the theatre of re-discovering a person, causing him think of the common critical universal problems and calling him for a clearer future.

THE TIMELESS MOHICAN

The issue of the world balance, which was raised by the farsighted writer in his immortal works and whose solution he found urgent, is one of the global problems of the modern period. The model of the world balance peculiar to Chingiz Aitmatov covers the issues of universal peace, justice, mutual respect among countries, the solution of common problems and conflicts with joint efforts, leading humanity to a happier future on the basis of dialogue and cooperation. The operation “Mankurtization”, which is considered Chingiz Aitmatov’s discovery, desperately calls all the nations to the national-spiritual self-realization and ending all manifestations of oppression. The great writer’s assumptions about “an x-man” and his thoughts about the related possible disasters guide modern society towards a deeper understanding of the new historical epoch and consequently, to further development. In a word, like in the period when they were written, Chingiz Aitmatov’s works continue to serve mankind successfully as immortal literary examples addressed to moral evolution and renewal for both today and tomorrow. In the true sense of a word, Chingiz Aitmatov is a powerful timeless writer of all periods and times. The immortal works and ideals of Chingiz Aitmatov, who has had a significant part in the formation of the new world view on our planet, always cast brilliant light on the paths of modern society and humanity.

Chingiz Aitmatov is the genuine reality of world literature, the legend of the Kyrgyz people and literature.

Chingiz Aitmatov is the national pride of the Turkic world.

As it is known, different centuries had the last Mohicans of society and literature in the world. Each time the last Mohicans of literature established new literary schools and earned fame as the authors of great universal ideas. Further new Mohicans were born to the planet and promoted society, literature and public view further. Mankind is continuing its journey to the present days and a brighter tomorrow having passed from century to century on the shoulders of the last Mohicans.

We think that Chingiz Aitmatov has earned the honour of becoming the timeless literary Mohican of world literature. Chingiz Aitmatov's immortal works and ideas are the manifesto of the ideal society and great literature. The Earth and world literature will go towards Chingiz Aitmatov's ideals of life, modern society and art for some more centuries yet.

Chingiz Aitmatov's works are the immortal examples of the great literature of the past, present and future which always sound modern. The changing and developing world will further develop in search of the solution to the ideals expressed by Chingiz Aitmatov in his works with great courage and farsightedly.

Chingiz Aitmatov is the symbol of eternity of great literature.

LITERATURE

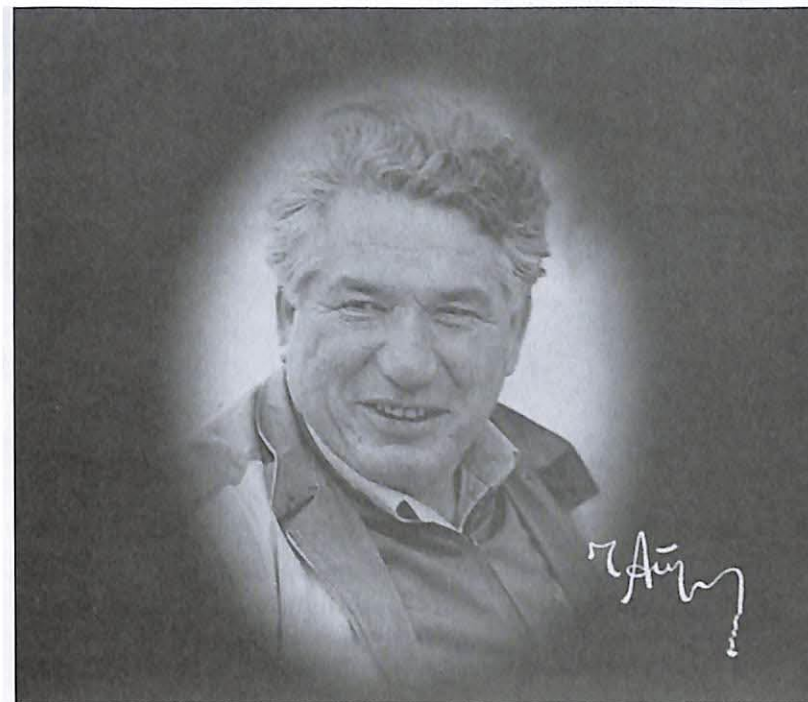
1. Heydar Aliyev is a Historical, Even Legendary Personality. (An Interview to Azertaj) https://azertag.az/xeber/CHINGIZ_AYTMATOV_HEYDAR_ALIYEV_TARIXI_HATTA_AFSANAVI_SAXS_IIYATDIR-982163
2. The President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev's Congratulation Letter to the World-renowned Writer, Outstanding Public Figure Chingiz Aitmatov. The Newspaper "Azerbaijan", Baku, 1998, 8 December.
3. The President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev received the prominent writer Chingiz Aitmatov. The newspaper "Azerbaijan", 26 February 2008.
4. "Louis Aragon. "The Most Beautiful Love Story of the World". See: the journal "Comparative Literary Studies" (A special bulletin dedicated to Chingiz Aitmatov). Baku, "Elm ve tehsil", 2018, p.p. 34-35
5. Mukhtar Auezov. Good Luck to You. "Literaturnaya gazeta" [Literary newspaper], 23 October 1958, №7
6. Anar. We Are Also Proud of Him. See: Chingiz Aitmatov. The Victory of Turkic Spirit. Baku, "Naghil Evi", 2013, p.30
7. Vahabzadeh Bakhtiyar. The Selected Works. In 12 volumes, Volume XII. Baku, "Elm", 2009.
8. Bakhtiyar Vahabzadeh. Foreword. See: Chingiz Aitmatov. Selected Works. Baku: "Yazichi", 1987, p.3-9
9. Chingiz Aitmatov-90. The Special Issue of the Journal "Mugayiseli Adabiyatshunaslig" [Comparative Literary Studies]. Baku, "Elm ve Tehsil" [Science and Education], 2018, 243 p.
10. Chingiz Aitmatov: I am the Son of Manas. Collection of articles and memoirs. (Compiler: Sudaba Servi). Baku: "Nurlan", 2009, 279 p.

11. Chingiz Aitmatov – The Victory of Turkic Spirit. Collection of articles and memoirs (compiler: Elnara Akimova). Baku, “Naghil Evi”, 2013, 283 p.
12. Chingiz Aitmatov. “Face to Face”. (translated by Mehman Hasanli). Baku, “Elm ve tehsil” [Science and Education], 2016
13. Chingiz Aitmatov. Jamila. Baku, “Altun kitab”, 2018
14. Chingiz Aitmatov. The Selected Works. Baku, “Sharg-Garb”, 2009
15. Chingiz Aitmatov. The Selected Works. In 2 volumes. Volumes I-II. Baku, “Onder”, 2004
16. Chingiz Aitmatov. Genghis Khan’s White Cloud. Baku, “Kitab klubu”, 2017
17. Chingiz Aitmatov. Cassandra’s Brand. (translated by by Nargiz Jabbarly). Baku, “Elm ve tehsil”, 2018
18. Aitmatov Chingiz. The Master of Wise Word (about Jalil Mammadguluzadeh). Baku, The Newspaper “Adabiyat ve Injasanat” [Literature and Art], 4 June 1967.
19. Aitmatov Chingiz. The Great Master of the East (about Jalil Mammadguluzadeh). Baku, the Newspaper “Adabiyat ve Injasanat” [Literature and Art], 31 June 1967.
20. Chingiz Aitmatov. It is Confidence that Created Me, I am the Child of Confidence. See. Bakhtiyar Vahabzadeh. The Selected Works, in 2 volumes, Volume I (Introduction). Baku, “Sharg-Garb”, 2004, p.6-7
21. Chingiz Aitmatov. From the Brussels to Huseinbala Miralamov. See: the journal “Comparative Literary Studies”. Special bulletin, Baku, 2018, p.228-229
22. Isa Habibbeyli. The Statue of Great Literature. The Newspaper “Azerbaijan”, Baku, 11 June 2003, № 273
23. Isa Habibbeyli. The Great Son of the Turkic World Chingiz Aitmatov and Azerbaijan. Turkey, Journal “Social Studies”, the University of Anatolia. 2013, Volume XIII, № 4, p.195-198
24. Isa Habibbeyli. The Literature Statue of Kyrgyz Spirit. See: The Victory of Turkic Spirit. Collection of articles and memoirs (compiled by Elnara Akimova). Baku, “Naghil Evi”, 2013, p.35-42
25. Isa Habibbeyli. The Chingiz Aitmatov Model of the Unity of the National and Universal. Report at the symposium dedicated to the topic “Chingiz Aitmatov and Modern Turkic World”. Kazakhstan, Astana, 4-5 November 2013
26. Isa Habibbeyli. Great Literature of Human Morality. Foreword to the novel “Face to Face” by Chingiz Aitmatov, Baku: “Elm ve tehsil”, 2016, p.3-11
27. Isa Habibbeyli. Chingiz Aitmatov: The Timeless Phenomenon of World Literature. The journal “Comparative Literary Studies”. Special bulletin, Baku, “Elm ve tehsil”, 2018, p.5-27
28. Abdildajan Akmataliyev. Chingiz Aitmatov: Human Being and Universe. Bishkek, “Ilim”, 2013
29. Ramazan Korkmaz. The Alienation Problem and Traces of Returning to Oneself in Chingiz Aitmatov’s Novelettes , Ankara, Kesit yayinlari, 2016
30. Leila Garayzadeh. The Problems of Ethno-epic Memory in the Literary Creativity of Russian-speaking Writers. Baku, “Elm”, 2013
31. Mehman Hasanli. Chingiz Aitmatov and Azerbaijani Literature. The abstract of the dissertation for the degree of PhD in Philology: Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Baku, 2016
32. Ulviyya Huseinova. Turkisms in Chingiz Aitmatov’s Works Written in Russian. Baku, “Nurlan”, 2008

TABLE OF CONTENTS

1. The years and works of the great life	138
2. The national and universal	148
3. The literary creativity with a scale of a novel	152
4. The resonance of “Cassandra’s brand”	167
5. From Kyrgyzstan to the world and Azerbaijan	177
6. The timeless mohican	199
7. Eternal memories of life	205
8. Literature	201

ÖMRÜN ƏBƏDİLƏŞƏN ANLARI УВЕКОВЕЧЕННЫЕ МОМЕНТЫ ЖИЗНИ ETERNAL MEMORIES OF LIFE

Ümummilli lider Heydər Əliyev və görkəmli yazıçı Çingiz Aytmatov Abay Kunanbayevin 150 illik yubileyində

Общенациональный лидер Гейдар Алиев и видный писатель Чингиз Айтматов на 150-летнем юбилее Абая Кунанбаева

**National leader Heydar Aliyev and prominent writer Chingiz Aitmatov at Abai Qunanbaiuly's 150th Jubilee
9 April 1995**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Çingiz Aytmatova “Dostluq” ordenini təqdim edərkən

Вручение Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым Чингизу Айтматову ордена «Дружба»

**The Presentation of the Order “Friendship” to Chingiz Aitmatov by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev
Baku, 25 February 2008**

Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VI Sammiti.

Soldan ikincidən: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Sooronbay Ceenbekov, Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Şövkət Mirziyoyev, Macarıstan Respublikasının baş naziri Viktor Orban, Soldan birinci Türk Şurasının Baş katibi Ramil Həsənov

VI Саммит Совета по сотрудничеству тюркоязычных государств

Слева со второго: Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев, Президент Республики Кыргызстан Сооронбай Дженбеков, Президент Турецкой Республики Реджеб Тейуб Эрдоган, Президент Республики Узбекистан Шовкет Мирзоев, Премьер-министр Венгерской Республики Виктор Орбан, Первый слева: Генеральный секретарь Тюркского Совета Рамиль Гасанов

The VI Summit of the Cooperation Council of Turkic States

The second from the left: President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, President of the Republic of Kyrgyzstan– Sooronbai Jeenbekov, President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan, President of the Republic of Uzbekistan Shovket Mirzoyev, Prime Minister of the Republic of Hungary Viktor Orban, The first from the left: Secretary General of the Turkish Council Ramil Hasanov
Bishkek, 1-3 September 2008

Çingiz Aytmatov və Lui Araqon

Чингиз Айтматов и Луи Арагон

Chingiz Aitmatov and Louis Aragon

Çingiz Aytmatov və Mixail Şoloxov

Чингиз Айтматов и Михаил Шолохов

Chingiz Aitmatov and Mikhail Sholokhov

Çingiz Aytmatov Qabriel Qarsia Markeslə

Чингиз Айтматов и Габриель Гарсиа Маркес

Chingiz Aitmatov and Gabriel Garcia Marquez

**Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyində
Soldan: Mirvarid Dilbazi, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar
Vahabzadə, Çingiz Aytmatov və Mirzə İbrahimov**

**Чингиз Айтматов на 60-летнем юбилее Бахтияра Вагабзаде
Слева: Мирварид Дилбазы, Сулейман Рустам, Бахтияр
Вахабзаде, Чингиз Айтматов и Мирза Ибрагимов**

**Chingiz Aitmatov at Bakhtiyar Vahabzadeh's 60th Jubilee
From left: Mirvarid Dilbazi, Suleyman Rustam, Bakhtiyar
Vahabzadeh, Chingiz Aitmatov and Mirza Ibrahimov
Baku, 1985**

Rəsul Rza, Əziz Nesin və Çingiz Aytmatov

Расул Рза, Азиз Несин и Чингиз Айтматов

**Rasul Rza, Aziz Nesin and Chingiz Aitmatov
Moscow, 1966**

Çingiz Aytmatov, Hüseyin Abbaszadə və İmran Qasımov
Чингиз Айтматов, Гусейн Аббасзаде и Имран Касумов
Chingiz Aitmatov, Husein Abbaszadeh and Imran Gasimov

İsmayıl Şıxlı, İmran Qasımov və Çingiz Aytmatov
Исмаил Шыхлы, Имран Касумов и Чингиз Айтматов
Ismail Shikhli, Imran Gasimov and Chingiz Aitmatov

Çingiz Aytmatov Bakıda
Soldan: Əbülfəs Qarayev, Anar, 4-cü Çingiz Aytmatov,
Oljas Süleymenov

Чингиз Айтматов в Баку
Слева: Абульфаз Гараев, Анар, Чингиз Айтматов (4-й),
Олжас Сулейменов

Chingiz Aitmatov in Baku
From left: Abulfaz Garayev, Anar, Chingiz Aitmatov (4th),
Olzhas Suleymenov
16 September, 2006

Çingiz Aytmatov, Şahmar Əkbərzadə, Toğrul Nərimanbəyov və
Bəxtiyar Vahabzadə

Чингиз Айтматов, Шахмар Акперзаде, Тогрул Нариманбеков
и Бахтияр Вахабзаде

Chingiz Aitmatov, Shahmar Akberzadeh, Toghrul Narimanbeyov
and Bakhtiyar Vahabzadeh
Baku, 1985

Çingiz Aytmatov Şəhidlər Xiyabanını ziyarət edərkən

Чингиз Айтматов во время посещения Alley Шехидов

**Chingiz Aitmatov in the Martyrs' Alley
Baku, 26 February 2008**

Hüseynbala Mirələmov Çingiz Aytmatovla

Гусейнбала Мираламов и Чингиз Айтматов

**Huseinbala Miralamov with Chingiz Aitmatov
The Brussels, 2004**

Çingiz Aytmatov “Xəcalət” pyesini izlədikdən sonra

Чингиз Айтматов после просмотра пьесы «Стыд»

Chingiz Aitmatov after watching the play “Embarrassment”
Baku, 26 February 2008

Çingiz Aytmatov və akademik İsa Həbibbəyli

Чингиз Айтматов и академик Иса Габиббейли

Chingiz Aitmatov and Academician Isa Habibbeyli
Moscow, 9 June 2005

Akademik İsa Həbibbəyli Almatı şəhərində Çingiz Aytmatovun 85 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransda

Академик Иса Габиббейли на международной научной конференции, посвященной 85-летию Чингиза Айтматова в городе Алматы

**Academician Isa Habibbeyli at the International Scientific Conference dedicated to Chingiz Aitmatov's 85th Jubilee in Almaty
2 November 2013**

Akademik İsa Həbibbəyli Çingiz Aytmatovun 90 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransda çıxış edərkən

Академик Исы Габиббейли во время выступления на Международной научной конференции, посвященной 90-летию юбилею Чингиза Айтматова

Academician Isa Habibbeyli, speaking at the International Scientific Conference on Chingiz Aitmatov's 90th Jubilee Baku, 13 July 2018

Çingiz Aytmatov və Cavad Heyət

Чингиз Айтматов и Джавад Хейят

**Chingiz Aitmatov and Javad Heyat
Baku, 27 February 2008**

**Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyasında keçirilmiş
Çingiz Aytmatov konfransının iştirakçıları
Soldan: Altınbek Mamayusupov, Musa Quliyev, İlham Cifçi,
Günay Əfəndiyeva, Anar, Askar Aytmatov, Qırğızıstanlı müxbir,
İsa Həbibbəyli və Sabir Rüstəmxanlı**

**Участники конференции, посвященной Чингизу Айтматову, в
Парламентской Ассамблее тюркских государств
Слева: Алтынбек Мамаюсупов, Муса Гулиев, Ильхам
Джифтчи, Гюнай Эфендиева, Анар, Аскар Айтматов,
Киргизский корреспондент, Иса Габиббейли и Сабир
Рустамханлы**

**Participants of Chingiz Aitmatov Conference held in
Parliamentary Assembly of Turkic States
From left: Altınbek Mamayusupov, Musa Guliyev, İlham Cifchi,
Gunay Afandiyeva, Anar, Askar Aitmatov, Kyrgyz reporter,
Isa Habibbeyli and Sabir Rustamkhanli
Baku, 15 May 2018**

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çingiz Aytmatovun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi konfransın iştirakçıları

Soldan: Əhməd Sami əl-Aydi, Qazaxıstan səfirliyinin nümayəndəsi, Əlizadə Əsgərli, Düsen Kaseyinov, İsa Həbibbəyli, Altınbek Mamayusubov, Hüseynbala Mirələmov, Kərim Tahirov

Участники международной научной конференции в Институте литературы им. Низами Гянджеви, посвященной 90-летию юбилею Чингиза Айтматова

Слева: Ахмед Самы аль-Айди, представитель посольства Казахстана, Ализаде Аскерли, Дусен Касеинов, Иса Габиббейли, Алтынбек Мамайусупов, Гусейнбала Мираламов, Керим Таиров

Participants of the International Scientific Conference dedicated to Chingiz Aitmatov's 90th Jubilee at Institute of Literature after Nizami Ganjavi

From left: Ahmad Sami al-Aydi, Representative of the Embassy of Kazakhstan, Alizadeh Askerli, Dusen Kaseinov, Isa Habibbeyli, Altinbek Mamayusubov, Huseinbala Miralamov, Kerim Tahirov Baku, 13 June 2018

Sadiq Tural, Çingiz Aytmatov və Ramazan Qorxmaz

Садиг Турал, Чингиз Айтматов и Рамазан Коркмаз

Sadig Tural, Chingiz Aitmatov and Ramazan Korkmaz Bishkek, 1997

**Çingiz Aytmatov Türkiyənin Elazığ şəhərində, 2007
Soldan ön sırada: Abdıldacan Əkmətəliyev, Muxtar Şaxanov,
Çingiz Aytmatov və Sabir Rüstəmxanlı**

**Чингиз Айтматов в турецком городе Элазиг, 2007
Слева на переднем плане: Абдылдажан Акматалиев, Мухтар
Шаханов, Чингиз Айтматов и Сабир Рустамханлы**

**Chingiz Aitmatov in Elazig, Turkey, 2007
From left in the front row: Abdildajan Akmataliyev, Mukhtar
Shakhanov, Chingiz Aitmatov and Sabir Rustamkhanli**

**Çingiz Aytmatovun panosu önündə
İsa Həbibbəyli və Ramazan Qorxmaz
Bişkek, Prezident parkı**

**Перед паню Чингиза Айтматова
Иса Габиббейли и Рамазан Коркмаз,
Бишкек, Президентский парк**

**In front of the board of Chingiz Aitmatov
Isa Habibbayli and Ramazan Gorkhmaz
Bishkek, President Park
5 October 2018**

Çingiz Aytmatovun ev muzeyində
Soldan: Yaqub Dəliöməröglü, Eldar Aytmatov və İsa Nəbibbəyli

В доме-музее Чингиза Айтматова
Слева: Ягуб Делиомароглу, Эльдар Айтматов и Иса Габиббейли

At Chingiz Aitmatov's House Museum
From left: Yaqub Deliomaroglu, Eldar Aitmatov and Isa Habibbayli
Bishkek, 4 October 2018

Çingiz Aytmatov Özbəkistanda
Sağdan: Çingiz Aytmatov , Nəzir Səfərov, Hafiz Abdusemetov,
Toleppergen Kayıppergenov, Rahmet Feyzi, Şükruallah

Чингиз Айтматов в Узбекистане
Справа: Чингиз Айтматов, Назир Сафаров, Хафиз Абдусамедов, Толепперген Каиппергенов, Рахмат Фейзи, Шукруллах

Chingiz Aitmatov in Uzbekistan
From right: Chingiz Aitmatov, Nazir Safarov, Hafiz Abdusamedov, Toleppergen Kayibbergenov, Rahmat Feyzi, Shukrullah
Tashkent, 1980

Özbək ziyalıları ilə Çingiz Aytmatovun 90 illik yubileyi tədbirində
Soldan: İbrahim Qafurov, Əhmədcan Melibayev, İsa Həbibbəyli,
Siracəddin Seyyid, Həmidulla Baltabayev

На мероприятии, посвященном 90-летию юбилею Чингиза
Айтматова, вместе с узбекской интеллигенцией
Слева: Ибрагим Гафуров, Ахмеджан Мелибаев,
Иса Габиббейли, Сираджаддин Сеид, Хамидулла Балтабаев

At the 90th Jubilee of Chingiz Aitmatov with Uzbek intellectuals
From left: Ibrahim Gafurov, Ahmedjan Melibayev, Isa
Habibbayli, Sirajeddin Seyyid, Hamidulla Baltabayev
Bishkek, 5 October 2018

Qırğızıstanda Çingiz Aytmatovun Memorial kompleksində
Soldan: Düsən Kaseinov (TÜRKSÖY), Oljas Süleymenov və İsa
Həbibbəyli

У Мемориального комплекса Чингиза Айтматова в Киргизии
Слева: Дусен Касеинов (ТЮРКСОЙ), Олжас Сулейменов и
Иса Габиббейли

In the Memorial Complex of Chingiz Aitmatov, Kyrgyzstan
From left: Dusen Kaseinov (TURKSOY), Olzhas Suleimanov and
Isa Habibbayli
Bishkek, Ata-Beyit, 4 October, 2018

Ata-Beyit Memorial Kompleksində Çingiz Aytmatovun məzarını ziyarət

Посещение гробницы Чингиза Айтматова в мемориальном комплексе Ата-Бейт

Visiting the grave of Chingiz Aitmatov in Ata-Beyit Memorial Complex

Bishkek, 4 October, 2018

“Çingiz Aytmatov və müasir dövrün çağırışları” mövzusunda III Beynəlxalq İssık-kul Forumunun rəsmi açılış mərasimində

На церемонии официального открытия III международного Иссык-кульского форума на тему «Чингиз Айтматов и современные концепции»

At the official opening ceremony of the III International Issyk-kul Forum “Chingiz Aitmatov and Challenges of Modernity”

Bishkek, 5 October, 2018

“Ruh Orda”da Çingiz Aytmatovun büstünün yanında

Возле памятника Чингизу Айтматову в «Рух Орде»

**Near the monument of Chingiz Aitmatov, in “Rukh Orda”
Issyk-kul, 6 October 2018**

**Çingiz Aytmatovun tədqiqatçısı akademik Abdıldajan
Əkmətəliyevlə**

**С исследователем Чингиза Айтматова, академиком
Абдылдажаном Акматалиевым**

**Chingiz Aitmatov’s researcher with academician,
Abdylcajan Akmataliyev
Bishkek, 4 October, 2018**

**JZL seriyasından “Çingiz Aytmatov” kitabının müəllifi
Osmanakun İbrahimovla**

**С Османакуном Ибрагимовом, автором книги «Чингиз
Айтматов» серии ЖЗЛ**

**The author of the book “Chingiz Aitmatov” with Osmanakun
Ibrahimov, is series of JZL
Issyk-Kul, Rukh Orda, 6 October, 2018**

**“525-ci qəzet”də Çingiz Aytmatova həsr edilmiş məqaləni
yazıçının həyat yoldaşı Məryəm Aytmatovaya təqdim edərkən**

**Во время представления супруге писателя Мариам
Айтматовой статьи, посвященной Чингизу Айтматову
в «525-й газета»**

**During introducing the article dedicated to Chingiz Aitmatov
which was published in “525-ji qəzet” to writer’s wife, Maryam
Aitmatov
4 October, 2018**

Azərbaycanda Çingiz Aytmatova həsr olunmuş kitabları ədibin ev muzeyinə təqdim edərkən
Soldan: Mehman Həsənlı, İsa Həbibbəyli, Məryəm Aytmatova və nəvəsi
Arxada Orxan Söyləmz

Во время вручения книг посвященных в Азербайджане Чингизу Айтматову, в доме-музее писателя
Слева: Мехман Гасанлы, Иса Габиббейли, Мариам Айтматова и внучка
Позади Орхан Сөйлемез

During introducing the books dedicated to Chingiz Aitmatov published in Azerbaijan to the house-museum of the writer
From left: Mehman Hasanli, Isa Habibbayli, Meryem Aitmatova and granddaughter
Behind: Orkhan Soylemez
Bishkek, 4 October, 2018

Çingiz Aytmatovun panosu önündə
Akademik İsa Həbibbəyli və gənc aytmatovşünas
Mehman Həsənlı

Перед паню Чингиза Айтматова
Академик Иса Габиббейли и молодой айтматовед
Мехман Гасанлы

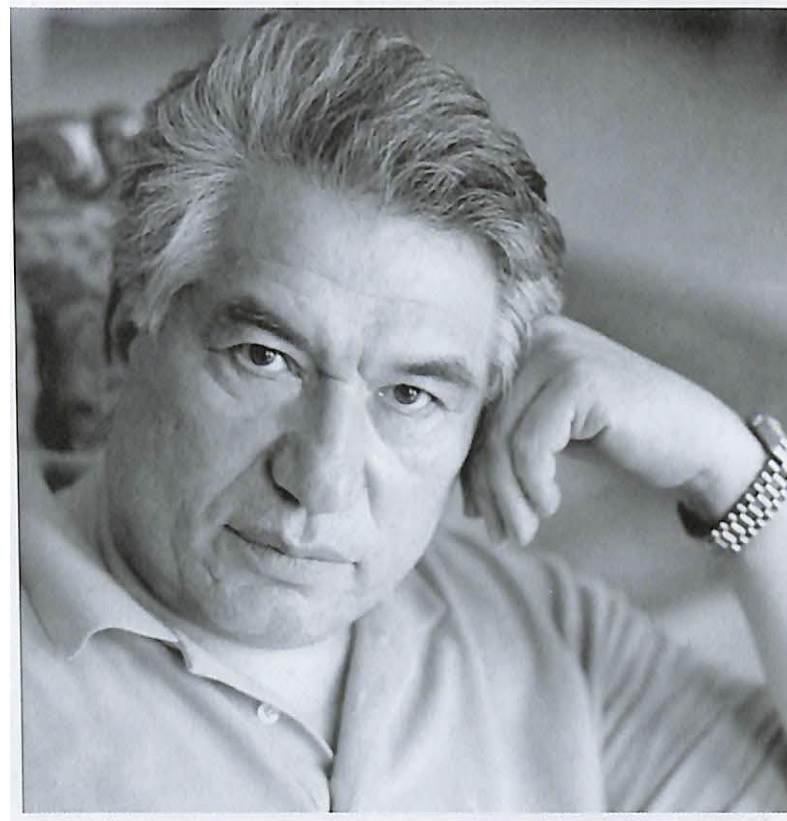
In front of the board of Chingiz Aitmatov
Academician Isa Habibbayli and young Aitmatov
researcher Mehman Hasanli
6 October, 2018

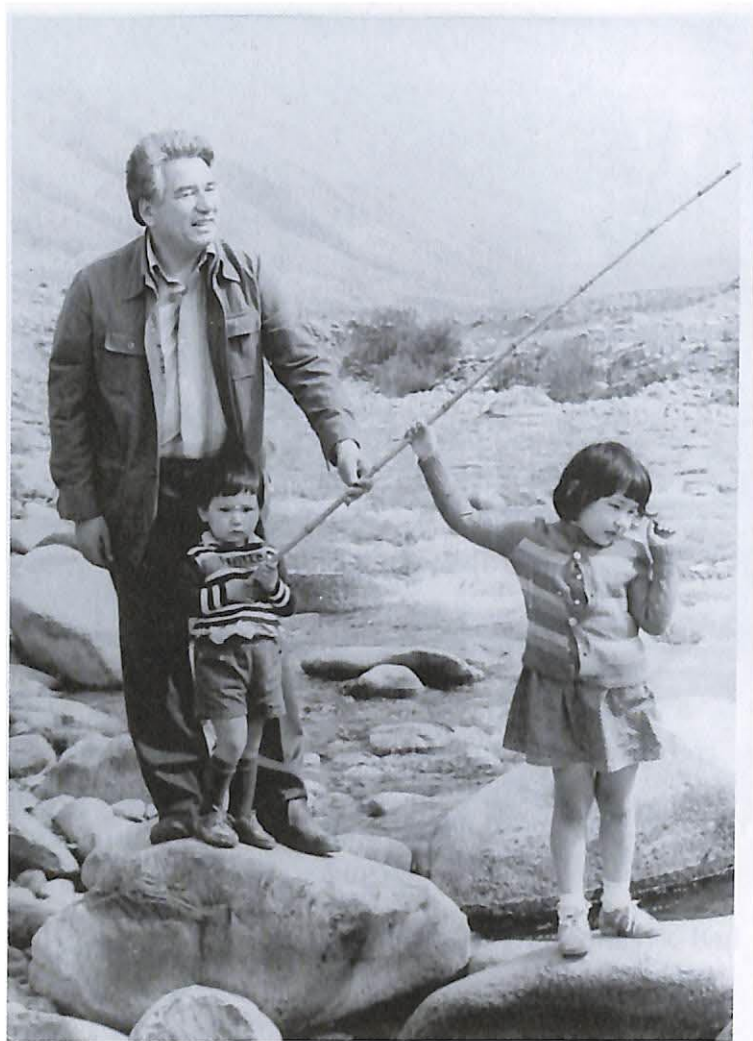

III Beynəlxalq İssık-kul Forumunun iştirakçıları

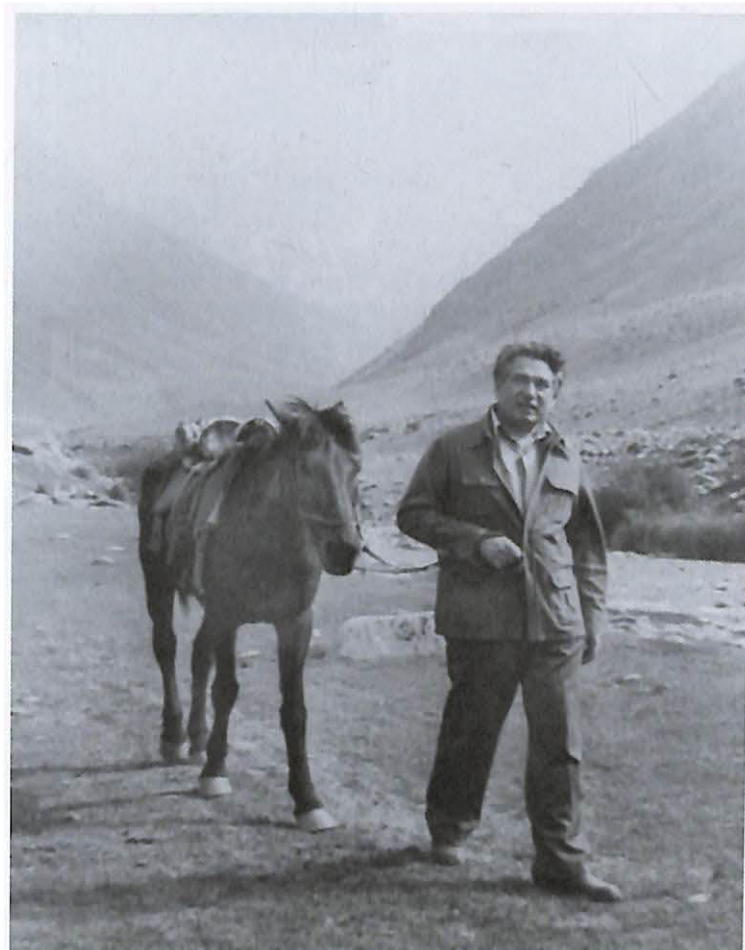
**Участники III международного Иссık-кульского
форума**

**The participants of the III Interbnational Issyk-Kul
Forum
Issyk-Kul, 7 October, 2018**

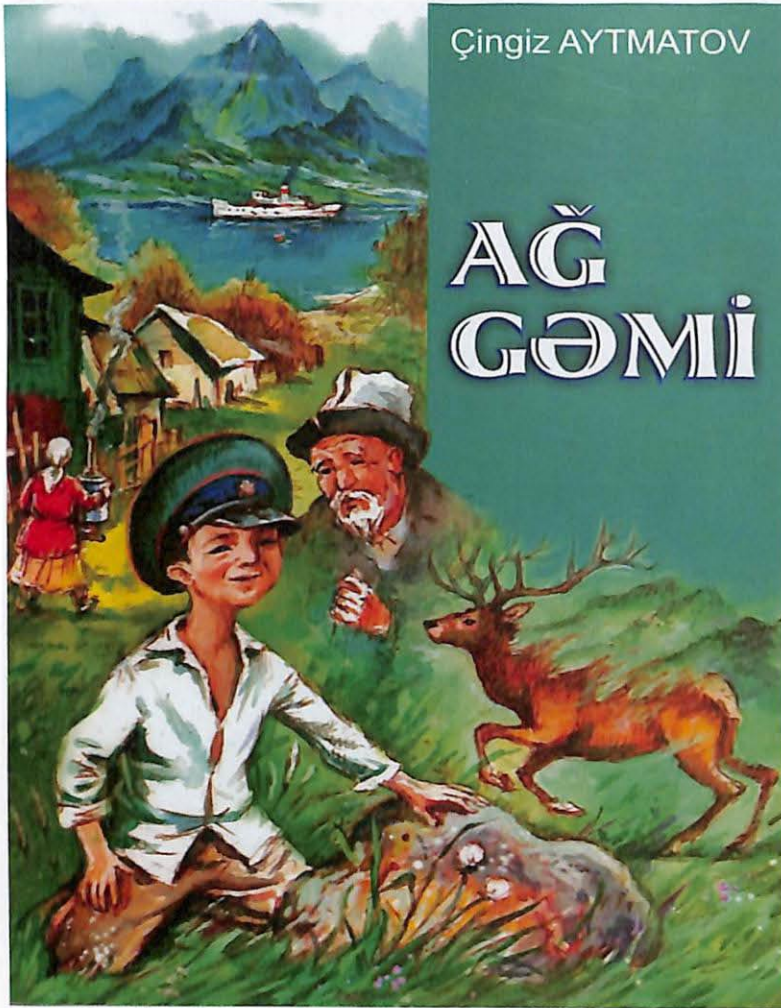

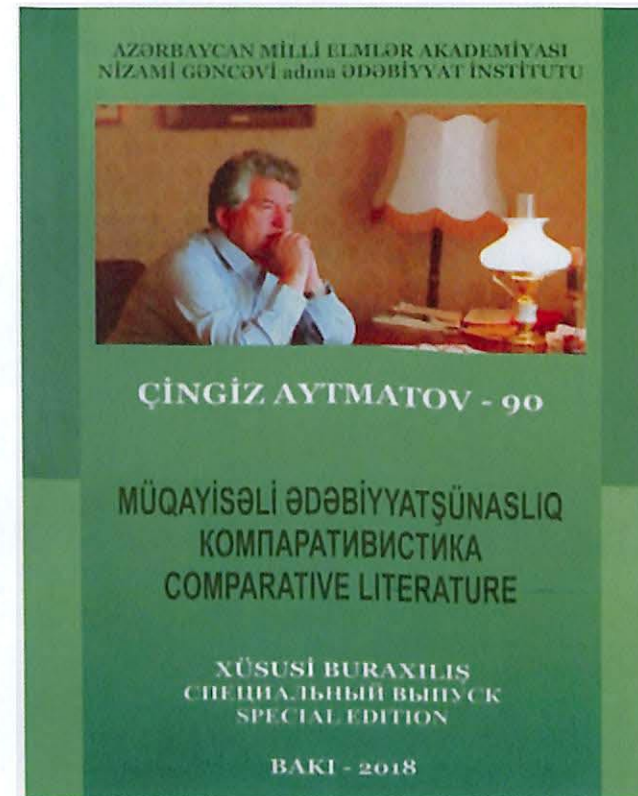
244

245

Rəssam: Elçin Cabbarov
Художник: Эльчин Джаббаров
Artist: Elchin Jabbarov

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
“Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” jurnalının Çingiz Aytmatovun 90
illik yubileyinə həsr olunmuş Xüsusi buraxılışı

Специальный выпуск журнала «Компаративистика»
Института литературы им. Низами Гянджеви НАНА,
посвященный 90-летию юбилею Чингиза Айтматова

Special edition of the journal “Comparative Literature Studies” of
the Institute of Literature after Nizami Ganjavi of ANAS,
dedicated to Chingiz Aitmatov’s 90th Jubilee

Azərbaycan Aytmatovşünaslığı

Азербайджанское Айтматоведение

Azerbaijani Aitmatov studies

İSSİK-KULDA AĞ GƏMİ

Böyük bir mavi göldə
Tənha ağ yelkən.
Yazda-yayda
Oynaq ağ buludlar kimi şən,
Qışda ağ dəvə kimi çökən,
Mavi sularda
Dalğalı ağ cığırlar çəkən
Ağ gəmi.
Çingiz Aytmatovun
İdeallar aləmi.
Sahildə ağ paltarlı gəlin.
Aytmatovun xəyali heykəli.
8 oktyabr 2018-ci il, Bişkek-Moskva

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
professor **Nadir MƏMMƏDLİ**

Nəşriyyat redaktorları: f.ü.f.d. **Töhfə Talıbova**
Maral Poladova
Mehparə Axundova

Korrektor: **Zərin Vəliyeva**
Operatorlar: **Sevil Əfəndiyeva**
Səbinə Məhərrəmovə

Texniki redaktor: **Rəşid Kərimli**

Çapa imzalanıb: 26.09.2018. Formatı: 64x80 1/16
Tirajı 500 nüsxə. Həcmi: 14,5 ç.v.

“Elm və təhsil-1” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

Azf 313828